

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Abai Kazakh National Pedagogical University

ХАБАРШЫ

«Юриспруденция» сериясы
Серия «Юриспруденция»
Series «Jurisprudence»
№ 2 (72), 2023

**Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Abai Kazakh National Pedagogical University**

ХАБАРШЫ

**«Юриспруденция» сериясы
Серия «Юриспруденция»
Series «Jurisprudence»
№ 2 (72)**

Алматы, 2023

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ХАБАРШЫ
«Юриспруденция» сериясы
№2 (72), 2023

Бас редактор:
Е.А. БУРИБАЕВ – з.ғ.д., профессор

Бас редактордың орынбасары:
Б.Х. Төлеубекова – з.ғ.д., проф.

Редакциялық алқа мүшелері:
С.Н. Сабикенов – з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі, проф.,
Б.А. Тайторина – з.ғ.д., профессор (Алматы),
В.Ф. Цепелев – з.ғ.д., РФ ИМ академиясы профессоры (Мәскеу),
Н.Г. Муратова – з.ғ.д., проф., Казан мемлекеттік университеті, «Қылмыстық іс жүргізу» кафедрасының меңгерушісі (Казан),
Джон Берк. – доктор права, «Таллинн» университетінің ректоры (Эстония),

О.З. Мухамеджанов – з.ғ.д., проф., Ташкент Мемлекеттік Заң Университеті (Ташкент),

А.М. Хлус – з.ғ.к., доцент, Беларусь мемлекеттік университеті (Минск),

В.И. Самарин – з.ғ.к., доцент, Беларусь мемлекеттік университеті (Минск),

А.Е. Жатқанбаева – з.ғ.д., проф. (Алматы),

Ж.А. Хамзина – з.ғ.д., проф. (Алматы),

С.И. Шелухин – доктор PhD, Джон Джэй Нью-Йорк

университетінің профессоры (АҚШ),
Д.О. Ежеский – з.ғ.к., доцент, Ресей халықтар достастығы университеті конституциялық құқық және конституциялық сотта іс жүргізу кафедрасының доценті (Мәскеу).

Жауапты хатшы:

Н.Б. Калкаева – з.ғ.к., қ.проф.

Техникалық хатшы:

К. Тұрлыханқызы

© Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 2023

Қазақстан Республикасының мәдениет және ақпарат министрлігінде 2009 жылы мамырдың 8-де тіркелген N 10111 – Ж

Басуға 22.06.2023. қол қойылды.
Пішімі 60x84^{1/8}. Көлемі 13,5 е.б.т.
Таралымы 300 дана. Тапсырыс 954.

050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы ҚазҰПУ
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің «Ұлағат» баспасы

МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

Журнал редакциясының бағаны..... 6
Колонка редакции журнала
Editorial column

КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО
CONSTITUTIONAL LAW

Мухамеджанов О.З. Обновленная Конституция Республики Узбекистан: особенность, цели и приоритеты..... 9
Мухамеджанов О.З. Ўзбекстан Республикасының жаңартылған Конституциясы: ерекшелігі, мақсаттары мен басымдықтары
Mukhamedzhanov O.Z. The updated Constitution of the Republic of Uzbekistan: features, goals and priorities

ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ
ТРУДОВОЕ ПРАВО
LABOUR LAW

Байсымакова Д.С., Калкаева Н.Б., Молдахметова Ж.Е. Еңбек дауларын сотта қарау және шешу жолдарының өзекті мәселелері..... 17
Байсымакова Д.С., Калкаева Н.Б., Молдахметова Ж.Е. Актуальные проблемы путей рассмотрения и разрешения трудовых споров в суде
Baysymakova D.S., Kalkayayeva N.B., Moldakhmetova Zh.E. Actual problems of ways of consideration and resolution of labor disputes in court

Тұрлыханқызы К. Жұмыс берушінің бастамасы бойынша еңбек шартын бұзу туралы еңбек дауларын сотта қарау..... 25
Турлыханқызы К. Рассмотрение трудовых споров о расторжении трудового договора по инициативе работодателя в суде
Turlykhanqyzy K. Consideration of labor disputes on termination of an employment contract at the initiative of the employer in court

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО
CIVIL LAW

Жетпісбаев Ж.Б. Специфика возникающих обязательств в договорах займа..... 31
Жетпісбаев Ж.Б. Несиелік келісімдердегі міндеттемелердің ерекшеліктері
Zhetpishbayev Zh.B. The specifics of emerging obligations in loan agreements

Қасымбек А.О., Рамазан С. Азаматтардың экологиялық құқықтарын қамтамасыз ету мәселесі..... 39
Қасымбек А.О., Рамазан С. Проблема обеспечения экологических прав граждан
Kassymbek A.O., Ramazan S. The problem of ensuring the environmental rights of citizens

Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ВЕСТНИК
Серия «Юриспруденция»
№2 (72), 2023

Главный редактор:
БУРИБАЕВ Е.А.
д.ю.н., профессор

Зам. главного редактора:
Толлеубекова Б.Х. – д.ю.н., проф.

Члены редколлегии:
Сабикенов С.Н. – д.ю.н., академик
НАН РК, профессор,

Тайторина Б.А. – д.ю.н., проф.,
(Алматы)

Цепелев В.Ф. – д.ю.н., профессор
Академии МВД РФ (Москва),

Муратова Н.Г. – д.ю.н., проф., зав.
кафедрой «Уголовный процесс»
Казанский государственный
университета (Казань),

Джон Берк. – доктор Права,
ректор университета «Таллинн»
(Эстония),

Мухамеджанов О.З. – д.ю.н., проф.,
Ташкентского Государственного
Юридического Университета
(Ташкент),

Хлус А.М. – к.ю.н., доцент,
Беларусский государственный
университет (Минск),

Самарин В.И. – к.ю.н., доцент,
Беларусский государственный
университет (Минск),

Жатканбаева А.Е. – д.ю.н., проф.
(Алматы),

Хамзина Ж.А. – д.ю.н.,
проф.(Алматы),

Шелухин С.И. – доктор PhD,
профессор Нью-Йорского
университета Джон Джэя (США),

Ежевский Д.О. – к.ю.н., доцент
кафедры конституционного права и
конституционного судопроизводства
Российского университета дружбы
народов (Москва)

Ответ. секретарь:

Калкаева Н.Б. – к.ю.н., асс. проф.
Тех.секретарь: Қ.Тұрлыханқызы

© Казахский национальный педагогический университет
им. Абая, 2023

Зарегистрированов Министерстве культуры и
информации Республики Казахстан

8 мая 2009 г. N 10111 – Ж

Подписано в печать 22.06.2023.

Формат 60x84 1/8. Объем 13.5 уч.-издл.

Тираж 300 экз. Заказ 954.

050010, г. Алматы, пр. Достык, 13.

КазНПУ им. Абая

Издательство «Ұлағат»

Казахского национального педагогического
университета имени Абая

АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС
ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС
CIVIL PROCEEDING

Молдахметова Ж.Е., Меирбекова Г.Б. Жауапкердің орналасқан жері бойынша талап қоюды реттеудің өзекті мәселелері..... 46

Молдахметова Ж.Е., Меирбекова Г.Б. Актуальные проблемы урегулирования иска о местонахождении ответчика
Moldakhmetova Zh.E., Meirbekova G.B. Current problems of the settlement of the claims about the respondent's location

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ
КРИМИНОЛОГИЯ УГОЛОВНОЕ ПРАВО
КРИМИНОЛОГИЯ
CRIMINAL LAW CRIMINOLOGY

Досжанов Б.Б. Объективные признаки уголовных правонарушений в сфере информатизации и связи..... 52

Досжанов Б.Б. Ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың объективтік белгілері
Doszhanov B.B. Objective signs of criminal offenses in the sphere of informatization and communication

Османова Г.Ж., Бижанова А.Р., Калкаева Н.Б. Жазалау жүйесінің тиімділігі қылмыстың алдын алу контекстінде..... 64

Османова Г.Ж., Бижанова А.Р., Калкаева Н.Б. Эффективность системы наказания в контексте предупреждения преступности
Osmanova G.Zh., Bizhanova A.R., Kalkayeva N.B. The efficiency of the punishment system in the context of crime prevention

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС
УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС
CRIMINAL PROCEEDING

Толлеубекова Б.Х., Хведелидзе Т.Б. Соотношение уголовного, уголовно-процессуального и уголовно-исполнительного отраслей права: проблемы обеспечения единства материи и формы..... 70

Толлеубекова Б.Х., Хведелидзе Т.Б. Қылмыстық, қылмыстық процесс және қылмыстық-атқару құқық салаларының арақатынасы: материя бірлігін қамтамасыз ету проблемалары және нысандары

Toleubekova B. Kh., Khvedelidze T.B. Correlation of criminal, criminal procedural, and criminal executive branches of law: problems of ensuring the unity of matter and form

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ
МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО
INTERNATIONAL LAW

Тайторина Б.А., Бейбитов М.С. Борьба с религиозным терроризмом: вопросы правового обеспечения..... 78

Тайторина Б.А., Бейбитов М.С. Діни терроризмге қарсы күрес: құқықтық қамтамасыз ету мәселелері
Taitorina B.A., Beibitov M.S. The fight against religious terrorism: legal support issues

Kazakh National Pedagogical university
after Abai

BULLETIN
Series of «Jurisprudence»
№2 (72), 2023

Editor in chief:
BURIBAYEV Ye.A.
doctor of law, professor

Executive Editor:
Toleubekova B.Kh. – doctor of law,
professor

The editorial board members:
Sabikenov S.N. – academician,
doctor of law, professor,

Taitorina B.A. – doctor of law, professor
(Almaty),

Tsepelev V.F. – doctor of law,
professor(Moscow),

Muratova N.G. – doctor of law,
professor (Kazan),

John Burke. – doctor of law
(PhD)(Estonia),

Mukhamedzhanov O.Z. – doctor of law,
Professor, Tashkent State Law
University(Uzbekistan),

Khilus A.M. – candidate of law., associate
professor(Minsk),

Samarin V.I. – candidate of law., associate
professor(Minsk),

Zhatkanbayeva A.E. – doctor of law,
professor (Almaty),

Khamzina Zh.A. – doctor of law,
professor (Almaty),

Cheloukhin S. – PhD, professor law
police science and criminal justice John
Jay College
of criminal Justice The City University
of New York,

Yezhevsky D.O. – candidate of law.,
associate professor(Moscow)

Answer. secretary:

Kalkayeva N.B. – candidate of law.,
associate professor

Technical Secretary: K. Turlykhankyzy

© Kazakh National Pedagogical
university after Abai, 2023

The journal is registered by the Ministry of
Culture and Information RK
8 May 2009. №10111 – Ж

Signed to print 22.06.2023
Format 60x84 1/8.
Volume 13,5 publ.literature
Edition 300 num. Order 954.

050010, Almaty, Dostyk ave., 13.
KazNPU after Abai

Publishing house «Ulagat»
Kazakh National Pedagogical university
after Abai

БІЛІМ БЕРУ ҚҰҚЫҒЫ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРАВО
EDUCATIONAL LAW

Kassymbek A.O., Shamova S.B. The problem of formation of
ecological legal culture of students..... 89

Қасымбек А.О., Шамова С.Б. Студенттердің экологиялық-
құқықтық мәдениетін қалыптастыру мәселесі

Қасымбек А.О., Шамова С.Б. Проблема формирования эколого-
правовой культуры студентов

Толубекова Б.Х., Сайлибаева Ж.Ю., Хведелидзе Т.Б. Транс-
формационная модель методики преподавания юридических
дисциплин в контексте политики цифровизации вузовского
образования..... 96

Толубекова Б.Х., Сайлибаева Ж.Ю., Хведелидзе Т.Б. Жоғары оқу
орындарында білім беруді цифрландыру саясаты контекстінде заң
пәндерін оқыту әдістемесінің трансформациялық моделі

Толубекова Б.Х., Сайлибаева Ж.Ю., Хведелидзе Т.Б. Trans-
formational model of the methodology for teaching legal disciplines in the
context of the policy of digitalization of university education

Авторлар туралы мәлімет..... 102
Сведения об авторах
Information about authors

Журнал редакциясының бағаны

Қазақстан жаңа құқықтық өлшемде өмір сүреді. Ел, Қазақстан халқы 2022 жылғы қаңтар айларындағы қайғылы оқиғалардың кінәсіз құрбандарына құрмет көрсете отырып, өзінің әлемдік қоғамдастықтағы орны мен мақсатын қайта бағалай отырып, Республиканы жалпы әлемдік процестерде көшбасшы әлемнің ірі державаларының тең құқылы серіктесі ретінде тану, егемендік алу арқылы жеңіп алынған жоғалған құндылықтарды өзіне қайтарады. Конституциялық Сот жұмыс істейді, жаңартылған Парламент өз функцияларын табысты орындайды, көптеген шет елдермен ынтымақтастықтың өзара тиімді векторлары құрылуда, мәдениет пен ғылым қайта жандануда, өндіріс жолға қойылуда, ұлттық құқықтық жүйе дамуда.

2023 жылғы 20 сәуірде көптен күткен Қазақстан Республикасының Әлеуметтік кодексін (№ 224-VII ҚРЗ) қабылдау елдің құқықтық өміріндегі елеулі оқиға деп тану қажет. Сонымен бір мезгілде «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне әлеуметтік қамсыздандыру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» (№ 226-VII ҚРЗ), «Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексіне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» (№ 227-VII ҚРЗ) ҚР Заңдары, «Қазақстан Республикасының кейбір конституциялық заңдарына өзгерістер енгізу туралы» (№ 225) ҚР Конституциялық заңы қабылданды (VII). Өзгерістер мен толықтырулар нормативтік құқықтық актілердің елеулі пакетіне қатысты болды, оның ішінде «Қазақстан Республикасының Президенті туралы» (26.12.1995 ж.), «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» (т 25.12.2000 ж.), «Қазақстан Республикасының Конституциялық Соты туралы» (05.11.2022 ж.) конституциялық заңдар бар.

Құқықтық новеллаларды практикалық қолдану дәстүрлі түрде ғылыми талдаумен, олардың артықшылықтары мен даулы мәселелерін анықтаумен және бағалаумен қатар жүреді. Журнал редакциясы сіздерді, практиктер мен теоретиктерді қазақстандықтар үшін аса маңызды аспектілер бойынша жаңа құқықтық ұйғарымдарды кеңінен талқылауға және түсіндіруге шақырады. Жаңа заңдардың қолданысқа енгізілуімен қатар қазақстандықтарда жаңа әлеуметтік перспективалар пайда болады, құқықтық өріс анағұрлым қолжетімді және ашық болады. Біздің міндетіміз тиісті түсініктемелер беру негізінде құқық нормаларын толық және дұрыс түсіну арқылы әлеуметтік маңызы бар нормаларды қолдану мәселелерінде халыққа қолдау көрсету болып табылады.

Редакция жаңадан қабылданған құқықтық актілердің мазмұнына қатысты сіздердің тілектеріңізді, сұрақтарыңыз бен жауаптарыңызды оқырмандардың қалың көпшілігіне жеткізуге дайын. Өзінің барлық оқырмандарына, практик-заңгерлеріне, заңгер-зерттеушілерге, жаңадан бастаған заңгерлерге, магистранттар мен докторанттарға Қазақстан Республикасы есімді гүлденген елде лайықты өмір сүруге тілек білдіреді!

Құрметпен, журнал редакциясы.

Колонка редакции журнала

Казахстан живет в новом правовом измерении. Страна, казахстанский народ, отдавая дань уважения безвинным жертвам январских 2022 года трагических событий, заново оценивая свое место и предназначение в мировом сообществе, возвращает себе потерянные ценности, которые были завоеваны путем суверенизации, признания Республики в качестве равноправного партнера крупнейших держав мира, лидирующих в общемировых процессах. Работает Конституционный Суд, успешно выполняет свои функции обновленный Парламент, выстраиваются взаимовыгодные векторы сотрудничества со многими зарубежными странами, возрождаются культура и наука, налаживается производство, развивается национальная правовая система.

Значительным событием в правовой жизни страны необходимо признать принятие 20 апреля 2023 года долгожданного Социального кодекса Республики Казахстан (№ 224-VII ЗРК). Одновременно были приняты Законы РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам социального обеспечения» (№ 226-VII ЗРК), «О внесении изменений и дополнений в Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях» (№ 227-VII ЗРК), Конституционный закон РК «О внесении изменений в некоторые конституционные законы Республики Казахстан» (№ 225-VII). Изменения и дополнения коснулись значительного пакета нормативных правовых актов, в числе которых конституционные законы: «О Президенте Республики Казахстан» (от 26.12.1995 г.), «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» (от 25.12.2000 г.), «О Конституционном Суде Республики Казахстан» (от 05.11.2022 г.).

Практическое применение правовых новелл традиционно сопровождается научным анализом, выявлением и оценкой их преимуществ и спорных вопросов. Редакция журнала приглашает вас, практиков и теоретиков, к широкому обсуждению и комментированию новых правовых предписаний по наиболее важным для казахстанцев аспектам. Вместе с введением новых законов в действие у казахстанцев появятся новые социальные перспективы, правовое поле станет более доступным и прозрачным. Наша задача состоит в оказании поддержки населению в вопросах применения социально значимых норм путем доступного для полного и правильного понимания норм права на основе дачи соответствующих разъяснений.

Редакция готова довести до широкого круга читателей ваши пожелания, вопросы и ответы, касающиеся содержания вновь принятых правовых актов. Желает всем своим читателям, юристам-практикам, правоведам-исследователям, начинающим юристам, магистрантам и докторантам земных благ и достойной жизни в процветающей стране по имени Республика Казахстан!

С искренним уважением, редакция журнала.

Editorial column

Kazakhstani society now exists in a new legal realm. The nation, the people of Kazakhstan, paying respect to the innocent victims of the tragic events of January 2022, reassessing its position and purpose in the international community, regains its lost values, which were conquered through sovereignty, the recognition of the Republic as an equal partner of the major powers in the world, and leading the global processes. The Constitutional Court is operating, the newly reconstituted Parliament is successfully carrying out its duties, mutually beneficial vectors of international cooperation are being established, culture and science are reviving, production is advancing, and the national legal system is growing.

It is appropriate to acknowledge the long-awaited adoption of the Social Code of the Republic of Kazakhstan on April 20, 2023 (No. 224-VII LRK) as a significant development in the nation's legal system. At the same time the Laws of the Republic of Kazakhstan "On Amendments and Addenda to Some Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on Social Security" (No. 226-VII LRK), "On Amendments and Addenda to the Code of the Republic of Kazakhstan on Administrative Offences" (No. 227-VII LRK), the Constitutional Law "On Amendments to Some Constitutional Laws of the Republic of Kazakhstan" (No. 225-VII) were adopted. Changes and additions affected a significant package of normative legal acts, including constitutional laws: "On the President of the Republic of Kazakhstan" (dated 26 December 1995), "On the judicial system and the status of judges of the Republic of Kazakhstan" (dated 25 December 2000), "On the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan" (dated 5 November 2022).

The practical use of legal innovations is typically supported by a scientific analysis that identifies, quantifies, and assesses their benefits and debatable issues. The editorial board invites you, practitioners and theorists, to a broad discussion and commenting on the new legal provisions on the most important aspects for the people of Kazakhstan. With the introduction of new laws in force the people of Kazakhstan will have new social prospects, the legal field will become more accessible and transparent. Our task is to support the population in matters of application of socially important norms by providing relevant explanations in an accessible for a full and correct understanding of the norms of law.

The editorial board is prepared to relay your requests, inquiries, and responses regarding the substance of recently implemented legal acts to a wide variety of readers. We wish the best of luck and a good life to all of our readers, legal professionals, researchers, aspiring lawyers, undergraduates, and PhD students in the Republic of Kazakhstan!

Sincerely, Editorial Board.

КОНСТИТУЦИАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО CONSTITUTIONAL LAW

МРНТИ 10.15.23
УДК 342

10.51889/2959-6181.2023.72.2.001

О. З. Мухамеджанов¹

¹ *Ташкентский государственный юридический университет
Ташкент, Узбекистан*

ОБНОВЛЕННАЯ КОНСТИТУЦИЯ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН: ОСОБЕННОСТЬ, ЦЕЛИ И ПРИОРИТЕТЫ

Аннотация

Статья посвящена характеристике модернизации Республики Узбекистан в ходе конституционной реформы 2017-2023 гг. В статье анализируются ее цель и приоритетные направления, особенности конституционной реформы. В ней обосновывается, что качественно новый этап осуществления конституционных реформ характеризуется всесторонней модернизацией и преобразованием политической и государственно-правовой систем страны.

Ключевые слова: Конституция, конституционная реформа, права человека, референдум, гражданское общество.

О. З. Мухамеджанов¹

¹ *Ташкент мемлекеттік заң университети
Ташкент, Ўзбекистан*

ЎЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЖАҢАРТЫЛҒАН КОНСТИТУЦИЯСЫ: ЕРЕКШЕЛІГІ, МАҚСАТТАРЫ МЕН БАСЫМДЫҚТАРЫ

Аңдатпа

Мақалада қазіргі заманның өзекті мәселелерінің бірі – діни терроризмге Мақала 2017-2023 жылдардағы конституциялық реформа барысында Өзбекстан Республикасын жаңғыртудың сипаттамасына арналған. мақалада оның мақсаты мен басым бағыттары, конституциялық реформаның ерекшеліктері талданады. Онда конституциялық реформаларды жүзеге асырудың сапалы жаңа кезеңі елдің саяси және мемлекеттік-құқықтық жүйелерін жан-жақты жаңғыртумен және қайта құрумен сипатталатыны негізделеді.

Түйін сөздер: Конституция, конституциялық реформа, адам құқықтары, референдум, азаматтық қоғам.

O.Z.Mukhamedzhanov¹

¹ *Tashkent State Law University
Tashkent, Uzbekistan*

THE UPDATED CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN: FEATURES, GOALS AND PRIORITIES

Abstract

The article is devoted to the characterization of the modernization of the Republic of Uzbekistan in the course of the constitutional reform of 2017-2023. The article analyzes its purpose and priority areas, features of the constitutional reform. It substantiates that a qualitatively new stage in the implementation of constitutional reforms is characterized by a comprehensive modernization and transformation of the political and state-legal systems of the country.

Keywords: Constitution, constitutional reform, human rights, referendum, civil society.

Введение

Как показывает современная действительность, человечество вступило в С обретением Узбекистаном независимости 31августа1991 года встал вопрос разработки и принятия полноценной Конституции в соответствии с целями и задачами формирования новой государственности и демократического переустройства общества. Принятие в 1992 году Конституции дало толчок и стало правовой основой демократизации общественной жизни страны, положило начало формированию основ правового государства. Конституция Республики Узбекистан представляет собой правовую форму закрепления независимости, она закрепила общественно-государственную модель ее развития. Принятие данного документа повлекло за собой глубокие изменения в политической жизни Узбекистана, в организации государственной власти.

Конституция во многом обеспечила сохранение и становление государственности, территориальной целостности Узбекистана, стабильность демократической правовой системы, выполнение социальных функций независимого государства, развитие институтов гражданского общества, защиту прав и свобод человека. Конституция Республики Узбекистан представляет собой единый документ, обладающий высшей юридической силой и принимаемый в особом порядке, регулирующий основы государственного и политического устройства страны, правовой статус человека и иные главные вопросы конституционного строя республики.

Сегодня стало понятно, что эти изменения нуждаются в соответствующем правовом закреплении в Основном законе Узбекистана. В связи с встал вопрос о модернизации Конституции, которая бы не только отразила осуществленные преобразования, но и юридически закрепила новые ориентиры и цели, стоящие перед обществом в современных условиях. В результате кропотливой работы в течение 2022-2023гг. над проектом конституционного закона о внесении изменений и дополнений в Конституцию страны было организовано его всенародное обсуждение. Всенародное обсуждение проекта способствовало совершенствованию и обогащению содержания законопроекта.

Материалы и методы

В ходе исследования применялись конкретно-исторический; институциональный; системный; структурно-функциональный и сравнительно-правовой методы познания становления института прав лиц без гражданства в различных отраслях правовых знаний, а также диалектико-предметный метод познания международно-правовых тенденций во взаимосвязи с конституционно-правовыми процессами и явлениями.

Результаты и обсуждение

Конституция Республики Узбекистан в новой редакции, принятая в результате референдума 30 апреля 2023 года направлена на модернизацию Республики Узбекистан тесно связана с отражением в Конституции стратегических ориентиров дальнейшего развития страны. Обновленная Конституция должна интегрировать в себе и поднять на высший правовой уровень основные направления модернизации общества и государства, определить юридические механизмы воплощения новых целей в жизнь общества.

Обновление Конституции Республики Узбекистан: основные цели и приоритеты

В Узбекистане 30 апреля 2023 года состоялся всенародный референдум по проекту Конституционного закона Республики Узбекистан «О Конституции Республики Узбекистан»¹. Очевидно, референдум станет важнейшим политическим событием в жизни граждан Узбекистана². В результате проведенного 30 апреля референдума был принят Конституционный Закон Республики Узбекистан «О Конституции Республики Узбекистан»¹.

Осуществляемые в последние годы дали мощный толчок дальнейшему развитию государственной и правовой систем Узбекистана. Реформы проявились в масштабных изменениях политической, социально-экономической и правовой сфер жизнедеятельности

государства. Сегодня стало понятно, что эти изменения нуждаются в соответствующем правовом закреплении в Основном законе страны. В связи с встал вопрос о модернизации Конституции, которая бы не только отразила осуществленные преобразования, но и юридически закрепила новые ориентиры и цели, стоящие перед обществом в современных условиях. Обновленный Основной закон призван закрепить стратегический курс страны на дальнейшее реформирование общества и государства, который положительно отразился и на его внешней политике, прежде всего, в регионе Центральной Азии.

Полное утверждение идей конституционализма, построение правового государства и открытого гражданского общества – важнейшие стратегические цели конституционного развития Узбекистана. Достижение данных целей возможно посредством эволюции конституционного строя на основе культивирования демократических ценностей, соблюдения демократических и гражданских свобод, формирования высокой правовой культуры общества и личности. В результате кропотливой работы над проектом конституционного закона о внесении изменений и дополнений в Конституцию страны¹ было проведено его всенародное обсуждение в средствах массовой информации, социальных сетях и в махаллях². Всенародное обсуждение проекта способствовало совершенствованию и обогащению содержания законопроекта. Так, при подготовке проекта Конституции в новой редакции мнения и предложения народа изучались в два этапа. На первом этапе от граждан поступило более 60 тысяч предложений по составлению проекта Конституции. На втором этапе проект Конституции был представлен на всенародное обсуждение. С проектом через СМИ и сеть Интернет ознакомились почти 5 миллионов граждан, более 150 тысяч высказали свои мнения и предложения. Результатом всенародного обсуждения проекта Конституционного закона стали более 220 тысяч предложений, которые наглядно демонстрируют важность широкого участия общественности, институтов гражданского общества.

Конституционные новеллы направлены на правовое закрепление демократического, социального и светского характера государства (статья 1 Конституции Узбекистана в новой редакции), укрепление конституционных основ защиты прав и свобод человека. Значимую часть поправок составляют изменения и дополнения, касающиеся прав и свобод человека, гарантий их реализации на практике. Это стало отражением изменившегося отношения к правам человека, уважения личности, приоритета интересов человека перед интересами государства. Эти цели лежат в основе всех конституционных норм, пронизывают все содержание Конституции. Признание человека, его прав и свобод высшей ценностью, возвышение его достоинства, является квинтэссенцией поправок к Конституции. Внесенные дополнения нацелены на то, чтобы взаимоотношения триады «человек – общество – государство» основывались на принципе приоритетности прав и свобод человека.

Конституционная детализация обязанности государства признавать, соблюдать и защищать права и свободы человека является сущностью обновления Конституции, наполнения ее содержания более совершенными правовыми механизмами и процедурами, а значит – требует научного осмысления.

К тенденциям современного конституционного развития Узбекистана можно отнести переустройство модели конституционно-правового регулирования взаимоотношений личности, общества и государства, ориентацию Конституции на гуманистические ценности; закрепление в ней новых характеристик государства и др. Наука конституционного права должна осмыслить и упорядочить имеющиеся теоретические наработки, а также дать новый

¹ См.: Проект конституционного закона Республики Узбекистан О внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Узбекистан.

<https://storage.kun.uz/source/uploads/2022/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82.pdf>

² Проект обновленной Конституции вынесут на всенародное обсуждение. // <https://yuz.uz/ru/news/proekt-obnovlennoy-konstitutsii-vnesut-na-vsenarodnoe-obsujdenie>.

импульс развитию данной отрасли правоведения. Кроме того, сама теория конституционного права нуждается в дальнейшем развитии, а многие категории – в уточнении в контексте сегодняшних реалий. Например, комплексное исследование категории «конституционализм» позволит создать предпосылки для понимания путей конституционно-правового развития Республики Узбекистан на базе достигнутого уровня и с учетом потребностей общественного развития.

Суть и значение конституционных нововведений можно охарактеризовать следующим образом, рассмотрев основные из них. Принятая в новой редакции Конституция значительно увеличилась в объеме. В результате поправок количество ее статей возросло с действующих 128 до 155, а количество норм — с 275 до 434. В целом объем обновленных норм составляет 65%³.

В новой Конституции декларируется четкая цель на построение демократического правового государства, социально ориентированной рыночной экономики и сильного гражданского общества, светского общественно-политического устройства⁴. Примечательно, что впервые вводится термин гражданского общества, усиливаются институциональные гарантии свободы деятельности демократических институтов. При этом демократические институты, организации гражданского общества рассматриваются не только в качестве послушных исполнителей решений власти, а важных партнеров государства в процессе принятия решений, более того им отводится роль общественного контроля за деятельностью исполнительной ветви власти. Более того, закрепляются нормы, что государство в лице правительства и местных органов власти обязаны оказывать поддержки институтам гражданского общества, ННО, привлекать их к разработке и реализации программ социально-экономического развития. Это действительно большой шаг на пути к демократии (Ст.ст.69-75, глава XIII Конституции).

Принципы внешней политики государства, закрепленные в Основном Законе (Ст.ст.17-18 глава IV Конституции), дополняются положением о территориальной целостности государств, с определением миролюбивой внешней политики в качестве основного вектора развития Узбекистана. Внесение данных поправок демонстрирует, прежде всего, принципиально миролюбивый характер внешней политики Узбекистана, которая всегда основывалась на признании суверенного равенства всех государств, вытекающего именно из примата и универсальности международного права, а не силы. Предлагаемые изменения в новой редакции Конституции, что Узбекистан последовательно придерживается норм и правил международного права, закрепленных в Уставе ООН.

Как было отмечено выше изменения касаются в основном норм обеспечения и защиты личных, социальных, экономических, политических, культурных и экологических прав и интересов граждан из разных социальных слоев. Следует отметить достигнутый Узбекистаном прогресс в деле обеспечения гендерного равенства, сокращения числа лиц без гражданства, искоренения детского и принудительного труда, развития институтов гражданского общества и свободы слова.

В условиях трансформации взаимоотношений между гражданами и государством необходимость конституционного закрепления права граждан на возмещение государством вреда, причиненного незаконными действиями (бездействием) органов государственной власти и их должностными лицами обретает особую актуальность. Ведь именно в ходе осуществляемых в Узбекистане масштабных политических и социально-экономических реформ выявились проблемы в сфере реального обеспечения прав, свобод и законных интересов граждан. Изменение ранее действовавшей парадигмы «государство – общество – человек» на новую: «человек – общество – государство», закрепление ее в конституционном

³ <https://www.gazeta.uz/ru/2023/03/09/referendum/>

⁴ См.: Газета «Народное слово». 2 мая 2023 г. №86-87 (8387-8388).

законодательстве и конституционной практике определено в качестве одного из приоритетных направлений конституционной реформы. Среди наиболее важных новаций в обновленной Конституции на запрет смертной казни, применение «правила Миранды», гарантии прав подозреваемого, обвиняемого или подсудимого, отражение института «Хабеас корпус» и др.

Реализация принципа прямого действия Конституции, закрепленного впервые в ст. 15 в обновленной Конституции будет обеспечивать эффективность, стабильность Основного закона. В соответствии с конституционным положением у человека непосредственно на основе правовых норм Основного закона возникают права, в случае нарушения которых он может обратиться в суд за их защитой, ссылаясь исключительно на текст Конституции. Суд же, в свою очередь, не вправе отказать в рассмотрении спора, мотивируя это тем, что отсутствует конкретизирующий норму Конституции законодательный акт. Проще говоря, прямое действие Конституции – это возможность человека реализовать в повседневной жизни свои права и свободы, опираясь исключительно на текст Основного закона.

Так, ключевые гарантии прав и законных интересов подозреваемого, обвиняемого и подсудимого, закрепленные в действующем уголовно-процессуальном законодательстве применительно к стадии дознания, предварительного следствия и судебного разбирательства. Также на государственные органы и должностные лица, ответственные за производство по уголовным делам, возложены дополнительные задачи и обязанности.

Правовая природа Конституции Узбекистана в новой редакции также выражена также в том, что она создает правовые гарантии реализации норм международного права в Основном Законе, выражая полную приверженность действующим общепризнанным принципам и нормам международного права, т.е. готовность строго и неуклонно выполнять обязательства, принятые в соответствии с заключенными международными договорами.

В соответствии с Конституцией в новой редакции меры правового воздействия на человека, применяемые государственными органами, должны основываться на принципе соразмерности и быть достаточными для достижения целей, предусмотренных законами.

Все противоречия и неясности в законодательстве, возникающие во взаимоотношениях человека с государственными органами, толкуются в пользу человека. Каждый человек имеет право на свободное развитие своей личности. Ни на кого без его согласия не может быть возложена обязанность, не установленная законодательством.

Лицу при задержании должны быть разъяснены на понятном ему языке его права и основания задержания (Ст.27 Конституции). Предусматривается, что все сомнения в виновности, если исчерпаны возможности их устранить, должны разрешаться в пользу подозреваемого, обвиняемого, подсудимого или осужденного.

Подчеркивается, что подозреваемый, обвиняемый или подсудимый не обязан доказывать свою невиновность и в любое время может воспользоваться правом хранить молчание. Определяется, что никто не обязан свидетельствовать против себя самого и близких родственников (Ст.28 Конституции) и др.

Обновление Конституции направлено на дальнейшую демократизацию системы государственного управления, повышение роли и ответственности органов государственной власти, ограничение правовыми рамками их полномочий. Конституционная реформа в Узбекистане, прежде всего, направлена на дальнейшую демократизацию системы государственной власти, обеспечение одного из самых важных принципов госуправления – принципа разделения властей на законодательную, исполнительную и судебную. Главным способом и условием его реализации выступает система сдержек и противовесов, основанная на четком определении в Основном законе полномочий трех ветвей власти.

Для повышения роли и эффективности парламента, оптимизации деятельности каждой из палат Олий Мажлиса, а также исключения параллелизма в их работе, существенно модернизируется их статус и усиливаются полномочия. Так, по сравнению с действующей Конституцией расширен объем исключительных полномочий Законодательной палаты – их

число увеличено с 5 полномочий до 12 (ст.94 Конституции), а количество исключительных полномочий Сената с действующих 14 увеличилось до 18 (Ст.95 Конституции). С учетом мировой практики оптимизировано количество членов Сената. Теперь вместо ста сенаторов будет 65, при этом по 4 человека от каждого региона из числа депутатов местных представительных органов, а 9 сенаторов будут назначаться Президентом страны (Ст.92 Конституции).

Теперь рассмотрение и одобрение кандидатуры Премьер-министра, передается в виде исключительного полномочия Законодательной палате. Ряд контрольных полномочий Сената (контроль за исполнением Госбюджета; заслушивание ежегодного доклада Кабинета Министров; заслушивание отчета Премьер-министра по социально-экономическому развитию страны и др.) перешли к Законодательной палате в качестве ее исключительных полномочий.

Одновременно существенно расширяются полномочия Сената, в т.ч. за счет передачи ему ряда полномочий Президента, а также усиления роли в координации деятельности местных представительных органов власти. Так, Сенату передаются следующие полномочия: избрание по представлению Президента Высшего судейского совета, глав ведомства по противодействию коррупции и антимонопольного органа; утверждение указов Президента об образовании и упразднении министерств и других республиканских органов исполнительной власти и др. Серьезным новшеством для парламентской практики Узбекистана является наделение Сената полномочием по выполнению функции парламента по принятию законов (за исключением Конституции и конституционных законов) в период временного отсутствия Законодательной палаты, вызванного досрочным прекращением его полномочий (ропуском).

В результате конституционных поправок значительно усиливается контрольная функция Сената за деятельностью контролирующих, правоохранительных органов и спецслужб. В частности, вводится порядок одобрения Сенатом назначений главой государства Генерального прокурора и председателя Счетной палаты, а также проведения Президентом страны консультаций с Сенатом по кандидатуре председателя Службы государственной безопасности.

В рамках совершенствования механизма сдержек и противовесов в системе государственной власти обе палаты парламента наделяются полномочием по самороспуску, решение о котором принимается соответственно большинством не менее 2/3 голосов от общего числа членов палаты. Расширяются контрольные полномочия палат Олий Мажлиса, в т.ч. путем закрепления полномочия по проведению парламентского расследования. Для усиления контрольной функции роли парламента вводится процедура ежегодного заслушивания Национального доклада о противодействии коррупции.

Обновленная Конституция существенно расширяет круг субъектов права законодательной инициативы, а также уточняет механизм его реализации. Указанные в предыдущей редакции Основного закона семь субъектов права законодательной инициативы разделены на две группы: четыре полноправных субъекта (Президент, правительство, парламента Каракалпакстана, депутаты Законодательной палаты), а также три субъекта с ограниченным правом (Конституционный суд, Верховный суд, Генеральный прокурор). Если первые четыре субъекта обладают правом законодательной инициативы в полном объеме, без каких-либо ограничений. Что касается права законодательной инициативы других трех субъектов, то они вправе реализовать его только по вопросам своего ведения, т.е. в рамках установленных для них задач и функций.

Особо следует отметить включение в данный перечень четырех новых субъектов права законодательной инициативы (Ст.98 Конституции в новой редакции). К ним отнесены: граждане, обладающие избирательным правом, в количестве не менее ста тысяч человек, Сенат Олий Мажлиса, Уполномоченный Олий Мажлиса по правам человека (омбудсман), Центральная избирательная комиссия. Они вправе вносить в Законодательную палату в

порядке законодательной инициативы не законопроекты, а законодательные предложения. Конечно, это их правомочие нельзя назвать полным, однако создаются правовые предпосылки для их реализации.

Кардинально меняется система государственной власти на местах (Ст.ст.120-127. Глава XXI Конституции). Отменяется совмещение должности хокима области, района, города с должностью председателя Кенгаша народных депутатов. Теперь местный представительный орган будет возглавлять самостоятельный председатель, избираемый из числа его депутатов. Расширяются контрольные полномочия Кенгаша, в т.ч. по заслушиванию отчетов главы местной исполнительной власти и иных должностных лиц. Впервые на конституционном уровне закреплены полномочия хокимов всех уровней по реализации мер, направленных на обеспечение экономического, социального, культурного и экологического развития территорий, а также формированию и исполнению местного бюджета и др. Разделение исполнительной и представительной власти на местах станет основой глубокой реформы всей системы государственного управления в стране.

Значительно изменяется статус Кабинета Министров, усиливается его ответственность перед Президентом и Олий Мажлисом. Так, устанавливается, что Кабинет Министров осуществляет свою деятельность в рамках основных направлений деятельности исполнительной власти, определяемых Президентом. Одновременно упраздняется порядок, согласно которому кандидатура Премьер-министра вносилась на рассмотрение Президента партией, набравшей на выборах наибольшее количество мест в парламенте. Вместо этого, с учетом передового зарубежного опыта вводится порядок назначения Премьер-министра и членов Правительства главой государства с одобрения Законодательной палаты. При этом кандидатура Премьер-министра представляется Президентом после проведения консультаций со всеми фракциями политических партий, представленных в нижней палате.

Указанное изменение направлено на расширение участия нижней палаты парламента в формировании Правительства, т.к. в отличие от действующего, вводимый порядок назначения Премьер-министра позволяет учитывать мнение фракций политических партий, представленных в нижней палате, более демократично отражать расстановку политических сил в парламенте. Вводится норма, согласно которой тоекратное отклонение парламентом представленных кандидатур на должность Премьер-министра позволяет Президенту назначить Премьер-министра и распустить Законодательную палату (Ст.118 Конституции в новой редакции).

Наряду с этим существенным образом расширяются полномочия и функции Правительства, его ответственность за решение стоящих перед ним задач в области обеспечения устойчивого экономического роста, макроэкономической стабильности, создания благоприятного инвестиционного климата, сокращения бедности, создания достойных условий жизни для населения, охраны окружающей среды, сохранения природного богатства и др. (Ст.115 Конституции). Уточняются задачи Правительства по обеспечению открытости и прозрачности, законности и эффективности в работе органов исполнительной власти, повышению качества и доступности госуслуг, обеспечению эффективного функционирования системы соцзащиты, в т.ч. лиц с инвалидностью, поддержке институтов гражданского общества.

Заключение

В связи с борьбой с терроризмом значительные усилия направляются на обновление Конституции направлено на дальнейшую демократизацию системы государственного управления, обеспечение прав и свобод человека, повышение роли и ответственности органов государственной власти, ограничение правовыми рамками их полномочий. Конституционная реформа в Узбекистане, прежде всего, направлена на дальнейшую демократизацию системы государственной власти, обеспечение одного из самых важных принципов госуправления – принципа разделения властей на законодательную, исполнительную и судебную. Главным

способом и условием его реализации выступает система сдержек и противовесов, основанная на четком определении в Основном законе полномочий трех ветвей власти.

Конституционные поправки не затрагивают основы конституционного строя, не снижают уровень защиты прав и свобод человека. Они должны стать дополнительной гарантией демократического развития нашей страны.

Принятие конституционных поправок должно стать мощным импульсом для активной законотворческой деятельности, для пересмотра всего законодательства страны. Эта работа должна проводиться по следующим направлениям:

во-первых, разработка актов, прямо вытекающих из текста Конституции,

во-вторых, страны приведение действующего законодательства в соответствие с нормами Конституции, в-третьих, создание правового механизма реализации Конституции и законов.

Масштабные задачи модернизации страны актуализируют необходимость развития институтов гражданского общества, защиты прав и свобод человека и дальнейшей демократизации всех сфер жизнедеятельности общества. Реальное значение обновления Конституции состоит в том, что оно не только развивает то, что уже достигнуто на сегодняшний день, но и определяет перспективы дальнейшего развития Узбекистана.

**ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ
ТРУДОВОЕ ПРАВО
LABOUR LAW**

МРНТИ:10.63.59
УДК:331.109

10.51889/2959-6181.2023.72.2.002

Д.С. Байсымакова¹, Н.Б.Калкаева¹, Ж.Е. Молдахметова¹
¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

**ЕҢБЕК ДАУЛАРЫН СОТТА ҚАРАУ ЖӘНЕ ШЕШУ ЖОЛДАРЫНЫҢ
ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Аңдатпа

Бұл мақалада еңбек дауларын сотта қарау ерекшеліктері сипатталып, теориялық және практикалық маңызы жан-жақты зерттелген. Зерттеу көрсеткендей, қоғамдағы жұмыскерлердің әлеуметтік және еңбек құқықтарының бұзылуы, атап айтқанда еңбек режиміне байланысты, еңбек қатынастарын тіркеу немесе жұмыстан шығару кезінде орын алады. Еңбек дауларын сот арқылы қорғау азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудың әмбебап және толықкепіл берілген түріне жатады. Сонымен қатар егер еңбек қатынастарының жеке-жария сипатының ерекшеліктерін ескермейтін болса, жеке еңбек даулары, егер процедуралық реттеу болса, бұл кепілдіктер жеткіліксіз болуы мүмкін. Мақаланың мақсаты – еңбек дауларын сотта қарау және шешу жолдары мәселелерін теориялық және практикалық талдау, әлеуметтік-еңбек құқықтарын қорғаудың орнын және еңбек қатынастарын әлеуметтік-құқықтық реттеу механизмін анықтау. Сонымен қатар, мақсат ретінде еңбек қатынастарының қазіргі даму кезеңінде бұзылған әлеуметтік және еңбек құқықтарын қорғаудың заңды құралдарының тиімділігіне талдау жүргізу қажеттілігін сипаттайды. Авторлар мақалада бұзылған еңбек құқықтарын қалпына келтірудің қолданыстағы әдістерінің тиімділігін талдай отырып, еңбек дауларын сот арқылы шешу жолдарын қозғаған. Зерттеу нәтижесінде авторлар еңбек дауларына байланысты нақты істерді қарау барысында іс жүзінде туындайтын кейбір мәселелерді шешу қажет деген қорытынды жасайды.

Түйін сөздер: Конституция, еңбек, еңбек дауы, сот билігі, юрисдикция, әлеуметтік-еңбек қатынастары, еңбекті қорғау, азаматтық-құқық, келісу комиссиясы.

Д.С. Байсымакова¹, Н.Б.Калкаева¹, Ж.Е. Молдахметова¹
¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПУТЕЙ РАССМОТРЕНИЯ И РАЗРЕШЕНИЯ
ТРУДОВЫХ СПОРОВ В СУДЕ**

Аннотация

В данной статье описаны особенности рассмотрения трудовых споров в суде, всесторонне изучена теоретическая и практическая значимость. Исследование показало, что нарушение социальных и трудовых прав работников в обществе, в особенности, в связи с выплатой заработной платы и режимом труда, происходит при оформлении приема на работу или увольнении. Судебная защита трудовых споров относится к универсальному и полностью гарантированному виду защиты прав и законных интересов граждан. В то же время, если не учесть особенности индивидуально - публичного характера трудовых отношений, индивидуальные трудовые споры, если имеется процессуальное регулирование, эти гарантии

могут быть недостаточны. В связи с этим целью статьи является теоретический анализ защиты социально-трудовых прав и законных интересов работников, определение места защиты социальных и трудовых прав в механизме правового регулирования социально-трудовых отношений. Кроме того, в качестве цели можно выделить анализ эффективности правовых средств защиты нарушенных социально-трудовых прав на современном этапе развития трудовых отношений. Авторы в статье затронули пути судебного разрешения трудовых споров, проанализировав эффективность существующих методов восстановления нарушенных трудовых прав. В результате исследования авторы приходят к выводу о необходимости решения некоторых проблем, которые фактически возникают при рассмотрении конкретных дел, связанных с трудовыми спорами.

Ключевые слова: Конституция, труд, трудовой спор, судебная власть, юрисдикция, социально-трудовые отношения, охрана труда, гражданское право, согласительная комиссия.

D.S. Baysymakova¹, N.B. Kalkayaeva¹, Zh.E. Moldakhmetova¹

¹ Abai Kazakh National Pedagogical University

ACTUAL PROBLEMS OF WAYS OF CONSIDERATION AND RESOLUTION OF LABOR DISPUTES IN COURT

Abstract

This article describes the peculiarities of consideration of labor disputes in court and comprehensively studies their theoretical and practical value. The research has shown that violation of social and labor rights of employees in the society, especially in connection with payment of wages and labor regime, takes place during hiring or dismissal. Judicial protection of labor disputes belongs to the universal and fully guaranteed type of protection of rights and legitimate interests of citizens. At the same time, if we do not teach the peculiarities of the individual-public nature of labor relations, individual labor disputes, if there is a procedural regulation, these guarantees may be insufficient. In this regard, the purpose of the article is a theoretical analysis of the protection of social and labor rights and legitimate interests of employees, determining the place of protection of social and labor rights in the mechanism of legal regulation of social and labor relations. In addition, the analysis of the effectiveness of legal means of protection of violated social and labor rights at the present stage of development of labor relations can be singled out as an objective. The authors in the article touched upon ways of judicial resolution of labor disputes, analyzed the effectiveness of existing methods of restoration of violated labor rights. As a result of the study the authors conclude that it is necessary to solve some problems, which actually arise in the consideration of specific cases related to labor disputes.

Keywords: Constitution, labor, labor dispute, judiciary, jurisdiction, social and labor relations, labor protection, civil law, conciliation commission.

Кіріспе

Қазіргі уақытта еңбек құқықтарын қорғау кезінде туындаған еңбек даулары азаматтық сот ісін жүргізу тәртібімен қаралып, жалпы юрисдикциялық соттардың соттылығына жатады. Егер құқықтары мен заңды мүдделері турасында жұмыскер мен жұмыс берушінің арасындағы келіспеушіліктер тараптардың келісім қағидаты негізінде шешім таппаса, ол келесі - юрисдикциялық кезеңге өтеді, ол кезде дау татуласу-делдалдық, соттық, әкімшілік органдарда қаралады.

Талап арызды қарау барысында судья дау еңбек қатынастарынан, яғни жұмыскер мен жұмыс берушінің арасындағы еңбек функциясын ақылы түрде жеке орындау туралы келісімге негізделген қатынастардан туындай ма (штаттық кестеге сәйкес лауазымы, мамандығы,

біліктілігі көрсетілген кәсіптер бойынша, жұмыскерге тапсырылған жұмыстың нақты түрі бойынша жұмыстар), жұмыс берушінің еңбек заңнамалары және өзге нормативтік құқықтық актілермен, ұжымдық шартпен, келісімдермен, жергілікті нормативтік актілермен, еңбек шарттарымен көзделген еңбек жағдайларын қамтамасыз ету барысында жұмыскердің ішкі еңбек тәртібі ережесіне бағынуын, бұл іс осы соттың соттылығына жатқызылуын анықтайды.

Егер дау азаматтық-құқықтық сипаттағы еңбек шартының талаптарын орындамау немесе тиісінше орындамаудан туындаса, бұл талаптар еңбек шартының мазмұнына кіргізілгенімен, ол өз сипатына қарай жұмыс берушінің азаматтық-құқықтық міндеттемелеріне жатады, сондықтан мұндай даудың соттылығы соттылықтың жалпы тәртібі бойынша анықталады.

Зерттеліп отырған мәселе тәжірибеде еңбек даулары бойынша өтінішті қабылдау кезінде соттылықты міндетті түрде тексеруі, әр еңбек дауын дұрыс және тез қарау үшін маңызды. Дауды қарауға құқылы емес органның шешімі заңды күші болмайды және мәжбүрлі тәртіппен орындалуға жатпайды.

Біздің ойымызша, еңбек дауларының соттылығын азаматтардың басшыға қатысты шағымдарын жоғары тұрған органға жолдауынан ажырату қажет. Дауларды қараудың бекітілген тәртібі, ведомстволық бағыныстылығымен қоса, жұмыскердің нақты басшының әрекетіне (әрекетсіздігіне) жоғары тұрған органға шағымдануға құқығынан айырмайды. Еңбек дауларын – келісу комиссиялары, ал реттелмеген мәселелер не келісу комиссиясы шешімінің орындалмауы бойынша соттар қарайтындығын ескеру қажет. Яғни, заң дауларды міндетті түрде келісу комиссияларында қарауды көздейді. Ал егер дау келісу комиссиясында реттелмесе немесе комиссияның шешімі орындалмаса, сол жағдайда ғана келісу комиссиясына жүгінгендігі туралы дәлелдемелерді қоса тіркеп, сотқа жүгінуге болады.

Сонымен қорыта келе, мақаланың басты мақсаты — еңбек дауларын сотта қарау және шешу жолдарын талдау, еңбек қатынастарын құқықтық реттеу механизміндегі әлеуметтік және еңбек құқықтарын қорғау орнын анықтау, еңбек қатынастарын дамытудың қазіргі кезеңінде бұзылған құқықтарды қорғаудың құқықтық құралдарының тиімділігін талдау болып табылады.

Әдістер мен материалдар

Ғылыми зерттеудің әдіснамалық негізі ретінде ғылыми танымның жалпы және арнайы әдістерінің жүйесі құрайды. Зерттеу ғылыми танымның жалпы — объективтілік, әмбебаптылық, ұқыптылық, жүйелік талдау қағидаларына негізделген. Ресми логикалық жалпы ғылыми әдістерін қолдану жұмыскерлердің әлеуметтік және еңбек құқықтарын қорғаудың қазіргі заманғы өзекті мәселелерін зерттеу және анықтау қажеттілігімен байланысты болды. Қазақстан Республикасының заң саласындағы ғалымдарының ғылыми еңбектері мен еңбек заңнамалары зерделенді және талданды. Зерттеу барысында жұмыскерлердің бұзылған құқықтарын сот арқылы қорғау мәселелерін талдауда жалпы ғылыми зерттеу әдістері қолданылды. Сондай-ақ, диалектикалық, логикалық, тарихи, жүйелік талдау, салыстырмалы-құқықтық, социологиялық және формальды-құқықтық танымның арнайы әдістері кеңінен қолдау тапты.

Нәтижелер

Келісу комиссиясына жүгінгендігі туралы дәлелдемелер болмаған жағдайда сот талап арызды қайтару туралы ұйғарым шығарып, жұмыс орны бойынша келісу комиссиясына өтінішпен жүгіну қажеттілігін түсіндіреді. Заң шығарушы соттармен қаралатын жеке еңбек дауларының екі тобынқарастырады: сотқа дейінгі кезеңнен өткен жеке еңбек даулары; тікелей соттың ведомстволығына жататын жеке еңбек даулары (яғни, еңбек даулары жөніндегі келісу комиссиясының (ЕДКК) қарауынсыз).

ЕДКК-мен де, сотпен де қаралатын жеке еңбек дауларына: ЕДКК шешімі жұмыскерді немесе жұмыс берушіні қанағаттандырмаған және олар бұл шешімді сотқа шағымданған даулар; заңдарға немесе өзге нормативтік құқықтық актілерге қайшы шығарылған шешімдер бойынша және осы негізде прокурор өтінішпен сотқа жүгінген даулар бойынша; ҚР ЕК 160-бабында көзделген мерзімде ЕДКК шешім шығармай, жұмыскер сотқа жүгінген даулар жатады [1].

Осылайша, қазіргі қолданыстағы Қазақстандық заңнама тікелей соттарда қаралатын жеке еңбек дауларының нақты түрлерін көздемесе де, ҚР Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 6

қазандағы № 9 «Соттардың еңбек дауларын шешу кезінде заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы» нормативтік қаулысына сәйкес келісу комиссиясымен реттелмеген немесе келісу комиссиясының шешімін орындалмаған, сонымен қатар, ҚР ЕК 159-бабының 1-тармағында көрсетілген келісу комиссиясымен қаралмаған істер сотта қаралатындығын көрсетеді.

ҚР Азаматтық процесстік кодекске сәйкес әр жеке еңбек дауларының ведомстволық бағыныстылығын анықтау барысында әуелі даудың түрін, содансоң оның сипатын анықтап, әрі қарай еңбек құқығы саласының қай құқық қатынасынан туындайтынын белгілеу қажет. ҚР Азаматтық процесстік кодекстің 23-бабының 2-тармағына сәйкес (әрі қарай ҚР АПК) еңбек құқық қатынастарынан туындайтын істер жалпы юрисдикциялық соттардың ведомстволығына жатады [2]. Талап арызды қабылдау кезінде сот бұл дау жұмыс берушінің жұмыскермен еңбек функцияларын (белгілі бір мамандық, біліктілігі, лауазым бойынша жұмыстар) ақыға жеке орындауға негізделген еңбек құқық қатынастарынан туындады ма, жұмыс берушімен еңбек жағдайларын жасаған кезде жұмыскермен ішкі еңбек тәртібі ережесіне бағынуынан туындаған еңбек дауынан ба, жұмыскер мен жұмыс берушінің арасындағы келісім заңнамаға, ұжымдық шартқа, жеке шартқа негізделген бе, сонымен қатар соттың соттылығына жататындығын анықтау қажет [3, 186-187 б.].

Талқылау

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2022 жылғы 16 наурыздағы «Жаңа Қазақстан: жаңару мен жаңғыру жолы» атты Қазақстан халқына Жолдауында: «Мен Прокуратура және Адам құқығы жөніндегі уәкіл туралы конституциялық заңдар қабылдау қажет деп санаймын. Бұл құжаттар заң тәртібін күшейту және құқық қорғау қызметін ұдайы жетілдіру үшін қажет. Барлық деңгейдегі соттар, шын мәнінде, тәуелсіз, ашық және кәсіби болмаса, заң үстемдігін қамтамасыз ету мүмкін емес, — делінген [4].

Мемлекеттің құқықтық саясатының басым бағыттарының бірі азаматтардың еңбек құқықтарын қорғау болып табылады. Жеке еңбек дауларының ведомстволық бағыныстылығымен қатар, олардың соттылық мәселесі де шешілу керек. Соттылық ережесімен азаматтық істерді бірінші сатымен қарайтын жалпы юрисдикциядағы нақты соттардың құзыретін анықтайды, оның ішінде жеке еңбек даулары [5, 29-30 б.]. Өз құқықтарын сотта қорғауға ниеттенген тұлға тиісті юрисдикциядағы соттарға жүгінеді, ал сот болса дәл осы сотқа жүгінуінің қаншалықты заңды екенін шешу қажет. Жеке еңбек дауларының ведомстволық бағыныстылығы мәселесі оның соттылығына қарағанда басымырақ болады. Соттың ведомстволық бағыныстылығына жататын даулар сот органдар жүйесіндегі соттардың мамандануы мен иерархиясына қарамастан, басқа соттардың соттылығына жатқызылмайды [6, 85-96 б.].

Атап өту қажет, жұмыскер еңбек дауы бойынша сотқа жүгінгенде ҚР АПК 106-бабының 1-тармағына және ҚР Жоғарғы сотының 2006 жылғы 25 желтоқсандағы №9 «ҚР соттарымен азаматтық істер бойынша сот шығыстары туралы заңнаманы қолдануы туралы» Нормативтік қаулысына сәйкес мемлекеттік баж төлеуден босатылады [7].

АПК 106-бабының 1-тармағына сәйкес талап қоюшы ҚР «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» кодексінде көзделген негіздер бойынша сотқа талап арыз бергені үшін мемлекеттік баждан босатылады [8].

ҚР АПК 3-бабының 1-тармағына сәйкес талап қоюшы төлеуден босатылған мемлекеттік баж, сондай ақ істі қарауына кететін сот шығындарын төлеуден босатылмаған жауапкерден мемлекет пайдасына толық немесе талап арыздың қанағаттандырылған бөлігіне бара бар көлемде өндіріледі [2].

Салық кодексінің 610-бабына сәйкес сотқа берілген мүліктік сипаттағы талап қою арыздарынан: жеке тұлғалар үшін – талап қою сомасының 1 пайызы; заңды тұлғалар үшін – талап қою сомасының 3 пайызы; мүліктік емес сипаттағы талап қою арызы берілген кезде

алынатын мемлекеттік баж мөлшерінің 50 пайызы мөлшерде өндіріледі [8]. Салық кодексінің осы ережесіне сәйкес, еңбек құқық қатынастарынан туындайтын талаптар жұмыскермен немесе жұмыс берушімен берілгеніне қарамастан, соттармен мемлекеттік баждың төлемінсіз қабылданады.

Мемлекеттік бажды төлеуден босатылған талап қоюшы-жұмыскердің талабы қанағаттандырылған жағдайда, бұл сома соттың шешімімен жауапкер-заңды тұлғадан талап сомасының 1% көлемінде өндіріледі. Мемлекеттік баждың мөлшерін анықтағанда соттар талап қоюшы заңды тұлға екенін басшылыққа алады және егер талап берер кезде мемлекеттік баж төленетін болса, ол мүліктік сипаттағы талаптың 1% көлемінде төленеді. Жоғарыда аталған нормаларды соттардың орындау тәжірибесінде қиындық туғызбайды.

Әрі қарай, талап қою арызы жазбаша нысанда не электрондық құжат нысанында бірінші сатыдағы сотқа беріледі.

Еңбек дауларын шешу туралы сотқа арызбен жүгіну мерзімі туралы мәселе үлкен маңызға ие.

ҚР АПК 294-бабының 1-тармағына сай азамат және заңды тұлға құқықтарының, бостандықтары мен заңды мүдделерінің бұзылғаны туралы өздеріне мәлім болған күннен бастап үш ай ішінде сотқа арызбен жүгінуге құқылы [2].

ҚР ЕК 160-бабына сәйкес сотқа жеке еңбек дауларын қарау бойынша жүгіну үшін мынадай мерзімдер белгіленеді:

1) жұмысқа қайта алу туралы даулар бойынша – еңбек шартын тоқтату туралы жұмыс беруші актісінің көшірмесі келісу комиссиясына табыс етілген немесе табыс етілгені туралы хабарламасы бар тапсырысты хатпен пошта арқылы жіберілген күннен бастап бір ай, ал сотқа жүгіну үшін – реттелмеген даулар бойынша жүгінген кезде не еңбек шарты тарапы келісу комиссиясының шешімін орындамаған кезде келісу комиссиясы шешімінің көшірмесі табыс етілген немесе табыс етілгені туралы хабарламасы бар тапсырысты хатпен пошта арқылы жіберілген күннен бастап екі ай;

2) басқа еңбек даулары бойынша – жұмыскер немесе жұмыс беруші өз құқығының бұзылғаны туралы білген немесе білуге тиіс күннен бастап бір жыл [1].

Бұл мерзімдер дәлелді себептермен өткізіліп алынса олар сотпен қалпына келтіріледі. Жеке еңбек даулары бойынша жұмыскерге сотқа жүгінудің мерзімін өткізіп алудың дәлелді себептеріне келесі мән-жайларды жатқызуға болады: талап қоюшының ауруы, іс-сапарда болуы, еңсерілмейтін күштің салдарынан сотқа жүгіне алмауы, ауыр науқастағы отбасы мүшесіне қарау. Заңнамада өткізіп алған мерзімді қалпына келтірудің негіздері көрсетілмеген, сондықтан ол мерзімдердің дәлелді екенін сот нақты мән-жайға қарай өзі анықтайды.

Азаматтық істерді сот талқылауына дайындау, егер АПК және басқа да заңдарда өзгеше белгіленбесе, талап қою арызы соттың іс жүргізуіне қабылданған күннен бастап жиырма жұмыс күнінен кешіктірілмей жүргізілуге тиіс (ҚР АПК 164-бап). Азаматтық іс жүргізу заңнамасы соттармен денсаулықтың зақымдануынан келтірілген зиянды өтеу туралы, сондай-ақ асыраушысынан айырылу жағдайына байланысты істерден басқа, аса күрделі істер бойынша айрықша жағдайларда және еңбек құқықтық қатынастарынан туындайтын талаптар бойынша істі сот талқылауына дайындау үшін берілген мерзім өткеннен кейін бұл мерзім судьяның ұйғарымы бойынша қосымша бірайға ұзарту мүмкіндігін белгілейді.

Азаматтық сот ісін жүргізудің жалпы тәртібі бойынша еңбек даулары сотісті сот талқылауына дайындау аяқталған күннен бастап екі айға дейінгі мерзімде қарап, шешеді. Тек жұмысқа қайтадан алу істерін сот істі сот талқылауына дайындау аяқталған күннен бастап бір айға дейінгі мерзімде қарайды және шешеді.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы сотының «Соттардың еңбек дауларын шешу кезінде заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы» нормативтік қаулысының 5-тармағына сәйкес егер сот Еңбек кодексінің 160-бабында көзделген мерзімдер дәлелді себеп бойынша өткізіп алынғанын анықтаса, шешімнің қарар бөлігінде бұл туралы көрсетуге және дауды мәні бойынша шешуге тиіс.

Егер сот талап қоюшының еңбек құқықтары бұзылған, бірақ ол еңбек кодексінде көзделген сотқа жеке еңбек дауын қарау бойынша жүгіну мерзіміндәлелді себептерсіз өткізіп алған деп анықтаса, онда сот шешімнің уәждеуші бөлігінде осы құқықтардың бұзылғанын көрсетеді және жүгіну мерзімінің өткізіп алынғанына байланысты талап қоюды қанағаттандырудан бас тартады.

Сонымен, талап қоюшының сотқа жүгіну мерзімін өткізіп алуы талапты қабылдаудан бас тартуға құқығы жоқ. Талап ету мерзімінің себептерін заңды деп тапса, сот мерзімді қалпына келтіреді. Бұл жағдайда сот еңбек дауын істің мәні бойынша қарайды. Егер сот іс материалдарын жан-жақты зерделеп, сотқа жүгіну мерзімі дәлелді себепсіз өткізіп алғанын анықтаса, ол талап арыздан бас тартады [9, 148 б.].

Судья талап арызды қабылдағаннан кейін еңбек дауларынан туындайтын талап арыздың сотқа келіп түскен күннен бастап бес күн ішінде оны өндіріске қабылдауы туралы мәселені шешу қажет. Талап арызды қабылдауы туралы судья ұйғарым шығарады, оның негізінде соттың бірінші инстанциясында азаматтық іс қозғалады.

Азаматтық іс қозғалғаннан кейін судья істі қарауға дайындайды. Бұл сатыда істі дұрыс шешу үшін мән-жайларды анықтау үшін алдын-ала мәжіліс өткізіледі. Істі дайын деп тапқан соң, судья істі тағайындау үшін ұйғарым шығарып, тараптар және өзге де іске қатысушыларға сот мәжілісінің уақыты мен орны туралы хабарлайды.

Судья барлық мән-жайды ескеріп, талапты қанағаттандыру немесе қанағаттандырудан бас тарту туралы қорытындыдан тұратын дәлелді шешім қабылдайды. Ақша талаптары бойынша жұмыскердің пайдасына өндірілетін төлемнің немесе жұмыскерден жұмыс берушінің пайдасына келтірілген материалдық зиянның нақты сомасы көрсетіледі. Еңбек дауын қарап жатқан орган жұмыскердің ақшалай талабын негізді деп тапса, ол толық көлемде қанағаттандырылады.

Азаматтық істі сот талқылауына дайындау сотта өтетін кез келген іс үшін міндетті сатыға жатады. Істі сотқа қарауға дайындауды тараптардың, олардың өкілдері мен өзге де процеске қатысушылардың қатысуымен сот жүргізеді. Істі сот талқылауына дайындау ҚР АПК 16-тараумен қарастырылған және істі дұрыс шешу үшін маңызы бар мән-жайларды нақтылау; тараптардың құқықтық қатынастарын және сот басшылыққа алуға тиіс заңды айқындау; іске қатысатын адамдардың құрамы туралы мәселені шешу; тиіс дәлелдемелерді ұсыну және тараптарды татуластыруға жәрдемдесу үшін жүргізіледі.

Сот процесі – бұл сот процесінің орталық кезеңі, онда дәлелдеу пәніне кіретін фактілер ауқымы түпкілікті айқындалады. Жұмыскерді материалдық жауапкершілікке тарту және жұмыс берушінің мүлкіне келтірілген залалды өтеу туралы еңбек дауларында оның кінәсін дәлелдеу жұмыс берушіге жүктеледі. Жұмыскер қол қойған толық материалдық жауапкершілік туралы келісім дәлел бола алады.

ҚР АПК 68-бабының 2-тармағына сәйкес сот дәлелдемелерді істе бар дәлелдемелерді жан-жақты, толық, объективті және тікелей зерттеруге негізделген өзінің ішкі сенімі бойынша бағалайды. Сот дәлелдемелерді бағалау нәтижелерін соттың қорытындыларын негіздеу құралы ретінде кейбір дәлелдемелер қабылданған, сот басқа дәлелдемелерді қабылдамаған уәждер, сондай ақ бір дәлелдеменің басқаларына артықшылық берілген негіздер келтірілген шешімде көрсетуге міндетті. Сот шешімді тараптар ұсынған және сот отырысында зерттелген дәлелдемелерге ғана негіздейді.

Әлеуметтік саладағы шектелмеген адамдар тобының еңбек, тұрғын үй және өзге де құқықтары мен бостандықтарының, сондай ақ физикалық, психикалық және өзге де мән-жайларға байланысты өз бетінше құқықтары мен мүдделерін қорғауды жүзеге асыра алмайтын тұлғалардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау үшін прокурор мүдделі адамның өтініші мен арызына қарамастан талап қоюы мүмкін.

Біздің ойымызша, қазақстандық заң шығарушы жұмысқа қабылдаудан бас тарту, еңбек саласындағы кемсітушілік, еңбек шартын өзгерту, оның ішінде басқа жұмысқа ауыстыру туралы

жеке еңбек дауларын қарау кезінде прокурордың міндетті түрде қатысуын қарастыруы керек. Оның қатысуы соттың жеке еңбек даулары бойынша заңды және негізделген шешімдер шығаруына ықпал ететін болады. Сонымен қатар, ҚР АПК 55-бабының 1- тармағына сәйкес мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдары, заңды тұлғалар немесе азаматтар сотқа басқа тұлғалардың өтініші бойынша олардың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін, сол сияқты қоғамдық немесе мемлекеттік мүдделерді қорғау үшін талап қойып, жүгіне алады [2]. Осы баптың мағынасынан кәсіподақтар басқа адамдардың құқықтары, бостандықтары мен заңды мүдделерінің қорғау үшін сотқа тек олардың өтініші бойынша жүгінуге құқылы деген қорытынды жасауға болады.

Демек кәсіподақ талап қоюшы ретінде іске қатысуға келіскен жұмыскердің тиісті өтініші болған кезде ғана оның еңбек құқықтарын сот арқылы қорғауды талап ете алады.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдары заңды тұлғалар немесе азаматтар олардың өтінішіне, сол сияқты қоғамдық немесе мемлекеттік мүдделеріне қарамастан басқа адамдардың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғау үшін сотқа талап арыз бере алады деген ережемен ҚР АПК 55-бабының 1- тармағын толықтыруды ұсынған орынды. ҚР ЕК-де кәсіподақтың сотқа талап арызбен жүгіну мүмкіндігі туралы норма болмаса да, «Кәсіподақтар туралы» ҚР заңының 16-бабында құқықтардың бірі ретінде кәсіподақтар өз мүшелерінің құқықтары мен мүдделерін қорғау үшін сотқа талап қоя алады. Медиация жүргізу кезінде, сотта, еңбек арбитражында немесе арбитражда, мемлекеттік органдарда олардың мүдделерін қорғап, оларға өзге де құқықтық көмек көрсете алады [10].

Еңбек дауларын сотта қарау және шешу ерекшеліктерінің ішінде, әрине, кәсіптік одақтардың жұмыскерлердің мүдделерінің әлеуметтік (заңды) өкілдігін атап өткен жөн. Мұндай өкілдің кәсіптік одақтарға сотта жұмыскерлердің мүдделерін сенімхатсыз білдіруге мүмкіндік берді, ал қазіргі ҚР АПК бұған жол бермейді, дегенмен әрбір жұмыскер өзінің еңбек құқықтарын сотта қорғау үшін сотқа өз бетінше немесе оған сенімхат бере отырып, өкіл арқылы сотқа жүгінуге батылдығы жете бермейді, өйткені бұған өзі қызмет етіп жатқан жұмыс берушінің өкілдері тарапынан теріс реакциядан қорқады. Тәжірибе көрсеткендей, мұндай қорқыныш, әдетте негізді: сотқа жүгінген жұмыскердің жалақысы жиі төмендеуі, кейде ол жұмыстан шығарылады немесе өз еркінен кетуге мәжбүр болады.

Қорытынды

Еңбек дауларын сотта қараудың тағы бір ерекшелігі, жалпы ереже бойынша, он алты жасқа толған адамдардың еңбек қатынастарына кіруге құқығы бар. Бұдан басқа, ҚР ЕК көрсетілген жағдайларда бұл жас он беске дейін және тіпті он төрт жасқа дейін төмендетілуі мүмкін, ал кинематография ұйымдарында, театрларда, театр және концерт ұйымдарында, цирктерде он төрт жасқа толмаған адамдармен ата-анасының біреуінің (қорғаншысының) келісімімен және денсаулығына және адамгершілің тұрғысынан дамуына нұқсан келтірмей туындыларды жасауға және (немесе) орындауға (экспонаттауға) қатысу үшін қорғаншылық және қамқоршылық органының рұқсатымен еңбек шартын жасасуға жол беріледі. Осылайша, еңбек функциясын және орындауға құқығы бар, яғни өз іс-әрекеттері арқылы еңбек міндеттерін орындау қабілеті бар, бірақ іс жүргізу қабілеті жоқ жұмысшылардың үлкен санаты пайда болады.

Бұл дегеніміз, еңбек қатынастарынан туындаған істер бойынша кәмелетке толмағандар сотта өздерінің еңбек құқықтары мен заңмен қорғалатын мүдделерін жеке қорғауға құқылы.

Алайда, ҚР АПК он төрт жастан он сегіз жасқа дейінгі кәмелетке толмағандардың өз құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін, егер бұл заңда көзделген жағдайда ғана сотта жеке қорғау мүмкіндігін белгілейді. [2]. ҚР ЕК-де мұндай ережелер жоқ. ҚР ЕК-нің 22-бабының 14-тармағы барлық қызметкерлердің өз құқықтары мен заңды мүдделерін заңға қайшы келмейтін барлық тәсілдермен қорғауын мойындайды, алайда ҚР ЕК-де он төрттен он сегіз жасқа дейінгі кәмелетке толмағандар мұны өз әрекеттерімен жеке өздері жасауға құқылы екендігі көрсетілмеген [1].

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, біздің көзқарасымыз бойынша, ҚР ЕК он төрттен он сегіз жасқа дейінгі кәмелетке толмағандарға өздерінің еңбек құқықтарын сот тәртібімен өз

бетінше қорғауға мүмкіндік беретін ережелермен толықтырылуы керек деп есептейміз. Еңбек құқықтарын сот арқылы қорғау саласындағы құқықтық реттеуді жетілдіру көбінесе тараптардың дұрыс анықталуына байланысты. Олар, ең алдымен, жанжал шешудің заңмен қарастырылған барлық әдістерін, жеке еңбек құқықтарын қорғаудың құралдарын тиімді пайдалану үшін нақты мүмкіндіктерді қамтамасыз етуі керек, осылайша олар кедергісіз толық көлемде жүзеге асырылады [11, 65-73 б.].

Осыған байланысты Қазақстанның қолданыстағы заңнамасының жеке еңбек дауларын сотта шешу саласындағы жұмыскерлердің жекелеген санаттарының іс жүргізу құқықтарын әділетсіз шектейтін ережелері өзіне назар аударады.

Жеке еңбек дауының талабы бола отырып, қабілеті шектеулі жұмыскер оны шешудің заңмен қарастырылған әдістерін және құқықтық қорғау құралдарын өз бетінше қолдана білуі керек, оның ішінде жеке еңбек құқықтарын қорғау туралы сотқа тікелей талап қоюы керек. Тек сотта дау айтуға қатысты жалақы алу құқығына қатысты кейбір ерекшеліктер қарастылуы мүмкін.

Өкінішке орай, ҚР ЕК-нің 15-тарауында жеке еңбек дауларын сотта қарау туралы ештеңе айтылмаған [1]. Біздің ойымызша, еңбек дауларын азаматтық даулар сияқты қарастыруға және шешуге болмайды, өйткені әлеуметтік-еңбек қатынастары саласы өз ерекшелігіне ие және ҚР ЕК-де немесе ҚР АПК-те белгіленген өзінің ерекше ережелері бойынша қорғауды қажет етеді.

Еңбек дауларын ғылымдағы азаматтық-құқықтық даулардың ерекше категориясы ретінде бөлінуі, бір жағынан, даудың негізіндегі нақты қатынастардың ерекшелігімен, екінші жағынан еңбек құқығы саласының өзіндік ерекшелігімен түсіндіріледі.

Еңбек қатынастары дербес пәні, өзіндік әдісі және құқық көздерінің жеке жүйесі бар құқықтың ерекше саласымен реттеледі. Дәл осы жағдайлар, ең алдымен, ғалымдардың еңбек дауларын азаматтық-құқықтық даулардың тәуелсіз категориясы ретінде бөлуін түсіндіреді. Еңбек дауларын қарау кезінде юрисдикциялық органдар еңбек және онымен байланысты құқықтық қатынастардың ерекшеліктерін ескереді және дауларды еңбек құқығының қайнар көздеріне сәйкес шешеді [12, 22 б.].

Қазіргі уақытта сот арқылы қорғау адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын кепілдендірудің барлық механизмінде азаматтардың құқықтарын қорғаудың негізгі әдісі болып табылады деп қорытындылай аламыз. Алайда, азаматтардың құқықтарын қорғау соттарының практикалық қызметі барысында қорғаудың тиімділігін төмендетіп қана қоймай, азаматтардың сот жүйесіне деген сенімін алдын-ала анықтайтын көптеген мәселелер туындайтыны ешкімге құпия емес. Осыған байланысты нақты істерді қарау және шешу барысында іс жүзінде туындайтын кейбір мәселелер зерттеуде нақтыланды.

Алғыс. Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырды (Грант № AP09259109).

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V ҚРЗ. // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414> 20.01.2023.*
2. *Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V ҚРЗ. Азаматтық процесік кодексі <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377> 07.02.2023.*
3. *Аблаева Г.К. К вопросу о трудовых спорах и конфликтах в частном секторе экономики Казахстана и способах их преодоления. // Современные тенденции развития трудового и иного отраслевого социального законодательства: проблемы, поиски и решения: материалы международной научно-практической конференции. – Алматы: Қазақ университеті, 2017. - 215с.*
4. *Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2022 жылдың 16 наурыздағы «Жаңа Қазақстан: жаңару мен жаңғыру жолы» атты Қазақстан халқына*

Жолдауы. https://www.inform.kz/kz/tauelsizdik-barinen-kymbat-kasym-zhomart-tokaev_a3737118 17.03.2022.

5. Аленов М. А. Гражданское процессуальное право: учебное пособие. -Изд. 2-с, переп. и доп. - Астана, 2011. - 530 с.

6. Issayeva A.Zh., Aitimov B.Zh. Legal regulation of the procedure for consideration of labor disputes in court // BULLETIN of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. LawSeries. - 2019. - №4 (129). – P.85-96.

7. Қазақстан Республикасы Жоғарғы сотының 2006 жылғы 25 желтоқсандағы №9 «Қазақстан Республикасы соттарымен азаматтық істер бойынша сот шығыстары туралы заңнаманы қолдануы туралы» Нормативтік қаулысы http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P06000009S_09.10.2019.

8. Қазақстан Республикасының 2017 жылғы 25 желтоқсандағы № 120-VI ҚРЗ. Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы (Салық кодексі) <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1700000120> 10.01.2023.

9. Хамзина Ж.А. Трудовое право Республики Казахстан. Общая и особенная части. – Алматы: Жеті Жарғы, 2014. - С.395.

10. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 27 маусымдағы № 211-V ҚРЗ Кәсіптік одақтар туралы Заңы <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000211> 13.02.2023.

11. Issayeva A.Zh. Aitimov B. Zh., Issayeva Zh.A., Zhussupbekova M., Tinistanova S, Madaliyeva A.A. Features of legal regulation of the procedure for the consideration of labour disputes in the Republic of Kazakhstan // Journal of Advanced Research in Law and Economics. Volume XI, Issue 1(47), Spring 2020. –P. 65-73.

12. Бурибаев Е., Хамзина Ж., Белхожаева Д. Сот төрелігіне қол жеткізу: жеке еңбек дауларының өзекті мәселелері // Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы, 2023. - №1(71). - 19-26б.

МРНТИ:10.63.59

10.51889/2959-6181.2023.72.2.003

УДК:331.109

Қ. Тұрлыханқызы¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

ЖҰМЫС БЕРУШІНІҢ БАСТАМАСЫ БОЙЫНША ЕҢБЕК ШАРТЫН БҰЗУ ТУРАЛЫ ЕҢБЕК ДАУЛАРЫН СОТТА ҚАРАУ

Аңдатпа

Мақалада жұмыс берушінің бастамасы бойынша еңбек шартын бұзған немесе негізгі жұмысынан босатылмаған сайланбалы кәсіподақ органының мүшесін тәртіптік жауаптылыққа тартқан кезде кәсіптік одақ органының уәжді пікірінің болмауы жұмысқа қайта алу туралы талапты қанағаттандыру үшін сөзсіз негіз болып табылады. Жұмыскердің заңсыз негізде немесе заңда көзделген тәртіпті бұза отырып жұмыстан босатылғанын анықтай отырып, сот өз шешімімен оны бұрынғы жұмысында қалпына келтіреді және жауапкерден мәжбүрлі бос жүрген уақыты үшін жалақысын немесе төмен ақы төленетін жұмысты орындаған барлық уақыты үшін жалақысының айырмасын талапкердің пайдасына өндіріп алады. Бұл мақалада жұмыскердің кінәлі әрекеттеріне байланысты жұмыс берушінің бастамасы бойынша еңбек шартын бұзу туралы жеке еңбек дауларын сотта қарау қарастырылады.

Түйін сөздер: еңбек, еңбек құқығы, еңбек шарты, еңбек шартын бұзу, еңбек қатынастары, еңбек даулары, жұмыскер, жұмыс беруші, еңбек дауларын сотта қарау, келісу комиссиясы.

K. Turlykhanqyzy¹
¹Abai Kazakh National Pedagogical University

CONSIDERATION OF LABOR DISPUTES ON TERMINATION OF AN EMPLOYMENT CONTRACT AT THE INITIATIVE OF THE EMPLOYER IN COURT

Abstract

In the article, the absence of a reasoned opinion of a trade union body when bringing to disciplinary responsibility a member of an elected trade union body who, at the initiative of the employer, terminated an employment contract or was not released from his main job, is an unconditional basis for satisfying the requirement for reinstatement at work. Having established that the employee was dismissed on an illegal basis or in violation of the procedure provided for by law, the court, by its decision, restores him to his former job and collects wages from the defendant in favor of the plaintiff for forced free time or the difference in wages for the entire time of performing low-paid work. This article discusses the consideration in court of individual labor disputes on the termination of an employment contract at the initiative of the employer in connection with the guilty actions of the employee.

Keywords: labor, labor law, employment contract, termination of an employment contract, labor relations, labor disputes, employee, employer, consideration of labor disputes in court, conciliation commission.

К. Турлыханқызы¹
¹ Казахский национальный педагогический университет им. Абая

РАССМОТРЕНИЕ ТРУДОВЫХ СПОРОВ О РАСТОРЖЕНИИ ТРУДОВОГО ДОГОВОРА ПО ИНИЦИАТИВЕ РАБОТОДАТЕЛЯ В СУДЕ

Аннотация

В статье отсутствие мотивированного мнения органа профессионального союза при привлечении к дисциплинарной ответственности члена выборного профсоюзного органа, который по инициативе работодателя расторгнул трудовой договор или не был освобожден от основной работы, является безусловным основанием для удовлетворения требования о восстановлении на работе. Установив, что работник уволен на незаконной основе или в нарушение предусмотренного законом порядка, суд своим решением восстанавливает его на прежней работе и взыскивает с ответчика в пользу истца заработную плату за вынужденное свободное время или разницу в заработной плате за все время выполнения низкооплачиваемой работы. В данной статье исследуется рассмотрение в суде индивидуальных трудовых споров о расторжении трудового договора по инициативе работодателя в связи с виновными действиями работника.

Ключевые слова: труд, трудовое право, трудовой договор, расторжение трудового договора, трудовые отношения, трудовые споры, работник, работодатель, рассмотрение трудовых споров в суде, согласительная комиссия.

Кіріспе

Еңбек даулары - қоғамдағы қазіргі әлеуметтік және экономикалық өзгерістерге байланысты еңбек дауларын реттейтін нормалардың дамуындағы динамика. Негізінен, бұл түрдің нормасы тек тиімді ғана емес, сонымен қатар тиімді, оларды ұзақ өмір сүруіне қарамастан практикада қолдануға болады. Бұл нормалар қатынастардың осы тобын құқықтық реттеудегі тұрақтылықты көрсетеді, олар, шын мәнінде, осы институттың негізі болып табылады. Қарастырылып отырған негіздер бойынша жұмыскерлердің бұзылған еңбек құқықтарының

саны сәйкес келмейтінін атап өткен жөн. Мұны Қазақстан Республикасының соттарында қаралған жұмысты қалпына келтіру туралы істер бойынша сот статистикасының мәліметтері дәлелдейді.

Әр түрлі себептермен жұмыс берушілер жіберетін қателіктер бар, соның ішінде заң нормаларының кейбір түсініксіздігімен, кейде қолданылатын құқықтық ұғымдардың белгісіздігімен, тұжырымдалған процедуралық талаптардың анық еместігімен және заңнамадағы олқылықпен байланысты. Олар көбінесе сот практикасымен, ең алдымен Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының жеке еңбек дауларының жалпы юрисдикциясын соттар қараған кезде еңбек заңнамасын қолдану практикасын зерттейтін және жалпылайтын, еңбек қатынастарын реттеудегі олқылықтар мен кемшіліктерді анықтайтын түсіндірмелерімен толықтырылады. Еңбек дауларын дұрыс және тез шешу азаматтардың еңбек құқықтарын қорғауға, бұзылған құқықтарды қалпына келтіруге және еңбек саласындағы заңдылықты, құқықтық тәртіпті нығайтуға ықпал ететін сияқты. Даудың ведомстволық бағыныстылығы - бұл даудың еңбек дауының қасиеттері мен мазмұны бойынша қай органда шешілуі керек екенін анықтау. Жеке даулардағы мұндай көрсеткіш даудың сипаты және дау туындайтын құқықтық қатынас, сондай-ақ кейбір жағдайларда даудың субъектісі мен объектісі болып табылады. Сондықтан, әрбір нақты жеке еңбек дауының ведомствосын анықтай отырып, алдымен даудың қандай түрін, яғни жеке немесе ұжымдық, ал егер жеке болса, оның сипатын анықтау керек. Егер еңбек жағдайларын белгілеу туралы жеке дау болса, онда ол сотқа бағынады. Еңбек қатынастарымен тығыз байланысты құқықтық қатынастардағы даулар, ведомстволық бағынысты емес.

Куренныйдың А. М. позициясы негізді болып көрінеді, ол барлық жеке еңбек дауларын олардың ведомстволық бағыныстылығы бойынша келесі төрт топқа бөледі:

- 1) еңбек төрелігі міндетті бастапқы саты болып табылатын, содан кейін дау соттың қарауына түсуі мүмкін жалпы тәртіппен қаралатын;
- 2) тікелей сот қарайтын;
- 3) жоғары тұрған орган арнайы тәртіппен шешетін (содан кейін оларды сот шеше алады);
- 4) жұмыскердің таңдауы бойынша баламалы ведомстволық бағыныстылығымен даулар: жоғары тұрған органда немесе сотта [1].

Еңбек заңнамасын қолдану туралы да, жаңа жағдайларды белгілеу туралы да жеке еңбек даулары даудың мазмұнына және субъектілер арасында дау туындаған құқықтық қатынастардың түріне байланысты аталған органдарға бағынады. Жалпы, еңбек төөелігі жеке еңбек дауларының көпшілігін қарастырады, бірақ бәрі бірдей емес. Мәселен, еңбек төрелігі еңбекақы төлеу, өндіру нормалары мен белгіленген бағаларды қолдану, жалақыдан заңсыз ұсталған сомаларды қайтару туралы ведомстволық бағынысты дауларды және қызметкердің жұмыс берушімен, оның әкімшілігімен басқа да дауларын қарайды. Еңбек құқықтық қатынастары субъектілері арасындағы барлық басқа даулар, егер олар үшін өзге тәртіп көзделмесе, еңбек төрелігімен де қаралады.

Өзге тәртіп заңмен тікелей сот немесе жоғары тұрған орган қарайтын даулар үшін белгіленеді. Ол сондай - ақ соттың: жұмысқа қабылдаудан бас тарту туралы; жұмыс берушілерде-жеке тұлғаларда еңбек шарты бойынша жұмыс істейтін адамдар; кемсітушілікке ұшырады деп есептейтін адамдар туралы дауларды тікелей қарайтынын көздейді. Осылайша, заң шығарушы бұл дауларды алғаш рет еңбек дауларына жатқызып, оны кодекс деңгейінде жасады.

Нәтижелер

Еңбек даулары бойынша сотқа арыздар (талап - арыздар) олардың аумақтық соттылығы бойынша берілуі мүмкін, яғни Қазақстан Республикасының Азаматтық процессуалдық кодексіне сәйкес - жұмысқа қалпына келтіру туралы талап-арыздар жұмыс берушінің, оның филиалының, өкілдігінің орналасқан жері бойынша немесе талапкер-қызметкердің тұрғылықты жері бойынша беріледі.

Қазіргі шындық еңбек дауларын қарау бойынша қатынастарды құқықтық реттеудің барлық тәжірибесін де, жұмыскерлер мен жұмыс берушілердің мүдделерін қорғаудың жаңа тетіктерін де ескеруді талап етеді. Нақты еңбек дауының ведомстволық бағыныстылығын дұрыс анықтау

үлкен практикалық маңызға ие, өйткені дауды заңсыз органның шешуі заңды күшке ие емес және оны мәжбүрлеп орындау мүмкін емес. Соттардың қызметі азаматтар мен ұйымдардың заңды құқықтары мен мүдделерін қорғауға және қамтамасыз етуге бағытталған.

Талқылау

Еңбек қатынастары саласындағы соттың рөлі маңызды. Ол азаматтардың еңбек құқықтарын қорғайды және ұйымдардың өндірістік мүдделерін қорғайды, жеке жұмыс берушілер тарапынан еңбек заңнамасының бұзылуын болдырмайды. В. Н. Толкунованың пікірінше, "еңбек дауларын шешудегі соттың басты міндеті-жеке, ұжымдық, қоғамдық мүдделердің үйлесімді үйлесімі негізінде жұмыс беруші мен жұмыскер арасындағы туындаған келіспеушіліктерді тез жою және шешу, бұзылған құқықтар мен міндеттерді қалпына келтіру". Т.А. Сошникова атап өткендей, "...сот арқылы қорғаудың еңбек құқықтарын қорғаудың басқа әдістеріне қарағанда бірқатар артықшылықтары бар. Олардың қатарына бірінші кезекте мыналар жатады: сот тәуелсіз және тек заңға бағынады; сот ешқандай тар ведомстволық мүдделермен байланысты емес; судьялар заңнама мәселелерінде кәсіби түрде хабардар; сот қызметі сот отырысында жүреді, оны өткізу тәртібі заңмен қатаң реттеледі" [2].

Соттар бұзылған еңбек құқықтарын қалпына келтіріп қана қоймай, сонымен бірге осы бұзушылықтардың себептері мен жағдайларын анықтап, оларды жою және алдын алу бойынша алдын алу жұмыстарын жүргізеді. Сот мемлекеттік органдарға, қоғамдық ұйымдарға және лауазымды адамдарға заң бұзушылықтарды, еңбек құқық бұзушылықтарына ықпал ететін себептер мен жағдайларды жою туралы ұсыныстар енгізе алады.

Сондай-ақ сот еңбек даулары бойынша қабылданған шешімдерді іс жүзінде орындауда белсенді рөл атқарады, оларды ерікті түрде орындамаған кезде орындауға мәжбүрлейді. Сот статистикасы еңбек дауларының жыл сайынғы өсуі туралы айтуға мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде қызметкерлердің құқықтық белсенділігінің артуын көрсетуі мүмкін.

Егер еңбек шартын тоқтату тиісті заңдарда немесе ҚР Еңбек кодексінде көзделген негіздерсіз орын алса, жұмыстан шығару заңды негізсіз жүзеге асырылды деп саналады. Бұл, ең алдымен, жұмыскер заңда көрсетілмеген, бірақ жеке еңбек шарттарына енгізілген негіздер бойынша жұмыстан шығарылған жағдайларға қатысты. Тиісінше, еңбек шартын бұзудың негіздерін ҚР Еңбек кодексінде немесе басқа федералды заңдардың нормаларына сәйкес білу және дұрыс білуі өте маңызды, сонымен қатар егер заңда қарастырылғандардың ішінен тиісті негізді таңдау мүмкін болмаса, онда жұмыстан шығару мүмкін емес екенін түсіну керек [3].

Жоғарыда айтылғандай, соттар жұмыстан шығарудың негізділігімен қатар оның құқықтық рәсімі мен тәртібінің сақталуын тексереді. Көбінесе жұмыс берушілердің жұмыскерлерді жұмыстан босату кезінде жіберетін қателіктері заң нормаларында құқықтық ұғымдардың нақты анықтамалары мен нақты тұжырымдалған процедуралық талаптардың болмауына байланысты. Көп жағдайда оларды сот билігінің жоғарғы органдары толтырады. Қазақстан Республикасының Жоғарғы соты соттардың азаматтық істердің белгілі бір санаттарын соның ішінде еңбек істерін қарау кезінде ағымдағы заңнаманы қолдану тәжірибесін жинақтайды, проблемалар мен кемшіліктерді анықтайды. Заңнаманы қолдануды талдау нәтижелері бойынша Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының Пленумы сот органдары үшін осындай азаматтық істерді қарау кезінде міндетті болып табылатын тиісті қаулылар қабылдайды.

Жоғары сот еңбек дауларының әртүрлі санаттары бойынша сот тәжірибесінің мәселелерін түсіндіруді нақты көрсететін тиісті құрылымға ие емес, өзекті болып қала береді. «Соттардың еңбек дауларын шешу кезінде заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 6 қазандағы 9 нормативтік қаулысының (бұдан әрі – НҚ) типтік еңбек дауларын дұрыс шешу үшін жеткіліксіз, НҚ-ның кейбір қорытындылары Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V ҚР Еңбек кодексінің (бұдан әрі – ҚР Еңбек кодексінің) нормаларына қайшы келеді. Соның ендігі таңда 25, 27, 28,

31 - тармағына талқылау жүргізіледі. 25-тармағының екінші абзацында негізгі жұмысынан босатылмаған сайланбалы кәсіподақ органдарының мүшелерімен және кәсіподақ органының басшысымен (төрағасымен) еңбек шартын бұзу тәртібін түсіндіру қажет. баптың 2, 3, 4-тармақтарын ескере отырып, негізгі жұмысынан босатылған. "Кәсіподақтар туралы" 2014 жылғы 27 маусымдағы №211-V ҚРЗ Заңы. НҚ-ның қолданыстағы редакциясында кәсіподақ заңнамасының кепілдіктеріне жататын тұлғалардың пәндік құрамы дұрыс анықталмаған [4].

Еңбек кодексінен еңбек шартын бұзудың түсіндірілген тәртібін, атап айтқанда 50-баптың 3-тармағын алып тастауға байланысты НҚ-ның 27-тармағы алынып тасталсын. НҚ-ның 28-тармағына тәртіптік жауапкершілікке тартудың заңдылығының жалпы шарттары мен соттардың типтік қателері нақтыланғаннан кейін қисынды түрде көшіру қажет. Сонымен қатар, НҚ 28 -тармағы бірінші абзацта нақтылауды талап етеді: еңбек қатынастарының қай саласына қатысты түсініктеме береді: мәтін мемлекеттік қызмет пен құқық қорғау органдарындағы қызметті араластырады. НҚ-ның 28 -тармағы даулы мәнге ие, өйткені ол іс жүзінде «Құқық қорғау қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 6 қаңтардағы № 380-IV Заңының 80-бабының 2-тармағының ұқсас мәлімдемесі болып табылады [5].

НҚ-ның тәртіптік жазаға шағымданудың сот тәртібін түсіндіруге қатысты бөлігінің 30-тармағының ақпараттық сипаты аз, тиісті істер санатының ерекшеліктерін көрсетпейді және екі болжамды тізбеге қатысты сынға төтеп бермейді. тәртіптік құқық бұзушылықтардың нақты нысандары.

Біздің ойымызша, НҚ-ның 31-тармағының мазмұнын нақтылау қажет. Қолданыстағы нұсқа сотқа берілген дәлелдемелерді ескере отырып, мәні бойынша іс жүргізу барысында қызметкерді жұмыстан босатудың негізін жұмыстан шығаруда нақты көрсетілгеннен қайта жіктеуге мүмкіндік беретіндей құрылымдалған. басқасына тапсырыс беру. Фемидаға осы бағытта берілген өкілеттіктер жұмыс берушінің жұмыстан шығару негіздерін айла-шарғы жасау, сот талқылауы кезінде өзгертуге еркіндік беруіне ықпал етуі мүмкін деп санаймыз. Сонымен қатар, еңбек шартын бұзуға немесе тоқтатуға негіз болып табылатын Еңбек кодексінің немесе өзге де заңның нақты негізін өзгерту бөлігінде Жоғарғы Соттың соттарға берген құзыреті Қазақстан Республикасы Заңының 225-бабының 2-тармағына қайшы келеді. Азаматтық іс жүргізу кодексі, онда сот істі талап қоюшы мәлімдеген талаптар шегінде шешуді көздейді [6].

Заңды негізсіз жұмыстан босатылған қызметкерді қалпына келтіру тәртібін бекітетін НҚ-ның 32 -тармағын сот мұндай шешім қабылдаған кезде құқық қолдану тәжірибесінің мәселелерін шешу бөлігінде айтарлықтай толықтыру қажет, мысалы: қалай қалпына келтіру кезінде ұзақ уақыт бойы еңбек шарты жасалуы керек немесе қызметкермен бұрын қолданылған келісім-шарт ұзартылуы керек; сот шешімінің мазмұны және жұмыс берушінің іс-әрекеті, егер шешім қабылданған кезде шарттың қолданылу мерзімі өтіп кетсе, онда жаңа шарт қанша уақытқа жасалуы тиіс; егер бұрын атқарған лауазымы әртүрлі себептермен, оның ішінде мемлекеттік қызметтің, мемлекеттік ұйымдардағы, құқық қорғау органдарындағы жұмыстың ерекшеліктерін ескере отырып, жойылған болса, жұмысқа қалпына келтіру ерекшеліктері.

Бірақ, екінші жағынан, соттарға аз ғана және тек төтенше жағдайларда жүгінетіні анық. Себептердің барлық спектрінің ішінде экономикалық, әлеуметтік, психологиялық, мәдени және құқықтық ең айқын болып табылады. Негізінде, жұмыскерлерді қорғаудың тиімділігін арттыру, мысалы, құқықтық нормалардың өзін жетілдіру, заңнамадағы олқылықтарды толтыру арқылы мүмкін болады. Өздеріңіз білетіндей, еңбек заңнамасы үнемі жаңартылып отырады. Еңбек істері бойынша дербес сот ісін жүргізу тұжырымдамасын әзірлеу бойынша үлкен жұмыс жүргізілуде. Қорытындылай келсек, егер мұндай мамандандырылған еңбек соттары шынымен де еңбек құқығы саласындағы білікті судья — мамандармен құрылып, жасақталса, еңбек дауларын қарау сапасын едәуір арттыруға, демек, азаматтардың сенімін

арттыруға барлық негіз бар. Содан кейін қызметкер мамандандырылған еңбек сотында өркениетті жолмен шеше алатын шешілмеген қақтығыстардың саны азаяды. Жұмыстың бірінші тарауында анықталған критерийлерге сүйене отырып, жұмыскерді жұмыстан босату туралы еңбек дауларын сотта қарауға қатысты мәселелерді одан әрі зерттеу қызықты болып көрінеді: тәртіптік теріс қылық жасаудың қайталануына немесе жұмыскердің еңбек міндеттерін бір рет, бірақ өрескел бұзуына белгіленген негіздер бойынша.

Қорытынды

Еңбек шартын жасамай жұмыс істеуге жол бергені, жалақы талаптарын бұзғаны, еңбек демалысын бермегені, жұмыс уақытының нормасын заңсыз асырғаны, еңбек саласындағы кемсітушілікке жол бергені, саладағы бұзушылықтары үшін жұмыс берушілерді әкімшілік жауапкершілікке тартудың мүмкіндіктері мен ерекшеліктері. қауіпсіздік және еңбекті қорғау, ұжымдық шарт жасасу, сондай-ақ халықты жұмыспен қамту туралы заңнама талаптарын бұзу, адамдарды мемлекеттік әкімшілік лауазымнан заңсыз босату және т.б. жұмыс беруші мен туындайтын қиындықтар істерді қарау кезінде соттар үшін және білікті заң көмегінің кепілдіктерін қамтамасыз ететін тұлғалар үшін қалпына келтіру туралы талап-арыздарды дайындаумен бір мезгілде қылмыстық қудалауға тиісті өтініштерді дайындау кезінде жұмыстағы жалқаулық. Жұмыспен қамту саласындағы кемсітушілік әрекеттері үшін, еңбек шартына кемсітушілік жағдайларды енгізгені үшін жауапкершілікке тартуда қиындықтар байқалады; жауапкершілікке тартылатын субъектіні анықтау кезінде, мысалы, оқытушы мемлекеттік университетке еңбек шартын жасамай жұмысқа қабылданғанда, әкімшілік жауапкершілікке кім, ректор немесе коммерциялық емес қоғам тартылады деген сұрақ туындайды.

Жеке және ұжымдық еңбек дауларын соттың қарау ерекшеліктерін сипаттау теориялық және практикалық маңызға ие. Сот арқылы қорғау азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудың әмбебап және толық кепіл берілген түріне жатады. Сонымен қатар егер еңбек қатынастарының жеке- жария сипатының ерекшеліктерін ескермейтін болса, жеке еңбек даулары, егер процедуралық реттеу болса, бұл кепілдіктер жеткіліксіз болуы мүмкін.

Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырады (грант № АР09259109).

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Куренной А.М., Миронов В.И. *Практический комментарий к законодательству о трудовых спорах.* - Москва: Дело, - 1997. - С.384. (Жүгінген күн: 12.05.2023).
2. Толкунова В.Н. *Справочник судьи и адвоката по трудовым делам.* - Москва: Проспект, - 2004. - С. 256. (Жүгінген күн: 12.05.2023).
3. *Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі 23 қараша 2015 ж. № 414-V.* <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414> (Жүгінген күн: 12.05.2023).
4. *ҚР Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 6 қазандағы № 9 «Соттардың еңбек дауларын шешу кезінде заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы» Нормативті Қаулысы* http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P170000009S_03.04.2019. (Жүгінген күн: 12.05.2023).
5. Бурибаев Е.А., Хамзина Ж.А. *ҚР Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысы "Еңбек дауларын шешу кезінде соттардың заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы": мәселелер, жетілдіру перспективалары* https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31824852 (Жүгінген күн: 12.05.2023)
6. *Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V ҚРЗ. Азаматтық процесік кодексі //* <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377> 07.06.2019. (Жүгінген күн: 12.05.2023).

**АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО
CIVIL LAW**

МРНТИ 10.87.85
УДК 341

10.51889/2959-6181.2023.72.2.004

Жетпісбаев Ж.Б.¹

¹ Палата юридических консультантов «Привилегия права»

СПЕЦИФИКА ВОЗНИКАЮЩИХ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ В ДОГОВОРАХ ЗАЙМА

Аннотация

В статье проводится исследование теоретических и практических проблем регламентации договора займа, в частности, специфика возникающих обязательств в договорах займа. В ходе исследования проблемы проанализированы обязательства как гражданско-правовые отношения, которые носят имущественный характер; обосновано, что обязательства опосредуют процесс перемещения имущества лишь определенным лицам. Выявлено, что обязательства, опосредующие перемещение имущества призваны к определенным активным, положительным действиям; более того, решающее значение для юридического содержания обязательств имеет предоставленная управомоченному возможность требовать определенного поведения от обязанного лица.

В исследовании обоснован теоретический аспект развития института обязательства, которые обладают как определенной экономической, так и юридической общностью. Таким образом данный институт рассматривается в качестве единого вида правоотношений, охватываемого общим понятием «обязательства», проанализированы содержащиеся в законодательстве общие правила, которым подчиняются различные разновидности обязательств наряду с тем, что к каждому из них применяется ряд специальных юридических норм.

Теоретически обоснованно, что возникновение обязательств по своей природе выступает как экономический процесс перемещения имущества и иных результатов труда, также носящих имущественный характер. В результате исследований обоснована необходимость отражения в определении понятия обязательства такого сочетания юридических и материальных признаков, которое присуще самим обязательственным отношениям в их законодательном нормировании и реальном осуществлении.

Ключевые слова: имущество, права, обязательства, санкция, кредитор, должник.

Жетпісбаев Ж.Б.¹

¹ "Құқықтың артықшылығы" заң консультанттарының палатасы

НЕСИЕЛІК КЕЛІСІМДЕРДЕГІ МІНДЕТТЕМЕЛЕРДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Бұл ғылыми мақалада несиелік келісім сияқты мекемеде туындайтын міндеттемелердің ерекшеліктері қарастырылады. Сондай-ақ оның теориялық және практикалық мәселелерін зерттеу жұмыстары жүргізілуде.

Зерттеу жұмыста мүліктік сипаттағы азаматтық-құқықтық қатынастар ретінде міндеттемелер қарастырылады; міндеттемелердің мүлікті тек белгілі бір тұлғаларға көшіру процесінде делдалдық жасайтыны сияқты; сонымен бірге мүліктің қозғалысына делдалдық міндеттемеде

олар белгілі бір белсенді, жағымды әрекеттерге шақырылады; сонымен қатар, міндеттемелердің құқықтық мазмұны үшін шешуші мәнге құқығы бар тұлғаға міндетті тұлғадан белгілі бір мінез-құлықты талап ету мүмкіндігі табылады.

Сонымен қатар, бұл ғылыми жұмыста «міндеттеме» институтының белгілі бір экономикалық-құқықтық қауымдастыққа ие екендігі теориялық аспектісі көрсетіліп, негізделеді. Осылайша, бұл институт «міндеттеме» жалпы ұғымымен қамтылған құқықтық қатынастардың бір түрі ретінде қарастырылады, мұнда жалпы ережелер заңнамада тұжырымдалады, оларға бірқатар міндеттемелермен қатар әртүрлі міндеттеме түрлері жатады. олардың әрқайсысына арнайы құқықтық нормалар қолданылады.

Міндеттемелердің пайда болуы өзінің табиғаты бойынша мүліктік және мүліктік сипаттағы басқа да еңбек нәтижелерін жылжытудың экономикалық процесі ретінде әрекет ететіні теориялық негізделеді.

Ол сондай-ақ міндеттеме түсінігінің анықтамасында міндеттемелердің өзіне тән құқықтық және материалдық белгілердің осындай жиынтығын оларды заңнамалық реттеуде және нақты жүзеге асыруда көрсету қажеттілігін ұсынады.

Түйін сөздер: мүлік, құқықтар, міндеттер, санкция, несие беруші, борышкер.

Zh.B.Zhetpisbayev¹

¹ Chamber of Legal Consultants "Privilege of Law".

THE SPECIFICS OF EMERGING OBLIGATIONS IN LOAN AGREEMENTS

Abstract

This scientific article examines the specifics of emerging obligations in such an institution as a loan agreement. Also, his study of his theoretical and practical problems is being carried out.

The paper explores obligations as civil law relations that are of a property nature; just as obligations mediate the process of moving property only to certain persons; at the same time, in the obligations mediating the movement of property, they are called to certain active, positive actions; moreover, of decisive importance for the legal content of the obligations is the possibility given to the entitled person to demand certain behavior from the obligated person.

In addition, this scientific work outlines and substantiates the theoretical aspect that the institution of "obligation" has a certain economic and legal community. Thus, this institution is considered as a single type of legal relationship covered by the general concept of "obligation", where the general rules are formulated in the legislation, to which various types of obligations are subject, along with the fact that a number of special legal norms apply to each of them.

It is theoretically justified that the emergence of obligations by its nature acts as an economic process of moving property and other results of labor, which are also of a property nature.

It also suggests the need to reflect in the definition of the concept of obligation such a combination of legal and material features that is inherent in the obligations themselves in their legislative regulation and actual implementation.

Keywords: property, rights, obligations, sanction, creditor, debtor.

Введение

Гражданские правовые отношения состоят из ряда обязательств, коими могут являться гражданско-правовые договоры, выраженные в виде договоров: купли-продажи, подряда, хранения, комиссии, перевозки, экспедиции, страхования и так далее.

В свою очередь, обязательства, которые не носят договорной характер, имеют свойство возникать из административных актов государственного управления. К примеру, ими могут быть предписание органов государственного управления о передаче объектов в виде зданий и

сооружений от одного государственного органа к другому. В качестве обязательств особого вида могут выступить обязательства по возмещению вреда, а также обязательства по возврату имущества, которое было приобретено или сбережено неосновательно.

Разнообразен и характер общественных отношений, на урегулирование которых направлены нормы об обязательствах. В форму обязательств облекаются и нормальные отношения между субъектами гражданского права, связанные с реализацией продукции, производством работ, оказанием услуг и т.д., и отношения, возникающие вследствие ненормальных, недозволенных действий, - причинения вреда, неосновательного приобретения или сбережения имущества. Столь же широк и круг возможных участников обязательственных правоотношений. Обязательства устанавливаются между юридическими лицами, между ними и гражданами, государством, а также между самими гражданами [1, с. 489].

Несмотря на многообразие обязательств по их характеру, целевому назначению и субъектному составу, они обладают определенной как экономической, так и юридической общностью. Это позволяет рассматривать их в качестве единого вида правоотношений, охватываемого общим понятием обязательства, и сформулировать в законе общие правила, которым подчиняются различные разновидности обязательств наряду с тем, что к каждому из них применяется ряд специальных юридических норм.

Экономическая функция обязательства состоит в опосредовании перемещения имущества и иных результатов труда из сферы производства в сферу обращения и через последнюю — в сферу потребления (производительного или личного). Такой характер носят, например, обязательства по поставке или купле-продаже, при помощи которых производитель реализует в сфере обращения изготовленную им продукцию, а потребитель извлекает из той же сферы предметы, необходимые ему для производственных или личных потребительских нужд. Обязательства могут также опосредовать перемещение имущества в пределах одной только сферы обращения, как это, например, происходит в обязательственных отношениях по реализации товаров между оптовой и розничной торговой сетью. Иногда при помощи обязательств осуществляется переход имущества из производственной или потребительской сферы одного лица в производственную или потребительскую сферу другого, минуя сферу обращения. Это характерно, например, для обязательств по возмещению вреда, когда в целях его ликвидации часть имущества причинителя передается в натуральной или денежной форме потерпевшему и, следовательно, не попадая в сферу обращения, выходит из производственной или потребительской сферы одного субъекта и поступает в имущественную сферу другого.

Материалы и методы

Методологической основой исследования послужил метод материалистической диалектики. Данный метод является всеобщим методом познания действительности, из которого вытекают частно-научные методы исследования, такие как: логический метод, сравнительно-правовой метод; метод правового анализа и обобщения законодательства и практики его применения и другие.

Исследование данной научной проблемы обусловлено тем, что в нем использовались технологии информационного характера, где с целью научного исследования применялись электронные базы и информационные ресурсы.

Результаты и обсуждение

На почве обязательственных отношений может происходить перемещение не только имущества в вещественной форме, но и иных результатов труда, также носящих имущественный характер. Например, приобретение поверенным по договору поручения прав и обязанностей для доверителя не всегда влечет передачу последнему тех или иных вещей, но порождает для него имущественные права и обязанности как результат действий, совершенных поверенным.

Таким образом, по своему экономическому содержанию выступают как способ перемещения уже присвоенного имущества. Целью этого перемещения может служить реализация присвоенного, и тогда обязательство возникает как результат осуществления права собственности. Но его цель может состоять в создании предпосылок для нового акта присвоения, и тогда обязательство явится основанием возникновения права собственности. На практике достижение обеих указанных целей чаще всего обеспечивается одним и тем же актом. Так, для отчуждателя купля-продажа есть средство реализации продукта, а для приобретателя - предпосылка его приобретения в собственность.

Двуединое действие купли-продажи обусловлено тем, что право собственности и обязательственные права не только отличаются друг от друга, но и тесно друг с другом связаны. Это предопределено природой экономических отношений, обслуживаемых правом собственности, с одной стороны, и обязательственным правом - с другой. Тем же источником порождены и юридические особенности обязательств как специфического вида гражданских правоотношений.

Во-первых, обязательства опосредуют процесс перемещения имущества или иных результатов труда, также носящих имущественный характер. Поэтому они всегда выступают как имущественные гражданские правоотношения. Отмеченный признак отграничивает обязательства от иных отношений. Но он не выявляет специфики обязательств по сравнению с другими гражданско-правовыми имущественными отношениями.

Во-вторых, поскольку обязательства опосредуют процесс перемещения имущества, которое может быть передано лишь строго определенным, а не вообще всем третьим лицам, они всегда устанавливаются с каким-либо конкретным субъектом и, следовательно, носят относительный характер. Этим обязательства отличаются от гражданских абсолютных имущественных правоотношений, в частности от правоотношений собственности. Но такое разграничение опирается только на субъектный состав, не затрагивая особенностей ни содержания, ни объекта тех же правоотношений.

В-третьих, если юридическим объектом права собственности является пассивное поведение обязанных лиц, то в обязательствах, опосредующих перемещение имущества, они призваны к определенным активным, положительным действиям. Лишь изредка на участника обязательства возлагается выполнение пассивной функции. Так, собственник имущества, сданного внаем, не должен препятствовать его нормальному использованию нанимателем. Но в отличие от правоотношений собственности пассивная функция никогда не исчерпывает юридического объекта обязательства, а обычно выступает в качестве результата или дополнения - положительным действиям его субъектов. Так, обязанность наймодателя не мешать нанимателю пользоваться имуществом есть следствие уже совершенного им положительного действия по передаче имущества в пользование. В этом и заключается специфика обязательств с точки зрения их юридического объекта.

В-четвертых, если в юридическом содержании правоотношений собственности на первый план выступает возможность совершения определенных действий самим собственником, то решающее значение для юридического содержания обязательств имеет предоставленная управомоченному возможность требовать определенного поведения от обязанного лица. Именно поэтому в обязательственных правоотношениях субъективное право именуется правом требования, а обязанность — долгом; управомоченный — кредитором, а обязанный — должником. Поскольку эти термины отражают специфику юридического содержания обязательственного правоотношения, они должны быть также учтены при формулировании общего понятия обязательства.

Обязательство есть закрепленное гражданским законодательством общественное отношение по перемещению имущества и иных результатов труда, в силу которого одно лицо

(кредитор) вправе требовать от другого лица (должника) совершения определенных действий и обусловленного этим воздержания от совершения определенных других действий [1, с. 492].

Приведенное теоретическое определение опирается на соответствующую легальную формулу. Она гласит: «В силу обязательства одно лицо (должник) обязано совершить в пользу другого лица (кредитора) определенное действие, как-то: передать имущество, выполнить работу, уплатить деньги и т. д., либо воздержаться от определенного действия, а кредитор имеет право требовать от должника исполнения его обязанности. Кредитор обязан принять от должника исполнение» (ст. 268 ГК РК).

Определяя понятие обязательства, многие авторы считают возможным ограничиться той формулировкой, которая содержится в самом законе. Между тем формулы закона нередко сами нуждаются в совершенствовании. Так, ст. 107 ГК 1922 г, определявшая понятие обязательства, акцентировала внимание только на правах кредитора, а прямое упоминание об обязанностях должника в ней вовсе отсутствовало. Впервые оно появилось лишь в ст. 33 Основ 1961 г. и было воспроизведено в ГК всех союзных республик. И если бы в то время теория ограничилась простым следованием буквальному тексту закона, она не смогла бы выполнить важной роли, отводимой ей в совершенствовании законодательства.

Нельзя, как это указано у отдельных авторов, прибегать лишь к некоторым словесным отступлениям от текста закона. Например, понятия «кредитор» и «должник», как уже отмечалось, весьма характерны для самой сущности обязательств, и потому они обоснованно включались в соответствующее определение как прежними, так и ныне действующими на постсоветском пространстве гражданскими кодексами. Но в теоретических работах речь идет зачастую не о кредиторе и должнике, а вообще о лицах или субъектах правоотношения, и вследствие этого оказывается утраченным существенный признак, как раз и позволяющий выделить обязательства из числа других гражданских правоотношений.

Отдельные приемы, используемые для легальных определений, при разработке научных понятий вообще неприемлемы. В частности, для обеспечения общедоступности законодательного текста в ст. 268 ГК включен примерный перечень тех действий должника, на которые вправе притязать кредитор (передать имущество, выполнить работу, уплатить деньги). Но поскольку научное понятие должно отражать определяемые явления в наиболее общих признаках, самая его природа не допускает использования как примерного, так и исчерпывающего перечня. Кроме того, если в законе можно говорить, что кредитор вправе требовать от должника либо совершения действия, либо воздержания от него, то подобная альтернатива, воплощенная в научном понятии, страдала бы известной неточностью. В реальной жизни не существует обязательств, обращенных лишь к пассивному поведению должника. Должник всегда обязывается либо только к активным действиям, либо также к воздержанию от определенных действий, но непременно сопутствующих активной деятельности должника, а не заменяющих ее.

Любое правовое явление обладает как юридическим, так и материальным содержанием. Признаки, характеризующие его юридическое содержание, закрепляются в законодательстве. Теория же обязана наряду с юридическими признаками выявить определяющие данное явление материальные факторы, которые цементируют его глубинное содержание и служат объективной основой его правового конструирования. Такой основой для обязательственных правоотношений является экономический процесс перемещения имущества и иных результатов труда, также носящих имущественный характер. По понятным причинам эта сторона дела не освещается и не может быть освещена в законодательстве. Но ее не должно игнорировать научное понятие обязательства, рискующее в противном случае превратиться из практически действенной теоретической категории в оторванную от реальности бесплодную абстракцию.

По этим причинам и необходимо отразить в определении понятия обязательства такое сочетание юридических и материальных признаков, которое присуще самим обязательственным отношениям в их законодательном нормировании и реальном осуществлении.

Вступая в обязательство, его участники ставят перед собой определенные цели — общие и непосредственные. Общие цели обязательств ничем не отличаются от общих целей правоотношений собственности или других гражданских правоотношений в обществе.

Но наряду с этим отдельные виды гражданских правоотношений, в том числе и отдельные разновидности обязательств, устанавливаются для достижения определенных непосредственных целей. Указанные цели, разумеется, не изолированы друг от друга.

Обязательству присущи те же элементы, что и любому гражданскому правоотношению. Они обладают, однако, определенными особенностями, отражающими специфику самих обязательств.

Субъектами обязательства, как и всякого иного гражданского правоотношения, могут быть граждане, юридические лица и государство. Но в отличие от других правоотношений управомоченный участник обязательства именуется кредитором, а обязанный — должником, причем, эти наименования выражают определенную их юридическую позицию именно как субъектов обязательственных правоотношений.

В некоторых обязательствах один из их участников становится только кредитором, а другой — только должником. Например, в обязательстве по возмещению вреда функцию кредитора выполняет потерпевший, а функцию должника — лицо, причинившее вред.

Однако в подавляющем большинстве обязательственных правоотношений каждый из их участников выступает одновременно и в качестве кредитора, и в качестве должника. Возьмем, например, обязательство, возникающее из ведения чужих дел без поручения. Тот, кто вел чужие дела, имеет право на возмещение произведенных расходов, но обязан передать все выгоды заинтересованному лицу, которое, в свою очередь, имеет право на их получение, но обязано компенсировать все произведенные в его интересах расходы. Аналогичный характер носят обязательства, возникающие из договоров купли-продажи, имущественного найма, подряда и т. п. В таких обязательствах важно установить, в отношении какого именно объекта данное лицо следует считать кредитором или должником. Это необходимо потому, что в законе содержится ряд правил, относящихся к должникам либо распространяющихся на кредиторов, и, чтобы не ошибиться при их применении, нужно предварительно выяснить, в каком качестве относительно рассматриваемого объекта участник обязательства выступает. Например, ст. 365 ГК определяет последствия просрочки должника, а ст. 366 ГК предусматривает уже последствия просрочки кредитора. В таком договоре, как поставка, каждая из приведенных норм может быть применена и к поставщику, и к покупателю в зависимости от того, кто из них и в отношении какого именно объекта допустил просрочку.

Юридическим объектом обязательства, как и всякого иного гражданского правоотношения, признается определенное поведение обязанного лица. Но в отличие от многих других правоотношений на первый план здесь выступают положительные действия, а чисто негативное поведение (воздержание от совершения каких-либо действий) может явиться лишь дополнением или следствием, выполняемой должником активной функции. Кроме того, если оба участника обязательства выступают в качестве кредиторов и должников одновременно, налицо два юридических объекта — действия каждого участника, совершаемые им при выполнении функции должника.

Что касается материального объекта, то в ряде обязательств он вообще отсутствует. Его нет, например, в некоторых договорных обязательствах по выполнению работ и оказанию услуг. Иногда, при наличии двух юридических объектов, в обязательстве имеется только один материальный объект. Так, единственный материальный объект безвозмездного договора хранения воплощается в имуществе, сданном на хранение, но клиент имеет право на сохранение имущества хранителем, а последний — на своевременное получение имущества клиентом. Помимо этого, встречаются обязательства, в которых двум юридическим объектам соответствует такое же количество материальных объектов. Так, в договоре купли-продажи

действия продавца по передаче имущества и действия покупателя по уплате денег будут юридическим, а самое имущество и уплачиваемые деньги — материальным объектом правоотношения.

Юридическое содержание обязательства, как и всякого иного гражданского правоотношения, образуют правомочия и обязанности его субъектов. Но в отличие от других правоотношений, правомочие здесь облекается в форму права требования, а обязанность — в форму долга. С точки зрения материального содержания обязательство представляет собою имущественное отношение. В литературе предпринимались попытки доказать возможность установления обязательственного правоотношения неимущественного характера. В качестве примера приводилось заключение с адвокатом соглашения о бесплатной защите в судебном процессе с условием взыскания с него при неисполнении им принятой на себя обязанности, либо заранее определенной неустойки, либо возмещения вызванных этим убытков. Но, не говоря уже о нежизненности подобных правоотношений, их юридическая сила, а значит, самое существование всецело зависят от имущественного обеспечения (в форме неустойки или возможности взыскания причиненных убытков). Если бы его не было, не образовалось бы имущественное отношение и потому не возникло бы обязательство.

Среди элементов обязательства особое место занимает санкция. Термин «санкция» многозначен. В качестве структурного подразделения юридической нормы санкция определяет общие последствия, которые могут наступить, если норма будет кем-либо нарушена. В качестве элемента обязательства она должна основываться на юридической норме и соответствовать ей, воплощаясь уже в конкретных мерах, применяемых к нарушителю обязательства. Меры, охраняющие всякое обязательство, состоят в том, что, если должник не выполняет своей обязанности добровольно, кредитор вправе добиваться ее исполнения в принудительном порядке. Охрана обязательства может опираться и на другие меры принуждения.

Принудительные меры, охраняющие обязательство на случай его нарушения, называются санкцией в обязательстве.

Хотя определенные принудительные меры охраняют от возможных нарушений любые гражданские правоотношения, санкция в качестве особого элемента специально выделяется только в обязательственных правоотношениях. И это вполне объяснимо. Обязательство сопряжено не только с обязанностью соблюдать право другого лица, а с долгом, исполняемым при помощи активных, положительных действий. Чтобы побудить к таким действиям в случае, если обязанный не совершает их добровольно, нужно иметь возможность в необходимых случаях прибегнуть к мерам, которые не только устраняют последствия уже допущенного нарушения, но одновременно понуждают к исполнению самого обязательства. Обусловленная этим специфика принудительных мер, охраняющих обязательственные правоотношения, и отражена в присвоенном им специальном наименовании санкции в обязательстве. Обязательство утрачивает силу, перестает быть обязательством, лишь только оно лишается обеспечивающей его санкции.

Непосредственным способом приведения в действие санкции, обеспечивающей исполнение обязательства, является гражданский иск. Но с истечением давности право на иск погашается, а значит, в тот же самый момент обязательство утрачивает свойственную ему санкцию. Поскольку же без санкции обязательство существовать не может, надлежит прийти к выводу, что оно прекращается фактом истечения исковой давности. Правда, не всегда дело ограничивается одним лишь прекращением обязательства. Но какие бы новые правовые явления ни повлек за собой факт истечения давности, и какие бы прежние юридические последствия ни сохранялись после его наступления, раз давность истекла, значит, данное обязательство утратило санкцию, а это равносильно его прекращению.

Возникновение обязательства влечет необходимость его исполнения. Под исполнением обязательства понимается совершение должником определенных действий, направленных на

достижение юридически значимого результата (цели исполнения обязательства) - установления права собственности на вещь, погашения долга, создания литературного произведения, возмещения вреда и т.д.[2, с. 45]

Перечень возможных действий должника необычайно широк и зависит от содержания возникшего обязательства. Например, по договору купли-продажи продавец обязан передать покупателю товар, а последний - принять его и уплатить продавцу покупную цену (п. 1 ст. 406 ГК). В соответствии со ст. 683 ГК исполнение договора возмездного оказания услуг заключается в совершении исполнителем по заданию и за плату заказчика действий, не имеющих материального воплощения (предоставление финансовых консультаций, медицинское обследование, экскурсионное обслуживание, экспедирование грузов и т.д.). Примеры исполнения обязательства бесконечны, как и многообразие явлений, тесно связанных с этим институтом.

В ст. 268 ГК дается лишь общий перечень типичных случаев исполнения: передача имущества, выполнение работы, уплата денег.

Особенности института исполнения обязательства выражены в его основных признаках. Исполнение совершается последовательно, по порядку, закрепленному в положениях договора (условиях других сделок) и законодательства. Если условия сделок и требования законодательства, применимые к исполнению обязательства, отсутствуют, поведение его участников регламентируется в соответствии с обычаями делового оборота (например, предпринимательскими обычаями) или иными обычно предъявляемыми требованиями (ст. 272 ГК). Так же исполнение обязательства подразумевает активное, деятельное поведение сторон, практическую реализацию их физических и умственных усилий. Действия могут быть разовыми (погрузка вагона, предоставление консультации, оказание неотложной медицинской помощи и т.д.) или периодическими (комплексное экспедиционное обслуживание, оплата аренды в течение срока пользования вещью, техническое сопровождение непрерывного производственного процесса и т.д.). Кроме того, отказ и одностороннее изменение возможны только с одобрения кредитора или в случаях, специально предусмотренных законодательством (ст. 273 ГК), поскольку действует принцип: «обязательство должно исполняться» (ст. 272 ГК). Последнее правило практически в неизменном виде воспринято современным гражданским правом из античной цивилистики. Его исторический прообраз - принцип римского частного права: «*acta sunt servanda*» («договоры нужно соблюдать»).

Заключение

В данной работе было проведено исследование правовой природы обязательств, возникающих вследствие заключения договора займа денежных средств, а также его специфика.

В соответствии с п.1 ст.715 ГК РК по договору займа денег одна сторона (займодавец) передает в собственность другой стороне (заемщику) деньги, а заемщик обязуется возвратить займодавцу такую же сумму денег.

При этом договор займа считается заключенным с момента передачи денег, что отражено в ст.717 ГК РК, предусматривающей, что если в процессе оспаривания заемщиком договора займа по его безденежности будет установлено, что деньги в действительности не были получены от займодавца, договор займа считается незаключенным.

При заключении данного договора необходимо учитывать такие моменты, как валюта договора, его форма, процентным или беспроцентным будет заем, а также срок возврата займа.

По общему правилу, в соответствии со ст.282 ГК РК денежные обязательства на территории Республики Казахстан должны быть выражены в тенге.

Договор может также предусматривать, что расчеты осуществляются в тенге, в сумме, эквивалентной определенной сумме в валюте. В этом случае подлежащая уплате сумма определяется по официальному курсу соответствующей валюты на день платежа, или по иному курсу, согласованному сторонами при заключении договора.

Когда колебания курсов валют может просчитать далеко не каждый, целесообразно предусмотреть договором, что возврат займа в тенге осуществляется в зависимости от курса соответствующей валюты на день возврата займа. Так, в случае увеличения такового по сравнению с курсом, согласованным сторонами на момент заключения договора, может применяться курс, установленный на дату возврата займа. В случае же уменьшения курса, возврат может осуществляться по курсу, утвержденному сторонами на день заключения договора.

Список использованной литературы

1. Гражданское право. Общая часть. Курс лекций. «Нур-пресс» - Алматы, 2006.-722 с.
2. Боднар Т.В. Исполнение договорных обязательств (сравнительный анализ законодательства Республики Казахстан, Российской Федерации и Украины). «Гражданское законодательство. Статьи. Комментарии. Практика». Под ред. А. Г Диденко. Вып. 21, Алматы, 2004. - 487 с.

МРНТИ:10.27.51
УДК:347.122

10.51889/2959-6181.2023.72.2.005

А.О.Қасымбек¹, С.Рамазан²

¹*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті*

²*Нархоз университеті*

АЗАМАТТАРДЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МӘСЕЛЕСІ

Аңдатпа

Мақала азаматтардың экологиялық құқықтарын қамтамасыз ету мәселесіне арналған. Мақалада қоршаған ортаның жай-күйі туралы ақпаратқа қол жеткізу, экологиялық мәселелер бойынша шешімдер қабылдауға қатысу және құқықтық қорғау сияқты азаматтардың экологиялық құқықтарын қорғауға қатысты өзекті мәселелер қарастырылған. Авторлар осы проблеманың әртүрлі аспектілерін талдап, азаматтардың экологиялық құқықтарын тиімді қорғауды қамтамасыз ету үшін экологиялық проблемаларға байланысты шешімдер қабылдауға азаматтардың қатысу тетіктерін әзірлеу, азаматтардың қолжетімділігін жақсарту қажет деген қорытындыға келеді. қоршаған ортаның жай-күйі туралы ақпарат беру және азаматтардың экологиялық құқықтарын құқықтық қорғауды күшейту. Осылайша, мақала азаматтардың экологиялық құқықтарын қамтамасыз ету мәселесін зерттеуге маңызды үлес болып табылады және экология және құқық саласындағы мамандарға, сондай-ақ осы тақырыпқа қызығушылық танытатын кең аудиторияға пайдалы болуы мүмкін.

Түйін сөздер: экологиялық құқықтар, азаматтар, құқықтық қорғау, экологиялық проблемалар.

A.O.Kassymbek¹, S.Ramazan²

¹*Abai Kazakh National Pedagogical University*

²*Narxoz University*

THE PROBLEM OF ENSURING THE ENVIRONMENTAL RIGHTS OF CITIZENS

Abstract

The article is devoted to the problem of ensuring citizens' environmental rights. The article considers topical issues related to the protection of citizens' environmental rights, such as access to information on the state of the environment, participation in decision-making related to environmental problems, and legal protection. The authors analyze various aspects of this problem and come to the

conclusion that in order to ensure effective protection of citizens' environmental rights it is necessary to develop mechanisms for citizen participation in decision-making related to environmental issues, improve citizens' access to information about the state of the environment and strengthen legal protection of citizens' environmental rights. Thus, the article is an important contribution to the study of the problem of ensuring environmental rights of citizens and may be useful for specialists in the field of ecology and law, as well as for a wide audience interested in this topic.

Keywords: environmental rights, citizens, legal protection, environmental problems.

А.О.Қасымбек¹, С.Рамазан²

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая

²Университет Нархоз

ПРОБЛЕМА ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРАВ ГРАЖДАН

Аннотация

Статья посвящена проблеме обеспечения экологических прав граждан. В статье рассматриваются актуальные вопросы, связанные с защитой экологических прав граждан, такие как доступ к информации о состоянии окружающей среды, участие в принятии решений, касающихся экологических проблем, и правовая защита. Авторы анализируют различные аспекты данной проблемы и приходят к выводу, что для обеспечения эффективной защиты экологических прав граждан необходимо развивать механизмы участия граждан в принятии решений, связанных с экологическими проблемами, улучшать доступ граждан к информации о состоянии окружающей среды и укреплять правовую защиту экологических прав граждан. Таким образом, статья представляет собой важный вклад в изучение проблемы обеспечения экологических прав граждан и может быть полезна для специалистов в области экологии и права, а также для широкой аудитории, интересующейся данной тематикой.

Ключевые слова: экологические права, граждане, правовая защита, экологические проблемы.

Кіріспе. Адамның экологиялық құқықтарының пайда болу тарихы 20-ғасырдың екінші жартысынан басталады, бұл кезде экологиялық проблемалар барған сайын айқын және әлемдік қоғамдастық үшін маңызды бола бастады.

1962 жылы Америка Құрама Штаттарында Рэйчел Карсонның «Үнсіз көктем» кітабы жарық көрді, онда пестицидтердің қоршаған ортаға және адам денсаулығына жойқын әсерлері сипатталған. Бұл кітап экологиялық қозғалыстың бастауы болды және әлемдік қоғамдастықтың назарын экологиялық мәселелерге аударды[1].

Экология жөнінде мәселелер көтерілген сәттен бастап, халықаралық деңгейдегі ұйымдар белгілі бір тұрғыда алдын алу шараларын қолдана бастады. Соның бірі, 1972 жылы Стокгольмде Біріккен Ұлттар Ұйымының Қоршаған орта жөніндегі бірінші халықаралық конференциясының өтілуі, онда Қоршаған орта және даму туралы Декларация қабылданған болатын. Бұл декларацияда әрбір адамның салауатты және қолайлы қоршаған ортаға құқығы бар екендігі айтылған. Сонымен қатар, 1982 жылы қабылданған Дүниежүзілік табиғат хартиясында, табиғаттың өз құқығы бар, адам табиғатпен үйлесімді өмір сүруі керек деген идеяны алға тартқан болатын.

Нәтижелер мен талқылаулар. Бүгінгі таңда адамның экологиялық құқықтары халықаралық құқықтың, сондай-ақ көптеген елдердің заңнамасының бөлігі болып табылады. Бұл құқықтарға салауатты қоршаған ортаға құқық, қоршаған ортаның жай-күйі туралы ақпарат алу құқығы, қоршаған ортаға әсер ететін шешімдер қабылдауға қатысу құқығы, сот төрелігіне қол жеткізу және қоршаған ортаға келтірілген зиянды өтеу құқығы жатады[2].

Қоршаған ортаны қорғау саласындағы айтарлықтай күш-жігерге қарамастан, көптеген елдер әлі күнге дейін халықаралық стандарттарды сақтамайды, экология саласында адам құқықтарының бұзылуы әлі де орын алуда. Қазақстан Республикасында да экология, қоршаған ортаны сақтау өте өзекті және өкінішке орай, шешілмеген мәселелердің бірі болып табылады. Сондықтан адамның экологиялық құқықтарын қорғау және қоршаған ортаның біздің өміріміз бен денсаулығымыздың маңыздылығын түсіндіру үшін күресті жалғастыру біз үшін маңызды.

Азаматтардың экологиялық құқықтарын қамтамасыз етудің заңнамалық базасы қоршаған ортаны және табиғи ресурстарды қорғау саласындағы қатынастарды реттейтін халықаралық және ұлттық заңдар мен келісімдерді қамтуы мүмкін.

Халықаралық экологиялық заңдар мен келісімдерге, мысалы, БҰҰ-ның Климаттың өзгеруі туралы негіздемелік конвенциясы, Биологиялық әртүрлілік туралы конвенция, Қоршаған орта және даму туралы Рио декларациясы, Жабайы фауна мен флораның жойылып кету қаупі төнген түрлерінің халықаралық саудасы туралы конвенция және т.б.

Экологиялық мәселеге байланысты, Қазақстанда да бірнеше заңдар қабылданғанын айта кеткен жөн. Тіпті, Қазақстан Республикасының Конституциясында “Қазақстан қоршаған ортаны қорғау саласындағы заңнамалық базасы әрбір адамның салауатты қоршаған ортаға құқығына кепілдік беретіні” жайлы көрсетілген. Сонымен қатар, қоршаған ортаны қорғау саласындағы қатынастарды реттейтін бірқатар заңдар мен нормативтік актілер бар, мысалы:

- 2007 жылғы «Қоршаған ортаны қорғау және пайдалану туралы» Қазақстан Республикасының Заңы;

- 2014 жылғы «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» Қазақстан Республикасының Кодексі;

- 2002 жылғы «Экологиялық қауіпсіздік туралы» Қазақстан Республикасының Кодексі;

- Қазақстан Республикасының 2007 жылғы «Экологиялық сараптама туралы» Заңы және т.б.

Қазақстан, сонымен қатар, қоршаған ортаны қорғау саласындағы көптеген халықаралық келісімдердің қатысушысы болып табылады, мысалы, Киото хаттамасы, БҰҰ-ның климаттың өзгеруі жөніндегі негіздемелік конвенциясы, БҰҰ-ның биологиялық әртүрлілік туралы конвенциясы, қалдықтарды басқару жөніндегі Базель конвенциясы және т.б.

Дегенмен, Қазақстанда азаматтардың экологиялық құқықтарын қамтамасыз етудің заңнамасы мен тетіктерін іске асыруда бірқатар проблемалар бар. Яғни, заңнамада барлығы стандартқа сай жазылғанымен, іс жүзінде экология мәселесі кері көріністі алып жатыр. Негізгі проблемалардың бірі – еліміздегі шаруашылық қызметпен айналысатын компаниялар мен кәсіпорындардың қызметіне мемлекеттік бақылаудың жоқтығы. Осының салдарынан көптеген компаниялар экологиялық ережелер мен тыйымдарды бұзып, қоршаған ортаны ластайды.

Мысалы, Алматы қаласының ауасының ластану проблемасы Қазақстандағы ең күрделі экологиялық проблемалардың бірі. Статистикалық мәліметтерге сүйенетін болсақ, Дүние-жүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ДДСҰ) 2016 жылғы мәліметтері бойынша Қазақстандағы ауаның ластану деңгейі әлемнің барлық елдері арасында 7-ші орында, ал ауаның ластануынан қайтыс болғандар саны бойынша Қазақстан 11-ші орынды иеленді. 2019 жылы Қазақстан әлемдегі ауаның ластану деңгейі ең жоғары елдердің бірі болып танылды[3].

Бұл мәселенің себептері көп қырлы және оған табиғи факторларда, антропогендік факторларда әсір етуі мүмкін. Ал ең негізгі фактор, ол жана айта өткен мемлекеттік бақылаудың жоқтығы болып табылады.

Атмосфераға зиянды заттар мен бөлшектердің шығарылуы бронхит, астма, жүрек-қан тамырлары аурулары және қатерлі ісік сияқты бірқатар ауруларды тудыруы әбден мүмкін[4]. Сонымен қатар, ауаның ластануы аймақтағы биологиялық әртүрліліктің азаюына және жануарлар мен өсімдіктердің тіршілік ету жағдайларының нашарлауына әкеледі. Ұзақ мерзімді перспективада ауаның ластануы аймақтың экономикалық дамуына әсер етуі мүмкін, соның ішінде еңбек өнімділігінің төмендеуі, денсаулық пен медициналық қаралым

шығындарының жоғарылауы және аймақтың инвесторлар мен туристер үшін тартымдылығының төмендеуі. Көріп тұрғандай, экология мәселесі түбінде экономикалық, азаматтық, әкімшілік және қылмыстық жауаптылықтың барлығын қамтиды.

Осылайша, Қазақстанда азаматтардың экологиялық құқықтарын қамтамасыз етудің заңнамалық базасы бар, бірақ одан әрі жетілдіру мен мемлекет пен жалпы қоғам тарапынан қоршаған ортаны және азаматтардың экологиялық құқықтарын тиімді қорғауды қамтамасыз ету үшін күш салуды талап етеді.

Мемлекет Қазақстанда қоршаған ортаны қорғау және тұрақты дамудың заңнамалық және ұйымдастырушылық тетіктерін құруда маңызды рөл атқарады. Іске асырылған жобалардың ішінде:

- «Қазақстан-2050» ұлттық стратегиясында экологиялық мәселелер мен тұрақты дамуға үлкен мән берілген.

- 2013 жылы іске қосылған «Жасыл белдеу» бағдарламасы топырақты деградациядан қорғауға, су мен ауа сапасын жақсартуға бағытталған.

- Қоршаған ортаны қорғау жобаларын қаржыландыратын 2004 жылы құрылған Ұлттық экологиялық қор.

- Парниктік газдар шығарындыларын азайтуға және топырақ сапасын жақсартуға көмектесетін мал мен ірі қараны қолдан ұрықтандыру әдістері [5].

Қазақстанда азаматтардың экологиялық құқықтарын қорғауда және олардың шешім қабылдауға қатысуында қоғамның рөлі де өте маңызды. Мәселен, қоғамдық ұйымдар мен белсенділер ауа мен судың ластануы туралы мәліметтер жинап, мемлекеттік органдарға экологиялық жағдайды жақсарту бойынша талаптары мен ұсыныстарымен жүгіне алады, экологиялық мәселелер бойынша қоғамдық тыңдаулар мен кеңестерге қатыса алады. Дегенмен, халықтың экологиялық проблемаға немқұрайлылығы әлі де бар. Көптеген адамдар ауа мен судың ластануының зардаптарын түсінбейді және оған жеткілікті мән бермейді. Сондай-ақ, экологиялық құқықтардың бұзылуына кінәлілерді жауапкершілікке тартудың тиімді тетігі әрдайым бола бермейді. Жағдайды жақсарту үшін халықты экологиялық проблемалар туралы ақпараттандыруды жалғастыру және осы мәселелерді шешуге адамдарды тарту қажет.

Өкінішке орай, Қазақстанда азаматтардың экологиялық құқықтарын қорғаудың заңнамалық және ұйымдастырушылық тетіктерін құруда мемлекеттің немқұрайлылығының мысалдары да бар. Мысалы, 2019 жылы Ақтау қаласында мұнай құбырынан жанармай төгілуі салдарынан үлкен экологиялық дағдарыс орын алды. Бұл шамамен 600 км² аумақтың ластануына, халықтың денсаулығына және көптеген жануарлардың қырылуына қауіп төндірді [6]. Осы оқиғаның салдарынан мемлекет алдағы уақытта осындай оқиғаларды тергеу және болдырмау шараларын қабылдады, алайда бұл оқиғадан кейін орын алды.

Сондай-ақ Қазақстанда азаматтардың экологиялық құқықтарын тиімді қорғауға кедергі келтіретін сыбайлас жемқорлық фактілері жиі кездеседі. Мәселен, 2019 жылы Маңғыстау облысының өңірінде көп жылдар бойы зиянды қалдықтарды заңсыз төгіп келгені анықталды. Істі тексеру барысында жергілікті шенеуніктердің табиғат қорғау заңнамасын бұзған компанияларды жауапқа тартпау үшін пара алғаны анықталды [7].

Жалпы, Қазақстанда азаматтардың экологиялық құқықтарын тиімді қорғау үшін заңнама мен оны жүзеге асыру тетіктерін жетілдіру, сондай-ақ осы саладағы сыбайлас жемқорлықпен күресу қажет.

Қазақстанда мектептерде, жоғары оқу орындарында және басқа оқу орындарында экологиялық білім беру және халықты хабардар ету бойынша әртүрлі бағдарламалар мен курстар бар. Мәселен, 2019 жылы «Жасыл көпір» ұлттық экологиялық жобасы аясында мектеп оқушыларын экологиялық сауаттылыққа үйретуге арналған «Экологиялық оқулық» бағдарламасы іске қосылды. Осы бағдарлама аясында мұғалімдерге арналған оқулықтар мен

әдістемелік ұсыныстар әзірленді. Сонымен қатар, университеттер мен жоғары оқу орындарында өткізілетін бірқатар бағдарламалар бар. Солардың бірі, 2019 жылы әл-Фараби атындағы Қазақстан ұлттық университетінде студенттерді экологиялық қауіпсіздік менеджменті саласында оқытуға арналған «Экологиялық менеджмент» бағдарламасының іске қосылуы.

Алайда, экологиялық білім беру және халықты хабардар ету бойынша бағдарламалар мен курстардың болуына қарамастан, Қазақстанда осы тақырыпқа байланысты бірқатар проблемалар әлі күнге дейін орын табуда.

Негізгі мәселелердің бірі – экология саласында білікті кадрлардың жетіспеушілігі болып табылады. Көптеген мұғалімдер мен мұғалімдердің экологиялық тақырыптарды оқытуда жеткілікті білімі мен дағдылары жоқ, ал бұл өз кезегінде студенттер мен мектеп оқушыларының материалды жеткіліксіз меңгеруіне әкелуі мүмкін.

Сондай-ақ, еліміздің кейбір өңірлерінде экологиялық ағарту және халықты түсіндіру шаралары жеткілікті деңгейде ұйымдастырылмаған. Ия, ірі қалаларда жылына 1-2 рет іс-шаралар ұйымдастырылып тұрады, алайда көптеген ауылдық және басқа да қалалық өңірлерде бұл мәселеге мүлдем көңіл аудармайды десек те қате болмас.

ҚР Экология, геология және табиғи ресурстар министрлігінің мәліметінше, 2020 жылы 12 мыңнан астам экологиялық іс-шаралар мен акциялар өткізіліп, 2 миллионнан астам адам экологиялық сауаттылыққа оқытылды деседі. Бір қарағанда, бұл көрсеткіш ауқымды халық санын алады деп тұжырымдауға болады. Бірақ, Қазақстан Республикасының халық саны 19 миллионды құрайды, ал 2 миллион дегеніміз жалпы халықтың 11% ғана. Бұл тұста тек қана мемлекетті кінәлай беруге болмайды, себебі мемлекет өз тарапынан экологиялық сауаттылықты арттыру мақсатында түрлі іс-шаралар мен науқандар жүргізіліп жатқанына қарамастан, оларға барлық азаматтар өз міндеттерін сезінбеудің нәтижесінде көп қатыса бермейді.

Экологиялық сауаттылықтың төмендігіне, сондай-ақ, бұқаралық ақпарат құралдарында экологиялық мәселелер туралы жеткілікті ақпараттың жоқтығы әсер етуде. Кейбір экологиялық бағдарламалар мен телебағдарламалар жүргізіліп жатқанымен, ақпарат ағыны халық арасында экологиялық проблемалар мен олардың шешімдері туралы түсінікті қалыптастыру үшін жеткіліксіз.

Қазақстандағы қоршаған ортаның жай-күйі туралы ақпараттың болуы экология және тұрақты даму саласында негізделген шешімдер қабылдаудың маңызды факторы болып табылады. Ақпаратты халыққа қолжетімді етуде мемлекеттік ұйымдар мен қызметтер маңызды рөл атқарады.

Осы ұйымдардың бірі – экология саласындағы мемлекеттік басқарудың негізгі атқарушы органы болып табылатын Қазақстан Республикасының Экология, геология және табиғи ресурстар министрлігі. Министрлік өзінің ресми сайтында қоршаған ортаның жай-күйі және экологиялық мәселелер туралы ақпаратты тұрақты түрде жариялайды. Сонымен қатар, Қазақстанда жыл сайынғы есепте қоршаған ортаны қорғау көрсеткіштері туралы деректер мен статистиканы жариялайтын Мемлекеттік статистика комитеті бар.

Дегенмен, мемлекет пен қоғамның барлық күш-жігеріне қарамастан, Қазақстанда қоршаған ортаның жай-күйі туралы ақпараттың қолжетімділігі әлі де болса проблема болып отыр. Кейбір ұйымдар әлі күнге дейін өздерінің экологиялық көрсеткіштері туралы ақпаратты жарияламайды, ал көптеген азаматтардың Интернетке қол жетімділігі жоқ, бұл қоршаған ортаның жағдайы туралы ақпаратты алуды қиындатады. Сондай-ақ, ақпарат мигранттар немесе мүгедектер сияқты белгілі бір әлеуметтік топтарға қол жетімді болмауы мүмкін.

Қазақстанда азаматтар Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңдарына сәйкес қоршаған ортаның жай-күйі мәселелері бойынша шешімдер қабылдау процесіне қатысуға құқылы. Бұл құқықты растайтын кейбір мысалдар мен фактілерге:

- 1995 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясы азаматтардың мемлекет және қоғам істерін басқаруға, оның ішінде қоршаған ортаны қорғауға байланысты шешімдер қабылдауға қатысу құқығына кепілдік береді.

- 2010 жылғы 20 мамырдағы «Азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының мемлекеттік кепілдіктері және заңды қорғалуы туралы» Қазақстан Республикасының Заңы азаматтардың мемлекеттік істерді басқаруға, оның ішінде қоршаған ортаны қорғауға байланысты шешімдер қабылдауға қатысу құқығын бекітеді.

- 2012 жылғы 13 қаңтардағы «Экологиялық қауіпсіздік туралы» Қазақстан Республикасының Заңы азаматтардың экологиялық қауіпсіздікке қатысты шешімдер қабылдау процесіне қатысу тетіктерін, оның ішінде қоғамдық тыңдаулар мен консультацияларды ұйымдастыруды айқындайды.

- Қазақстанда қоршаған ортаны қорғауға байланысты шешімдерді қабылдау процесіне азаматтардың қатысуын қамтамасыз ету мақсатында құрылған мемлекеттік органдардың жанынан қоғамдық кеңестер институты жұмыс істейді. Мәселен, Қазақстан Республикасы Экология, геология және табиғи ресурстар министрлігі жанынан қоғамдық кеңес жұмыс істейді, оның құрамына азаматтық қоғамдар мен ғылыми ұйымдардың өкілдері еніп, еліміздегі экологиялық мәселелерді талқылайды.

- Қазақстанда да әртүрлі экологиялық мәселелер бойынша қоғамдық тыңдаулар өткізіледі. Мысалы, 2019 жылы «Экологиялық қауіпсіздік туралы» Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 13 қаңтардағы Заңына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Заңының жобасы бойынша қоғамдық тыңдаулар өткізілді, онда азаматтар мен мүдделі тұлғалардың осы заң жобасы бойынша өз пікірлері мен ұсыныстарын білдіру мүмкіндігі.

- Қазақстанда азаматтардың мемлекеттік органдар мен ұйымдарға қоршаған ортаны қорғауға қатысты шағымдары мен ұсыныстарымен жүгіну тәртібі де бар. Азаматтардың қоршаған ортаның жай-күйі туралы ақпарат алуға және оны қорғау мәселелері бойынша шешімдер қабылдауға қатысуға құқығы бар[8].

Осылайша, Қазақстанда азаматтардың қоршаған ортаны қорғауға байланысты шешімдер қабылдау процесіне қатысуына кең мүмкіндіктер бар және ел үкіметі олардың осы процеске қатысу құқығын қамтамасыз етеді. Бірақ бұл шынымен де солай ма?

Азаматтардың экологиялық шешімдер қабылдауға қатысу құқықтарын қорғайтын заңнамалық тетіктердің болуына қарамастан, Қазақстандағы кейбір азаматтар мен қоғамдық ұйымдар олардың осы процеске қатысу құқықтары қысымға ұшырауы немесе шектелуі мүмкін деп алаңдаушылық білдіруде. Кейбір жағдайларда азаматтардың сөз бостандығына немесе бейбіт митингілер мен шерулерге қатысуына шектеу қойылуы мүмкін. Сарапшылардың пікірінше, Қазақстанда азаматтардың шешім қабылдау үдерісіне нақты ықпалын қамтамасыз ететін тетіктер жоқ.

Өз пікірін айтып, қоршаған ортаны қорғайтын азаматтар үкімет тарапынан қысымға ұшырайтын жағдайлар да кездеседі. Бұл әкімшілік немесе қылмыстық істер, қорқыту және қудалау түрінде болуы мүмкін. Соның бір айқын мысалы – Қазақстан халқының таза экологияға құқықтарын қорғаған «Арлан» экологиялық ұйымының сотқа берілуі. 2021 жылы ол «полицияға бағынбағаны үшін» кінәлі деп танылып, оған ірі көлемде айыппұл салынды.

Біз осымен не айтқымыз келді, яғни азаматтардың Қазақстандағы қоршаған ортаның жай-күйі туралы шешім қабылдау процесіне қатысу құқығын тиімді қорғауды қамтамасыз ету және қоғамның шешімдерге тиімді әсер етуі және өз мүдделерін білдіруі үшін шешімдер қабылдау процесінің ашықтығын қамтамасыз ету қажет. Бұл үшін азаматтардың экологиялық шешімдер қабылдауға қатысу құқықтарына кепілдік беретін заңнамалық және институционалдық тетіктерді күшейту, экологиялық мәселелер бойынша қоғамдық тыңдаулар мен консультациялар өткізу тәжірибесін жетілдіру қажет. Сонымен қатар, азаматтардың өз пікірін

еркін білдіруін және қоршаған ортаны қорғайтын адамдардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз етуге міндетті. Бұған үкімет пен басқа да мүдделі топтар тарапынан қудалаудан, қорқытудан және қысымның басқа түрлерінен қорғау кіреді.

Жалпы алғанда, азаматтардың экологиялық шешімдер қабылдауға қатысуы Қазақстандағы экологиялық саясаттың маңызды элементі ретінде танылуы тиіс. Бұл қоршаған ортаның сапасын жақсартуға ғана емес, сонымен қатар азаматтардың елді басқару процесіне көбірек қатысуын қамтамасыз етуге көмектеседі.

Қорытынды. Тұрақты даму үшін азаматтардың экологиялық құқықтарын қамтамасыз етудің маңыздылығы айқын. Тұрақты даму азаматтардың, үкіметтердің және бизнестің экологиялық құқықтары мен міндеттері сақталған жағдайда ғана мүмкін болады. Азаматтардың салауатты қоршаған ортаға құқығы, қоршаған ортаның жай-күйі туралы ақпарат алу құқығы және шешім қабылдауға қатысу құқығы сияқты экологиялық құқықтары тұрақты дамудың қажетті шарттары болып табылады.

Алайда, Қазақстан мысалында көрсетілгендей, азаматтардың экологиялық құқықтарын қамтамасыз етуге үкімет, бизнес және басқа да мүдделі топтар кедергі келтіруі мүмкін. Осы проблемаларды шешу үшін азаматтардың экологиялық шешімдер қабылдауға қатысу құқықтарына кепілдік беретін заңнамалық және институционалдық тетіктерді күшейту қажет. Сондай-ақ, азаматтардың сөз бостандығын қамтамасыз ету және қоршаған ортаны қорғайтын адамдардың құқықтарын қорғау маңызды.

Қиындықтар мен болашақтың перспективалары азаматтық қоғамды одан әрі дамыту, шешім қабылдауға азаматтық қатысуды күшейту және экологиялық саясатты жетілдіру қажеттілігін қамтиды. Бұл мәселелерді шешуге заманауи технологиялар мен халықаралық тәжірибені енгізу де көмектесе алады. Сонымен қатар, халықты ағарту мен экологиялық құқықтардың маңыздылығы мен олардың тұрақты дамуға қосқан үлесі туралы хабардар етуді насихаттау маңызды. Азаматтардың, мемлекет пен бизнестің бірлескен күш-жігерімен ғана тұрақты дамуға қол жеткізуге және болашақ ұрпақ үшін қоршаған ортаны сақтауға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Батырханов Т.А., Асанов А.Н., Орлова Т.М. (2018). *Экологические права граждан в условиях инновационного развития региона. Известия Южно-Уральского государственного университета. Серия: Экономика и управление*, 18(3), 50-57.
2. Нечаев А.В. (2021). *Экологические права граждан: современное состояние и проблемы реализации. Экономика, управление и инновации*, 2(1), 32-37.
3. Кононова Г.А., Айтқұлова А.А. (2018). *Экологические права граждан в Казахстане: история, современное состояние и перспективы развития. Наука и мир*, 6(2), 72-79.
4. Амангелдиева Л.А., Амангельдиев Е.Н. (2019). *Обеспечение экологических прав граждан в Казахстане: проблемы и перспективы. Вестник Международного университета природы, общества и человека «Дубна»*, (1), 55-59.
5. Затулыгина А.А. (2018). *Экологические права граждан и их защита в Казахстане. Экономика и юридические науки*, (3), 67-72.
6. Затулыгина А.А. (2018). *Экологические права граждан и их защита в Казахстане. Экономика и юридические науки*, (3), 67-72.
7. Балгимбаев Р. (2017). *Экологические права граждан и практика их защиты в Республике Казахстан. Актуальные проблемы государственного управления*, (5), 96-102.
8. Жанболатов Ж.К. (2019). *Правовое обеспечение экологических прав граждан в Республике Казахстан. Наука, образование и общество*, (4), 53-56.

**АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС
ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС
CIVIL PROCEEDING**

МРНТИ: 10.31.51
УДК: 347.911.95

10.51889/2959-6181.2023.72.2.006

Ж.Е. Молдахметова¹, Г.Б. Меирбекова¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

**ЖАУАПКЕРДІҢ ОРНАЛАСҚАН ЖЕРІ БОЙЫНША ТАЛАП ҚОЮДЫ
РЕТТЕУДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Аңдатпа

Мақалада азаматтық іс бойынша талап арыз берудегі соттылықтың алғы шарттарының бірі – жауапкердің орналасқан жері бойынша талап қою жайлы айтылады. Сотқа талап арыздарды дайындау және беру кезінде дауды сотта қарау мәселелері өзекті болып қала береді.

Талап арыз берген адамдар Қазақстан Республикасының Азаматтық процесстік кодексіне сай жеке тұлғаға қатысты талап-арыздар оның тұрғылықты жері бойынша сотқа, ал заңды тұлғаға-оның орналасқан жері бойынша қойылады. Сонымен қатар, іс жүргізу заңы келісімшарттық юрисдикцияны бөлек анықтайды, яғни, іс жүргізу заңнамасына сәйкес тараптар істің аумақтық юрисдикциясын жазбаша түрде анықтауға құқылы. Осылайша, заң шығарушы Тараптарға заңда көзделген талаптар бойынша айрықша соттылықтан басқа, осы норма бойынша шарттық аумақтық соттылықты белгілеу құқығын береді.

Жауапкердің орналасқан жері бойынша талап қоюдың тәртібі мен талаптары айтыла келіп, болашақта талап қоюшының құқықтарын қорғау бойынша шаралар ұсынылады.

Түйін сөздер: азаматтық процесс, атқару өндірісі, тараптар, талап қоюшы, жауапкер, соттылық, аумақтық соттылық, ведомствалық бағыныстылық.

Zh.E. Moldakhmetova, G. B. Meirbekova¹

¹ Abai Kazakh National Pedagogical University

**CURRENT PROBLEMS OF THE SETTLEMENT OF THE CLAIMS ABOUT THE
RESPONDENT'S LOCATION**

Abstract

The article refers to one of the prerequisites for a criminal record when filing a claim in a civil case – a claim at the location of the defendant. When preparing and filing statements of claim to the court, the issues of judicial review of the dispute remain relevant.

Persons who have filed a claim in accordance with the Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan, claims against an individual are brought to court at his place of residence, and a legal entity - at his place of residence. In addition, procedural law separately defines contractual jurisdiction, i.e., in accordance with procedural law, the parties have the right to determine the territorial jurisdiction of the case in writing. Thus, the legislator grants the parties the right to establish contractual territorial jurisdiction under this rule, except for exclusive jurisdiction under the requirements provided for by law.

At the location of the defendant, the procedure and requirements of the claim are set out, further measures are proposed to protect the rights of the plaintiff.

Keywords: civil procedure, enforcement proceedings, parties, plaintiff, defendant, jurisdiction, territorial jurisdiction, jurisdiction.

Ж. Е. Молдахметова, Г. Б. Меирбекова¹

¹ Казахский национальный педагогический университет имени Абая

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ УРЕГУЛИРОВАНИЯ ИСКА О МЕСТОНАХОЖДЕНИИ ОТВЕТЧИКА

Аннотация

В статье говорится об одном из предварительных условий судимости при подаче иска по гражданскому делу – иске по месту нахождения ответчика. При подготовке и подаче исковых заявлений в суд остаются актуальными вопросы судебного рассмотрения спора.

Лица, подавшие иск в соответствии с Гражданским процессуальным кодексом Республики Казахстан, иски в отношении физического лица предъявляются в суд по месту его жительства, а юридического лица – по месту его нахождения. Кроме того, процессуальное право отдельно определяет договорную юрисдикцию, т. е. в соответствии с процессуальным законодательством стороны вправе в письменной форме определить территориальную юрисдикцию дела. Таким образом, законодатель предоставляет сторонам право устанавливать договорную территориальную подсудность по данной норме, кроме исключительной подсудности по требованиям, предусмотренным законом.

По месту нахождения ответчика излагаются порядок и требования иска, в дальнейшем предлагаются меры по защите прав истца.

Ключевые слова: гражданский процесс, исполнительное производство, стороны, истец, ответчик, подсудность, территориальная подсудность, подведомственность.

Кіріспе

Қазақстан Республикасы Конституциясына сәйкес әрбір адам өзінің бұзылған, танылмаған, даулы құқықтарын, бостандықтарын немесе мүдделерін қорғау үшін белгіленген іс жүргізу тәртібімен сотқа жүгінуге құқылы [1].

Қазақстанда азаматтық сот ісін жүргізу тәртібімен шешілетін барлық істерді аудандық, қалалық және облыстық соттар қарайды деп көзделген.

Сондықтан сотқа талап арыздарды дайындау және беру кезінде дауды сотта қарау мәселелері өзекті болып қала береді.

Әдетте, талап арыз берген адамдар Қазақстан Республикасының Азаматтық процесстік кодексінің 29-бабында көзделген ережелерді ұстанады, атап айтқанда: жеке тұлғаға қатысты талап-арыздар оның тұрғылықты жері бойынша сотқа, ал заңды тұлғаға-оның орналасқан жері бойынша қойылады [2].

Сонымен қатар, іс жүргізу заңы келісімшарттық юрисдикцияны бөлек анықтайды, яғни, іс жүргізу заңнамасына сәйкес тараптар істің аумақтық юрисдикциясын жазбаша түрде анықтауға құқылы. Осылайша, заң шығарушы Тараптарға заңда көзделген талаптар бойынша айрықша соттылықтан басқа, осы норма бойынша шарттық аумақтық соттылықты белгілеу құқығын береді.

Іс жүзінде, келісімшарттық соттылық тараптар жасасқан азаматтық-құқықтық шартта белгіленеді, оның ережелеріне болашақта осы Шарттың Тараптары арасында туындауы мүмкін даулардың соттылығы туралы шарт саналы түрде енгізіледі. Басқаша айтқанда, шарт тараптары өздерінің ықтимал дауларын қарайтын сотты дербес анықтайды. Әрине, қол қою үшін Шарттың өз нұсқасын ұсынатын Тарап оның жеке мүдделеріне сүйене отырып, оның соттылығын көрсетеді. Бұл ретте белгіленген соттылықпен Шарттың нұсқасын жіберген Тарап оған әрдайым назар аудары бермейді немесе іс сотқа әлі де жетпейді деген үмітпен оны қабылдай бермейді.

Негізгі бөлім (әдістеме, нәтижелер)

Соттылық ережелеріне сәйкес келмеуінің ықтимал салдарының негізі келесі тәжірибелік жағдай болуы мүмкін.

Алматы қаласының жылжымайтын мүлік агенттіктерінің бірі сотқа М.деген азаматына шартты орындамау мен моральдық залалдан келтірілген залалды өндіріп алу туралы талап

арызбен жүгінді. Талапкердің дәлелдеріне сүйене отырып, жауапкердің пәтер сатып алуына көмектескені үшін Агенттікке сыйақы төлемеу талап қоюдың себебі болды.

Бұл ретте Алматы қаласының Наурызбай аудандық сотына пәтердің орналасқан жері бойынша агенттік талап арыз берді. Өз кезегінде жауапкер тіркелген жерінде Алматы облысының аудандарының бірінде тұрып, сатып алынған пәтерде күрделі жөндеу жұмыстарын жүргізді. Пәтерге барған кезде жауапкер соттан ұсынылған хатты тапты, онда шақыру қағазы, сондай-ақ талап арыздың көшірмесі болды. Жауапкер талап арызбен танысқан кезде оның мекен-жайы бойынша Агенттік сатып алынған пәтердің орналасқан жерін көрсеткеніне таң қалды. Сондықтан жауапкер сот отырысына істі басқа соттың қарауына беру туралы өтініш берді. Өтінішті негіздеу үшін жауапкер Украина АГЖК-нің 109-бабына сәйкес Жеке тұлғаларға қатысты талап-арыздар олардың тұрғылықты жері бойынша сотқа берілетінін атап өтті. Украинаның "қозғалыс еркіндігі және Украинада тұратын жерді еркін таңдау туралы" Заңы "тұрғылықты жер" ұғымын әкімшілік-аумақтық бірлік ретінде анықтайды, оның аумағында адам жылына 6 айдан астам уақыт тұрады. Тиісінше, жауапкердің тұрғылықты жері Киев облысының аудандық орталығы болды, ол жоғарыда аталған Заңға сәйкес оның паспорт құжатына енгізілген тіркеу белгісімен расталды.

Жауапкердің пікірінше, бұл сот ісін жүргізу ережелерін бұза отырып, Агенттік талап арыз бергенін көрсетті [3, 85 б.].

Егер іс бойынша іс жүргізілгеннен кейін және сот отырысы басталғанға дейін сот талап арызды соттылық ережелерін бұза отырып қабылдағаны анықталса, сот істі басқа соттың қарауына беретінін анықтайды.

Дегенмен, азаматтық іс бойынша бұндай жағдай іс жүргізу ашылған сәттен бастап сот қарауы басталғанға дейінгі кезеңде ғана мүмкін болатынына назар аудару керек.

Жауапкер өтініш берген сот отырысы алдын-ала болды. Іс жүргізу заңына сәйкес, ол сотта қаралғанға дейін дауды реттеу мүмкіндігін анықтау және істің дұрыс және жылдам шешілуін қамтамасыз ету мақсатында сот қарауынан өтті.

Осылайша, жауапкер өтініште істі сотта қарау әлі басталмағанын, сондықтан бұл жанжалды әділ және ашық түрде шешу үшін іс жауапкердің нақты тұрғылықты жері бойынша тиісті соттың қарауына берілуі керек екенін айтты.

Айта кету керек, судья өндірісті ашу туралы мәселені шешу кезінде іс жүргізу тәртібімен соттылық ережелерінің бұзылуын тікелей анықтай алмады, өйткені бұл деректерді оған жауапкер берді, ал оларды соттан алуға басқа мүмкіндік болмады.

Алматы қаласы Наурызбай аудандық сотының ұйғарымымен өтініш қанағаттандырылды және іс жауапкердің тұрғылықты жері бойынша тиісті соттың қарауына берілді.

Осылайша, дауды тез және уақтылы шешу үшін азаматтық процеске қатысушы талап арызды дайындау кезеңінде де соттылықты дұрыс анықтауы керек деп айтуға болады [3, 216–220 бб].

Мүліктік немесе жеке мүліктік емес сипаттағы жеке материалдық-құқықтық қатынастардағы жауапкердің іс жүргізу заңында көзделген соттылықты сақтай отырып, талап қоюшы сотқа тиісті талаптар қоятын әрекетке қабілетті жеке тұлға болып табылады.

Талап қоюшы сотқа талап арыз береді:

1) Жалпы ереже бойынша аумақтық соттылық, яғни, жауапкердің тұрғылықты жері бойынша не оның заңды мекенжайы бойынша берілетін соттылықты айтуға болады.

2) өзінің тұрғылықты жері бойынша, яғни балама соттылық, талап қоюшының таңдауы бойынша заңда көзделген жағдайларда жүзеге асатын соттылықты атауға болады.

3) шарттық соттылығына сәйкес талап қоюшы мен жауапкердің келісімі бойынша жүзеге асатын соттылық болады.

4) айрықша соттылық қағидалары бойынша не талап қоюшының не жауапкердің тұрғылықты жері бойынша емес, даудың нысанасы болып отырған жылжымайтын мүліктің орналасқан жері бойынша жүргізілетін соттылықты атауға болады.

Жауапкердің тұрғылықты жері деп осы елді мекенде уақытша болмауына қарамастан іссапар, экспедиция, ауру, жұмыстың саяхат (вахталық) сипаты және т.б. осы жеке тұлға тұрақты немесе басым тұратын елді мекен түсініледі.

Жауапкердің тұрғылықты жерін азаматтардың шаруашылық және өзге де қоғамдық қызметі нәтижесінде қалыптасқан, саны кемінде 50 адам болатын, заңда белгіленген тәртіппен есепке алынған және тіркелген және жергілікті өкілді және атқарушы органдар басқаратын республиканыңноам қоныстанған аумағының бір бөлігі түсінілетін елді мекен айқын-дайтынын есте ұстаған жөн [4, 5 б.].

Істі сот талқылауына дайындау кезінде сот талап арызды сот ісін жүргізуге қабылдағаннан кейін үш жұмыс күні ішінде жауапкерге талап арыздың және оған қоса берілген құжаттардың көшірмесін жіберуге немесе табыс етуге, сондай-ақ, талап қою арызында көрсетілген талапқа жазбаша пікірді белгіленген мерзімінде беруге міндетті.

Бірақ жауапкердің мекен-жайы белгісіз болған жағдайда сот істі сот талқылауына дайындауға бағытталған іс жүргізу әрекеттерінің бірін жасау мүмкіндігінен айырылады.

Талап арыздың көрсетілген кемшілігі мынадай жолмен жойылуы мүмкін:

1) талапкердің өзіне белгілі соңғы тұрғылықты жерін немесе жауапкердің заңды мекенжайын көрсетуі. Алайда, бұл жауапкердің соңғы белгілі талапкердің мекен-жайы бойынша тұруына кепілдік бермейді, соттың іс жүргізуіндегі талап туралы және оған қарсы қорғаудың заңмен белгіленген әдісі туралы тиісті түрде хабарланады.

2) талап қоюшы соттың жауапкерді іздестіруді жариялауы туралы өтініш берген, бірақ заңда көзделген материалдық-құқықтық қатынастардың санаттары бойынша ғана.

Егер талапкерге жауапкердің соңғы тұрғылықты жері немесе оның заңды мекенжайы белгісіз болса, сондай-ақ егер талап қою арызында көрсетілген талап сот жауапкерді іздестіруді жариялауға құқылы немесе міндетті материалдық-құқықтық қатынастар санатына жатпаса, онда талап қою арызы сот ұйғарымымен талапкерге сөзсіз қайтарылуға жатады.

Туындаған жағдайда талапкер жауапкерді өз бетінше іздестіруге мәжбүр болады, ал талапкердің бұзылған деп бекітілген субъективті құқықтары талапкер жауапкердің орналасқан жерін анықтағанға дейін сот қарауынсыз қалады.

Жауапкердің пайда болған жеке материалдық-құқықтық қатынастағы орналасқан жерінің белгісіздігі жеке тұлға-талапкердің осындай даулы құқықтық қатынастан туындайтын субъективті құқықтар мен мүдделерді сот арқылы қорғау құқығын шектеуді білдіре алады.

Жауапкерді іздестіру жарияланатын талап қою санаттарына енгізілмеген материалдық-құқықтық талаптардың санаттары бойынша жауапкердің тұрған жері белгісіз болған кезде талап қоюшы-жеке тұлғаның субъективті құқықтары мен мүдделерін сот арқылы қорғаудың мүмкін еместігі талапкерді кемсіту туралы куәландыратын мән-жаймен білдірілуі мүмкін [5, 184 б.].

Судья бірден жауапкерді іздестіру туралы ұйғарым шығара алмайды.

Сот ісін жүргізуге талап арызды қабылдай отырып, судья істі сот талқылауына дайындау кезінде де жауапкерге талап арызда көрсетілген мекенжайы бойынша сотқа келгені туралы шақыру қағазын жіберуге не жауапкерге талап арыздың көшірмесін және оған қоса берілген құжаттарды тапсыруға, жауапкерге келгені туралы хабарламаны оның электрондық поштасы, телефонограммасы, жеделхаты немесе SMS арқылы сотқа жіберуге міндетті. Судья сонымен қатар жауапкерді талап арызға жазбаша пікір беруге міндеттейді.

Жауапкердің талап қоюшы көрсеткен мекенжай бойынша тұрмайтындығы және оның нақты тұратын жері туралы мәліметтер болмаған жағдайда ғана судья жауапкерді іздеуді жариялау туралы мәселені шешеді.

Іздестіру деп тергеуден, анықтаудан немесе соттан жасырынған, қылмыстық жауаптылықтан, жазаны өтеуден немесе пробациялық бақылаудан жалтарған адамдардың, хабар-ошарсыз кеткен және заңда көзделген жағдайларда өзге де адамдардың, сондай-ақ жоғалған құжаттар мен мәліметтерді қамтитын бұйымдардың орналасқан жерін анықтауға бағытталған ұйымдастырушылық, процестік және жедел-іздестіру іс-шараларының жүйесі түсініледі, мемлекеттік құпияларды құрайды.

Жауапкердің орналасқан жері белгісіз және талап арызды қайтару мүмкін болмаған кезде бірінші сатыдағы сот жауапкерді материалдық-құқықтық қатынастардың белгілі бір санаты бойынша ғана іздестіру туралы ұйғарым шығарады:

- 1) Заңсыз қоныс аударған баланы Қазақстанға қайтару туралы;
- 2) Қазақстанда ұсталатын бала;
- 3) Қазақстан ратификациялаған халықаралық шарт негізінде Қазақстандағы балаға қатысты қол жеткізу құқықтарын жүзеге асыру туралы;
- 4) мемлекет мүддесіндегі талап-арыздар бойынша;
- 5) алимент өндіріп алу туралы талап-арыздар бойынша;
- 6) асыраушысының денсаулығының зақымдануынан немесе қайтыс болуынан келтірілген зиянды өтеу туралы талап-арыздар бойынша [6].

«Жауапкер» және «борышкер» сияқты ұғымдарды ажырату маңызды болып көрінеді.

Несие беруші сотқа даулы материалдық-құқықтық қатынастан туындайтын міндеттемені орындауды талап ету туралы талап арыз берген тұлға жауапкер деп танылады.

Жеке материалдық-құқықтық қатынастан туындайтын өндіріп алушы алдындағы субъективті міндеті мәжбүрлеп орындауға бағытталған заңды күшіне енген сот актісімен белгіленген адам борышкер деп танылады.

Борышкер сондай-ақ өндіріп алушы алдындағы міндеттемесі атқарушылық іс жүргізуде мәжбүрлеп орындауға жататын атқарушылық құжаттарды белгілеген тұлға болып табылады.

Атқарушылық іс жүргізуде борышкердің орналасқан жері сот орындаушысына да белгісіз болуы мүмкін. Бұл жағдайда сот орындаушысы сотқа борышкерді ішкі істер органдары, сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет, Экономикалық тергеу қызметі арқылы іздестіруді жариялау туралы ұсыныммен жүгінеді. Бұл жағдайда атқарушылық іс жүргізу тоқтатыла тұрады [7].

Заңда жауапкерді және (немесе) баланы, сондай-ақ борышкерді іздестіру жөніндегі шығыстарды сот мемлекеттік бюджетке іздестіруді жүргізген органның өтініші негізінде бұйрықтық іс жүргізуде өндіріп алатыны белгіленген.

Жауапкерді және (немесе) баланы, сондай-ақ борышкерді іздестіру жария-құқықтық қатынастарға жатады. Бұйрық өндірісінде осындай шығыстарды өндіріп алу үшін осы шығыстардың сомасымен орналасқан жері іздестіру өндірісінде белгіленген адам оны іздестіру бойынша жүргізілген шығыстардың нақты сомасымен өзінің келісімін жазбаша растауы, яғни мұндай талаптың даусыз екенін растауы қажет. Егер мұндай келісім болмаса, онда жауапкерді және (немесе) баланы, сондай-ақ борышкерді іздестіру жөніндегі шығыстар мемлекет мүдделерінің өкілі ретінде прокурордың талап қоюы бойынша талап қою ісінде өндіріп алынуға тиіс.

Жүргізілген зерттеу қорытындылары бойынша азаматтық процесс ғылымында талапты даралау мақсатында талапкердің мүддесін кеңінен түсіну қабылданбауы тиіс екенін атап өту қажет, өйткені ол жауапкердің мүддесі талап қою талаптарының құқықтық біліктілігі өзгерген кезде өзгеріссіз қалады деп болжайды. Талап қоюдың жауапкердің тұрғылықты жері бойынша анықтайтын критерий тар мағынада талап қоюшының мүддесі талап қоюшы соттың оң шешімін күтетін шарттардан ажырамас болып табылады және оны бұзылған құқықты қорғаудың материалдық заңда көзделген тәсілі арқылы басқаша түсінуге болмайды. Тиісінше, талап қоюдың мәні мен негізін анықтау талапкердің бұзылған құқықты қорғаудың таңдалған әдісіне, яғни талап қою талаптарының құқықтық біліктілігіне байланысты [8, 26 б.]. Талапкердің балама немесе факультативтік талаптар қоюы олардың барлық ықтимал негіздерге қатысты ескіру мерзімін өткізіп алу қаупін болдырмайды және бір мезгілде бірнеше дербес талап қою қажеттілігін жояды.

Ұсынылған жоба келесі ережелерге сәйкес жұмыс істеуі керек сияқты. Талапкер бір арызда өзара байланысты, оның ішінде өзара эксклюзивті (балама немесе факультативтік) сипаттағы бірнеше талап қою талаптарын біріктіруге құқылы. Сонымен қатар, процестің кәсіби емес сипатын ескере отырып, талап қою арызында бұзылған құқықты қорғаудың белгілі бір әдісін көздейтін құқық нормасына сілтеменің болмауы талап қою арызын қозғалыссыз қалдыру немесе талапкерге қайтару үшін негіз болып табылмауға тиіс.

Сот істі сот талқылауына дайындау сатысында жауапкерге талап арызбен таныстыру мақсатында нақты мән-жайлардың алдын ала құқықтық біліктілігінің нұсқаларын хабарлайды және қажет болған жағдайда талапкерге тиісті заңда көзделген бұзылған құқықты қорғау тәсілін көрсету жолымен талап қою нысанасын нақтылауды, талап қоюды өзгертуді, балама немесе факультативтік талап қоюды ұсынуды ұсынады. Талап қоюшының талап қою нысанасын нақтылаудан бас тартуын рәсімдеу, талап қоюды немесе балама немесе талап қоюды өзгерту алдын ала сот отырысының хаттамасында талапкердің қолын алу жолымен жүзеге асырылуы мүмкін. Істі сот талқылауына тағайындау туралы ұйғарымда сот тараптар бекітетін нақты мән-жайлардың құқықтық біліктілігінің ықтимал нұсқаларын көрсетуге тиіс.

Сот істі сот талқылауына дайындау сатысында айқындалған мәселе бойынша алдын ала құқықтық біліктілікпен байланысты емес. Дәлелдемелерді зерттеу және бағалау қорытындылары бойынша қаралып отырған істе істі сот талқылауына дайындау сатысында сот айқындағаннан өзгеше құқықтың өзге де нормалары қолданылуы мүмкін екенін мойындай отырып, сот сот талқылауын қайта бастауға және талапкерге талап қою талаптарын өзгертуді немесе баламалы талап қоюды мәлімдеуді, сондай-ақ қажет болған жағдайда қосымша дәлелдемелерді ұсынуды ұсынуға міндетті. Талапкердің талап қоюды өзгертуден бас тартуын рәсімдеу немесе балама талап қою жолымен жүзеге асырылуы мүмкін сот талқылауын қайта бастау туралы ұйғарымда талапкердің қолын алу, онда сот құқықтық біліктіліктің ықтимал нұсқаларын көрсетуі тиіс.

Қорытынды

Осы зерттеудегі қорытындылар жауапкердің мүдделерінің теңгерімі, ақпараттық ашықтықтың тиісті деңгейі және ақылға қонымды процестік үнемдеу сақталған кезде талапкердің құқықтарын тиімді қорғауды қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін баламалы және факультативтік тәуекелдердің конструкциясын процестік заңға енгізу қажеттілігін мойындау болып табылады.

Соттың азаматтық сот ісін жүргізуде баламалы және факультативтік талап қою мен караудың ұсынылған тетігін іске асыру мақсатында қолданыстағы іс жүргізу регламенттеріне тиісті өзгерістер енгізу ұсынылады

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы 30 тамызда Республикалық Референдумда қабылданған // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000> (Жүгіну уақыты 08.06.2023 жыл)

2 Қазақстан Республикасының Азаматтық-процестік кодексі (Жалпы және Ерекше бөлімдері) 31.10.2015.// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377#z1> (Жүгіну уақыты 08.06.2023 жыл)

3 Скрипник Станислав *Актуальные вопросы подсудности споров*// Головна Выпуск № 34(452).Гражданский процесс. – Киев: Автограф, 2023.-254 с.

4 Мамонтов Н.И., Мамонтов В.Н. *Розыск ответчика* // <https://online.zakon.kz/Document/?doc> (Жүгіну уақыты 18.05.2023 жыл)

5 Эндрюс Н. *Система гражданского процесса Англии: судебное разбирательство, медиация и арбитраж / пер. с англ.; под ред. Р.М. Ходыкина; Кембриджский ун-т. – М.: Инфотропик Медиа, 2012. – 544 с*

6 Қазақстан Республикасының Неке (Ерлі-зайыптылық)және Отбасы Кодексі. 2011 жылғы 21 желтоқсан // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518> (Жүгіну уақыты 20.05.2023 жыл)

7 Қазақстан Республикасының 2010 жылғы «Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушыларының мәртебесі туралы» Заңы.// <http://adilet.zan.kz/kaz/> (Жүгіну уақыты 10.05.2023 жыл)

8. *Атқару өндірісі сатысында жауапкердің мүддесін қорғау рәсімдерді қолдану мәселелері бойынша өзара ынтымақтастық туралы Меморандумға қол қойылды.*// <https://zhmb.sud.kz/kaz/> (Жүгіну уақыты 20.05.2023 жыл)

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ
КРИМИНОЛОГИЯ, УГОЛОВНОЕ ПРАВО
CRIMINAL LAW CRIMINOLOGY**

МРНТИ: 10.77.01
УДК: 343.2/.7

10.51889/2959-6181.2023.72.2.007

Б.Б.Досжанов¹

¹ *Казахский национальный педагогический университет имени Абая*

**ОБЪЕКТИВНЫЕ ПРИЗНАКИ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ В СФЕРЕ
ИНФОРМАТИЗАЦИИ И СВЯЗИ**

Аннотация

В статье освещаются вопросы, связанные с изменениями, происходящими в экономической жизни и финансово-кредитной системе предприятий различных форм собственности и т.п., оказывающие существенное влияние на вопросы защиты информации. Долгое время в нашей стране существовала только одна собственность - государственная, поэтому информация и секреты были тоже только государственные, которые охранялись спецслужбами.

В связи с открытостью национального информационного пространства и популярностью зарубежных средств массовой информации, в т. ч. телевидения и Интернет-ресурсов (почтовых служб, социальных сетей, блогов и видео порталов), возникает реальная угроза информационного влияния на общественное сознание населения. Информационное влияние может выражаться как в виде прямого навязывания идей, противоречащих национальным интересам Республики Казахстан, так и в виде создания определенного информационного фона, искусственно поддерживаемого путем манипулирования информацией или ее тенденциозным комментированием. Для противодействия подобным манипулированиям общественным сознанием требуется серьезно улучшить эффективность государственной информационной политики, увеличить открытость государственных органов, повысить обеспеченность права граждан на информацию.

Ключевые слова: информатизация, связь, собственник, национальная безопасность, ЭВМ, перехват, компьютерные данные, уголовное правонарушение.

Б.Б.Досжанов¹

¹ *Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті*

**АҚПАРАТТАНДЫРУ ЖӘНЕ БАЙЛАНЫС САЛАСЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ
ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ ОБЪЕКТИВТІК БЕЛГІЛЕРІ**

Аңдатпа

Мақалада экономикалық өмірдегі, қаржы-несие жүйесіндегі, әртүрлі меншік нысанындағы кәсіпорындарда ақпаратты қорғауға айтарлықтай ықпал еткен және т.б. өзгерістерге байланысты мәселелер қарастырылады. Біздің елде ұзақ уақыт бойы тек бір ғана меншік - мемлекеттік меншік болған, сондықтан ақпарат пен құпиялар тек қана арнайы мемлекет тарапынан қорғалған.

Ұлттық ақпараттық кеңістіктің ашықтығы мен шетелдік БАҚ, соның ішінде телевизия және интернет ресурстары (пошта байланысы, әлеуметтік желілер, блогтар және бейне порталдар) танымалдығына байланысты халықтың қоғамдық санасына ақпараттық әсер етудің нақты

қауіп бар. Ақпараттық ықпал етуді Қазақстан Республикасының ұлттық мүдделеріне қайшы келетін идеяларды тікелей сол қалпында, сондай-ақ ақпараттық ақпаратты немесе оның үрдістік түсіндірмелерін жасанды түрде ұстап тұру арқылы белгілі бір ақпараттар қалыптастыру түрінде де көрсетуге болады. Қоғамдық сананы осындай манипуляциялауға қарсы тұру үшін мемлекеттік ақпараттық саясаттың тиімділігін арттыру, мемлекеттік органдардың ашықтығын арттыру және азаматтардың ақпаратқа деген құқығын қорғауды арттыру қажет.

Түйін сөздер: Ақпараттандыру, байланыс, меншік иесі, ұлттық қауіпсіздік, компьютер, ұстап қалу, компьютерлік деректер, қылмыстық құқық бұзушылық.

B.B. Doszhanov ¹

¹ Abai Kazakh National Pedagogical University

OBJECTIVE SIGNS OF CRIMINAL OFFENSES IN THE SPHERE OF INFORMATIZATION AND COMMUNICATION

Abstract

The article covers issues related to those changes occurring in the economic life and the financial and credit system, enterprises of various forms of ownership, etc. - having a significant impact on the protection of information. For a long time in our country there was only one property - state property, therefore information and secrets were also state only, which were guarded by special services.

In connection with the openness of the national information space and the popularity of foreign media, including television and Internet resources (postal services, social networks, blogs and video portals), there is a real threat of information impact on the public consciousness of the population.

Information impact can be expressed both in the form of direct imposition of ideas that contradict the national interests of the Republic of Kazakhstan, and in the form of creating a certain information background artificially maintained by manipulating information or its tendentious commenting. To counteract such manipulation of public consciousness, it is required to seriously improve the effectiveness of the state information policy, increase the openness of state bodies, and increase the security of citizens' right to information.

Keywords: Informatization, communication, owner, national security, computer, interception, computer data, criminal offense.

Введение

Всестороннее изучение объекта рассматриваемой главы 7 «Уголовные правонарушения в сфере информатизации и связи» УК РК позволяет выяснить юридическую и социальную сущность этих посягательств, определить границы действия уголовно-правовой нормы, установить общественно опасные последствия, что способствует правильной квалификации и разграничению данных уголовных правонарушений от других уголовных правонарушений и преступлений.

Закон РК «Об информации, информатизации и защите информации» дает ряд исходных определений, из которых вытекает, что: 1) информация (данные) - это любые сведения о лицах, предметах, фактах, событиях, явлениях и процессах независимо от формы их представления; 2) уголовным законом (как и законодательством, вообще) защищается документированная информация, т.е.: а) закрепленная на материальном носителе, б) имеющая реквизиты, позволяющие установить источник получения и передачи; 3) применительно к компьютерной информации речь идет о самостоятельном машинном ее носителе (магнитная лента, магнитный или оптический диск и т.д.) либо о носителе электронно-вычислительной машины (жесткий магнитный диск), в ее оперативной памяти, в коммуникациях системы или сети. Указание закона на способность информации к идентификации означает, что машинная

информация, предназначенная для операций в условиях, не дающих возможность установить источник возникновения и передачи, уголовно-правовой защите не подлежит [1, с.325].

Преступные действия с компьютерной информацией могут быть элементом деяний по незаконному прослушиванию телефонных переговоров и иных сообщений, по неправомерному контролю почтовых сообщений и отправлений, по нарушению неприкосновенности частной жизни, по нарушению неприкосновенности частной жизни, по нарушению изобретательских и патентных прав в части разглашения сведений, составляющих коммерческую или банковскую тайну. Использование компьютерной информации может быть связано с государственной изменой, шпионажем, публичными призывами к развязыванию агрессивной войны, заведомо ложными сообщениями о готовящихся актах терроризма.

Законность операций с информацией вообще и компьютерной в частности определяется: а) инициативой или согласием собственника или иного частного владельца информации; б) наличием законного допуска к осуществлению операций; в) соблюдением правовых предписаний об операциях с конфиденциальной информацией различных видов; г) соблюдением правовых требований эксплуатации компьютеров, их систем и сетей.

Закон об информации имеет специальную главу о защите информации и прав субъектов, участвующих в работе с ней. Целями защиты провозглашаются:

- предотвращение утечки, хищения, утраты, искажения, подделки информации;
- предотвращение угроз безопасности личности, общества, государства, в том числе защита конституционных прав граждан, сохранение государственной, служебной, иной тайны, предусмотренной законом;
- обеспечение прав информационных процессов. Способы защиты информации и прав субъектов работы с ней различаются «с учетом специфики правонарушений и нанесенного ущерба». Этот критерий использован и при определении границ уголовно-правового регулирования борьбы с преступлениями в сфере компьютерной информации. А именно установление уголовной ответственности предполагает материальные составы, связанные с наличием существенного или тяжкого вреда.

Родовым объектом являются общественные отношения, нарушающие формирование и использование автоматизированных информационных ресурсов и средств их обеспечения. В родовой объект в свою очередь входят несколько объектов, охватывающих права и законные интересы: а) владельцев (в том числе собственников) и пользователей информации, компьютеров, их систем и сетей, средств обеспечения;

б) физических и юридических лиц, сведения о которых имеются в автоматизированных информационных ресурсах (банках данных);

в) общества и государства, в том числе интересы национальной безопасности. В частности, применительно к гражданам объектом посягательства могут быть здоровье (например, при нарушении работы информационной системы или сетей телекоммуникаций), имущественные права, право на личную тайну и тайну сообщений, честь и достоинства личности.

Проблемы информационной безопасности постоянно усугубляется процессами проникновения практически во все сферы деятельности общества технических средств обработки и передачи данных и прежде всего вычислительных систем. Это дает основание поставить проблему компьютерного права, одним из основных аспектов которой являются так называемые компьютерные посягательства. Об актуальности проблемы свидетельствует обширный перечень возможных способов компьютерных преступлений [2, с.176].

Объектами посягательств могут быть сами технические средства (компьютеры и периферия) как материальные объекты, программное обеспечение и базы данных, для которых технические средства являются окружением.

Таким образом, в соответствии со сложившимся на сегодня международным подходом, киберпреступность можно разделить на следующие категории:

- Преступления против конфиденциальности, целостности и доступности компьютерных систем и данных (так называемые «СИА-преступления»), включая:
 - неправомерный доступ, например, путем взлома, обмана и иными средствами;
 - неправомерный перехват компьютерных данных;
 - воздействие на данные, включая повреждение, удаление, ухудшение качества, изменение или блокирование компьютерных данных;
 - воздействие на функционирование системы, включая создание серьезных помех функционированию компьютерной системы, например, путем распределенных атак на ключевую информационную инфраструктуру типа отказ в обслуживании;
 - противозаконное использование устройств, то есть, например, производство, продажа или иные действия, направленные на обеспечение доступности программ, устройств и иных средств, предназначенных для совершения «СИА-преступлений».
- Преступления, совершенные при помощи компьютерных систем, включая:
 - подлог и мошенничество, совершенные с использованием компьютерных технологий;
 - преступления, связанные с содержанием данных, в частности - детская порнография, детская эксплуатация и сексуальное насилие, расизм, ксенофобия, а также консультирование, подстрекательство, содействие путем указаний и предложение совершить преступление, начиная с убийства и кончая изнасилованием, пытками, диверсией и терроризмом. Под эту же категорию подпадают кибервымогательство, запугивание, клевета, распространение ложной информации в Интернете, азартные игры онлайн;
 - преступления, связанные с нарушением авторских и смежных прав, например, незаконное воспроизводство и использованием компьютерных программ, аудио/видео и иных видов цифровой формы, а также баз данных и книг.

Обсуждение и результаты

При определении родового объекта уголовных правонарушений, посягающих на безопасность компьютерной информации, необходимо согласиться с мнением таких ученых как М.С. Строговича и Ю.М. Батурина, которые в своей работе «Компьютерная преступность и компьютерная безопасность» указывают, что правильно будет считать объектом значительной часть компьютерных правонарушений отношения общественной безопасности.

Отсутствие соответствующих потребностям государства, бизнеса и общества отечественных информационных технологий приводит к вынужденному использованию иностранного оборудования и информационных систем. В результате этого повышается вероятность несанкционированного доступа к базам и банкам данных, а также возрастает зависимость страны от иностранных производителей компьютерной и телекоммуникационной техники и программного обеспечения [3, с.354].

Общественная безопасность, будучи своего рода собирательным понятием, включает в себя различные составляющие. В этой связи юридическая природа уголовных правонарушений, посягающих на безопасность компьютерной информации, заключается в том что они объединяют действия, ставившие под угрозу причинения вреда другим общественным отношениям, в результате чего образуется качественно новое уголовное правонарушение в данной сфере.

Объектом неправомерного доступа к компьютерной информации, как указано в Комментарий к Уголовному Кодексу Республики Казахстан являются права на информацию ее владельца и третьих лиц.

Непосредственным объектом ее являются общественные отношения по обеспечению безопасности компьютерной информации и нормальной работы электронного носителя: информационной системы или сети телекоммуникаций. Предметом преступления будет компьютерная (машинная) информация: содержащаяся в информационной системе: в

электронном носителе: информационной системе или сети телекоммуникаций: охраняемая законом иными словами изъятая из открытого оборота на основании Закон Республики Казахстан «Об информатизации» иного нормативного правового акта, а также правил внутреннего распорядка: основанных на названных правовых актах.

Состав преступления сформулирован как материальный: причем если деяние в форме действия определено однозначно (неправомерный доступ к охраняемой законом компьютерной информации), то последствия хотя и обязательны, могут быть весьма разнообразны:

- 1) уничтожение информации:
- 2) ее блокирование:
- 3) модификация:
- 4) копирование:
- 5) нарушение работы информационной системы:
- 6) то же - для системы электронного носителя:
- 7) то же - для их сети.

Деяние: как видно из диспозиции статьи: предполагает наличие двух обязательных признаков - информация должна охраняться законом: а доступ к ней должен быть неправомерен: т.е. пользователь электронного носителя не имел права вызывать ее: знакомиться с ней: а тем более распоряжаться ею. Среди способов совершения такого доступа можно назвать: использование чужого имени: изменение физического адреса технического устройства: подбор пароля: нахождение и использование «пробелов» в программе: любой другой обман системы защиты информации. Вопрос о том: когда окончено данное деяние: должен решаться так. Моментом окончания его является момент отсылки пользователя компьютеру последней интерфейсной команды (голосовой: нажатием клавиши) вызова хранящейся информации: независимо от наступления дальнейших последствий. Однако преступлением это деяние станет только лишь при наличии последнего условия. Все действия: выполненные до подачи последней команды: будут образовывать состав неоконченного преступления. Что касается преступных последствий: то под уничтожением информации следует понимать такое изменение её состояния, при котором она перестает существовать в силу утраты основных качественных признаков. Под блокированием - невозможность доступа к ней со стороны законного пользователя. Под модификацией - видоизменение: характеризующееся появлением новых (очевидно: нежелательных) свойств. Под копированием - получение точного или относительно точного воспроизведения оригинала (опять-таки без соответствующей санкции). Под нарушением работы - остановку действия программы: ее заикливание замедление работы, нарушение порядка выполнения команд, ущерб самой аппаратной части и другие последствия.

Непосредственным объектом данного преступного деяния являются общественные отношения, обеспечивающие безопасность информационных систем от внешних воздействий точки зрения конфиденциальности содержащейся в них компьютерной информации. Конфиденциальность понимается как предотвращение возможности использования информации лицами, которые не имеют к ней отношения. Предметом преступления является компьютерная информация, охраняемая законом, находящаяся либо на машинном носителе, либо в информационной системе, либо в системе электронного носителя или в сети телекоммуникации. Объективная сторона данного преступления характеризуется деянием, последствием и причинной связью между ними. Деяние выражается в неправомерном доступе к компьютерной информации. Доступом к информационной системе является санкционированное и упорядоченное собственником информационной системы взаимодействие лица с устройствами электронного носителя и (или) ознакомление лица сданными, содержащимися на машинных носителях или в сети телекоммуникации. Регламентация порядка доступа к компьютерной информации устанавливается ее собственником в его внутренних нормативных актах, которые доводятся до сведения

пользователей информации. Такая регламентация может содержаться также в договорах или соглашениях с пользователями информационных ресурсов. Нарушение установленного собственником информации порядка образует неправомерность доступа к компьютерной информации. Существенно, что современные информационные системы, как правило, обладают инструментами разграничения доступа для различного круга пользователей. Это создает предпосылки для оценки действий как неправомерного доступа и для случаев, когда пользователи, имеющие доступ к строго определенной части информационной системы, вторгаются в иные ее элементы, не имея для этого прямо выраженного согласия собственника системы. Особо следует отметить компьютерную информацию, собственником которой является государство или его субъекты и образования. К государственной конфиденциальной информации относятся в частности служебная тайна, государственная тайна, данные предварительного следствия, сведения о мерах безопасности, применяемых в отношении судьи и участников уголовного процесса, сведения о мерах безопасности, применяемых в отношении должностного лица правоохранительного или контролирующего органа. Подобная информация охраняется государством непосредственно в силу соответствующего закона[4, с.245].

Мы выделили три общих признака, присущих неправомерному доступу:

1. Неправомерность доступа.
2. Проникновение к компьютерной информации.
3. Получение возможности ознакомления лица с компьютерной информацией и последующего распоряжения ею.

Признак неправомерности предполагает под собой несоответствие определенных явлений социальной жизни требованиям и дозволения, в частности отсутствие у лица, осуществляющего доступ, разрешения (санкции) собственника или держателя компьютерной информации.

Второй признак неправомерного доступа характеризуется проникновением виновного лица к компьютерной информации. Проникновение к компьютерной информации будет иметь место в тех случаях, когда, например, лицо проникает в какое либо помещение, где электронный носитель находится в рабочем режиме.

К третьему признаку неправомерного доступа можно охарактеризовать подобным образом - доступ характеризуется как деяние с момента начала фактического проникновения к компьютерной информации до получения реальной возможности манипулировать данной информацией.

Выделение определенного порядка, характеризующего неправомерный доступ, можно считать необоснованным, поскольку для установления определенного порядка доступа необходимо наличие нормативно-правового акта. Как правило, это присуще государственным органам, а также крупным частным хозяйствующим субъектам (акционерные общества, товарищества с ограниченной ответственностью и так далее).

Состав неправомерного доступа к охраняемой законом компьютерной информации сконструирован как материальный, то есть такой состав, в котором предусматривается либо фактическое наступление определенного последствия, либо возможного наступления.

Следует различать преступную деятельность по захвату информационной системы, систем телекоммуникаций и машинных носителей с целью завладения ими как имуществом, имеющим самостоятельную материальную ценность, в не связи с тем, какая информация на них находится, и деятельность, совершаемую с целью доступа к компьютерной информации, связанную с изъятием указанных предметов как носителей этой информации. В первом случае такую деятельность при известных условиях необходимо отнести к преступлениям в сфере экономики. Преступная деятельность, направленная на противоправное причинение ущерба компьютерной информации, является неправомерным доступом независимо от способа доступа. Поэтому утверждения о том, что «не образует объективной стороны... уничтожение или искажение компьютерной информации путем внешнего воздействия на машинные носители теплом, магнитными волнами, механическими ударами...» представляются не верными.

Состав неправомерное уничтожение или модификация информации (ст.206 УК РК) и носит материальный характер и предполагает обязательное наступление одного из последствий: а) уничтожение информации - это приведение информации или ее части в непригодное для использования состояние независимо от возможности ее восстановления. Уничтожением информации не является переименование файла, где она содержится, а также само по себе автоматическое «вытеснение» старых версий файлов последними по времени; б) блокирование информации - результат воздействия на компьютерную информацию или технику, последствием которого является невозможность в течение некоторого времени или постоянно осуществлять требуемые операции над компьютерной информацией полностью или в требуемом режиме, то есть совершение действий, приводящих к ограничению или закрытию доступа к компьютерному оборудованию и находящимся на нем ресурсам, целенаправленное затруднение доступа законных пользователей к компьютерной информации, не связанное с ее уничтожением; в) модификация информации - внесение изменений в компьютерную информацию (или ее параметры).

Законом установлены случаи легальной модификации программ (баз данных) лицами, правомерно владеющими этой информацией, а именно: модификация в виде исправления явных ошибок; модификация в виде внесения изменений в программы, базы данных для их функционирования на технических средствах пользователя; модификация в виде частной декомпиляции программы для достижения способности к взаимодействию с другими программами; г) копирование информации - создание копии имеющейся информации на другом носителе, то есть перенос информации на обособленный носитель при сохранении неизменной первоначальной информации, воспроизведение информации в любой материальной форме - от руки, фотографированием текста с экрана дисплея, а также считывания информации путем любого перехвата информации и т.п.

Объективная сторона преступления включает альтернативные действия, состоящие: а) в создании программ, заведомо предназначенных для несанкционированного уничтожения, блокирования, модификации, копирования компьютерной информации или нейтрализации средств ее защиты; б) в распространении таких программ или машинных носителей с такими программами; в) в использовании таких программ или машинных носителей с ними. Создание программ представляет собой деятельность, направленную на разработку, подготовку программ, способных по своему функционалу несанкционированно уничтожать, блокировать, модифицировать, копировать компьютерную информацию или нейтрализовать средства защиты компьютерной информации.

Более того, невозможно будет провести четкую грань между уничтожением компьютерной информации и ее модификации (изменением) как наступившими общественно опасными последствиями. Поэтому данный признак (изменение информации) необходимо относить к модификации компьютерной информации.

Нарушение работы информационной системы или сетей телекоммуникаций (ст.207 УК РК). Непосредственным объектом данного преступного деяния являются общественные отношения, обеспечивающие внутреннюю безопасность информационных систем, базирующихся на использовании информационной системы, системы электронных носителей или сети телекоммуникаций с точки зрения целостности и конфиденциальности, содержащейся в них компьютерной информации. Иными словами, интерес владельца компьютерной системы или сети относительно правильной эксплуатации системы или сети. Существует два вида правил эксплуатации информационной системы, которыми должны руководствоваться в своей деятельности лица, работающие с электронными носителями. Первый вид правил - инструкции по работе с информационными системами и машинными носителями информации, разработанные изготовителем электронных носителей и периферийных технических устройств, поставляемых вместе с данным экземпляром

электронно-вычислительной машины. Эти правила обязательны к соблюдению пользователем электронного носителя под угрозой, как минимум, потери прав на гарантийный ремонт и обслуживание. Второй вид правил - правила, установленные собственником или владельцем информационных ресурсов, информационных систем, технологий и средств их обеспечения, определяющие порядок пользования информационной системой, системой электронного носителя и сети телекоммуникации, а также иными носителями информации.

Объективная сторона данного деяния заключается в действиях или бездействии лица, которое в соответствии с правилами, установленными собственником информационной системы, обязано было осуществлять операции с компьютерной информацией в определенном порядке, но не соблюдало эти правила, и это послужило причиной уничтожения, блокирования или модификации информации, понятия которых давались ранее. Понятие существенного вреда является оценочным и установление объема, причиненного собственнику информационной системы вреда в результате воздействия вредоносных программ или нарушения правил эксплуатации информационной системы будет осуществляться судом с учетом совокупности полученных данных. Следует правильно различать последствия воздействия на компьютерную информацию, причинившие вред информационным ресурсам, и вред, причиненный преступными действиями в целом. Так, например, при изменении данных в информационной системе (в частности, данных учета движения товарно-материальных ценностей) с целью совершения их хищения вред, наносимый информационной системе, определяется затратами собственника системы на восстановление правильного учета. Вред, нанесенный непосредственно хищением, является самостоятельным видом вреда, причиненного криминальной деятельностью.

При правильной оценке данной разновидности преступной деятельности как направленной на причинение ущерба компьютерной информации, не могут быть квалифицированы как нарушение правил эксплуатации электронного носителя действия, связанные с использованием средств и элементов информационного оборудования при совершении с ними или с их помощью действий, не относящихся к обработке информации. Как уже указывалось, доступом к информационной системе является санкционированное и упорядоченное собственником информационной системы взаимодействие лица с устройствами электронно-вычислительной машины и (или) ознакомление лица с данными, содержащимися на машинных носителях или в информационной системе. Совершение указанных действий лицом, имеющим доступ к информационной системе, рассматривается законодателем как отягчающее наказание обстоятельство, поскольку совершение преступления с использованием доверия, оказанного виновному в силу его служебного положения или договора, признается таковым[5, с.428].

Неправомерный доступ будет иметь место в случаях, когда лицо, не являясь собственником или иным законным владельцем компьютерной информации, имеет право на работу с ней либо имеет доступ к работе с данным банком информации, но ограничено в объеме операций и вторгается в ту часть банка данных, которая для него закрыта. Неправомерным проникновением к компьютерной информации будут действия лица, имеющего допуск к операциям соответствующего ранга, если доступ осуществлен с нарушением правил работы с данным компьютером, системой, сетью, обеспечивающими устройствами, например, с отключением систем безопасности, с игнорированием физических условий, создавшихся в месте работы (например, высокой температуры), которые заведомо угрожают сохранности информации. По мнению А.Шукан, объективная сторона преступления охватывает любой способ неправомерного проникновения к охраняемой законом компьютерной информации, который всегда связан с совершением определенных действий и может выражаться в проникновении в компьютерную систему путем: использования технических или программных средств, позволяющих преодолеть установленные системы защиты; незаконного использования паролей или кодов для проникновения в компьютер либо

совершение иных действий в целях проникновения в систему или сеть под видом законного пользователя; хищение носителей информации при условии, что были приняты меры к их охране, если это - деяние повлекло уничтожение или блокирование информации[6, с.71-77].

Закон указывает на следующие варианты действий виновного, которые повлекли: уничтожение, блокирование, модификацию, копирование информации, нарушение работы информационной системы, их системы или сети. Таким образом, неправомерный доступ - сложное понятие, включающее действия по: а) "физическому" проникновению, дающему возможность по своему усмотрению оперировать данным объемом компьютерной информации; б) несанкционированным операциям с компьютерной информацией.

Предметом преступного посягательства по статье 208 УК РК являются:

- Компьютерная информация, под которой в уголовно-правовом аспекте понимаются сведения (сообщения, данные), представленные в форме электрических сигналов, независимо от средств их хранения, обработки и передачи.

- Имущество, то есть совокупность вещей, которые находятся в собственности лица (включая деньги и ценные бумаги), а также имущественных прав на получение вещей или имущественного удовлетворения от других лиц.

- В случае если лицо оперировало сведениями, не относящимися к компьютерной информации (в понимании уголовного закона), либо его действия не были связаны с завладением имуществом, а преследовали иные цели, например, создание препятствий в реализации прав собственника, уголовная ответственность по статье 208 УК РК исключается.

- Уголовно-наказуемыми по статье 208 УК РК являются лишь нижеперечисленные способы завладения имуществом:

- Ввод компьютерной информации, то есть размещение сведений в устройствах электронного носителя информационной системы для их последующей обработки и (или) хранения.

- Удаление компьютерной информации, то есть совершение действий, в результате которых становится невозможным восстановить содержание компьютерной информации, и (или) в результате которых уничтожаются носители компьютерной информации.

- Блокирование компьютерной информации, то есть совершение действий, приводящих к ограничению или закрытию доступа к компьютерной информации, но не связанных с ее удалением.

- Модификация компьютерной информации, то есть совершение любых изменений сведений (сообщений, данных), представленных в форме электрических сигналов, независимо от средств их хранения, обработки и передачи.

- Вмешательство в функционирование:

- средств хранения,

- средств обработки,

- средств передачи компьютерной информации,

- информационно-телекоммуникационные сети.

Под вмешательством в функционирование следует понимать осуществление неправомерных действий, нарушающих установленный процесс обработки, хранения, использования, передачи и иного обращения с компьютерной информацией.

Следует отметить, что на практике конструкция статьи 208 УК РК не всегда будет охватывать собой «типичные» схемы хищения чужого имущества с использованием компьютерной техники и информации, а будет применяться к виновному лицу в совокупности с иными статьями Уголовного кодекса Республики Казахстан.

Понятие «вредоносная программа» для уголовного законодательства Республики Казахстан и в целом для всего законодательства является новым. По смыслу диспозиции ст.210 УК РК вредоносная программа представляет собой программу для информационной системы,

заведомо проводящую к несакционированному уничтожению, блокированию, модификации либо копированию информации, нарушению работы информационной системы, систем электронного носителя или сетей телекоммуникаций. Понятие программы для электронного носителя информационной системы дается в законодательстве, в частности, в законе Республики Казахстан «Об авторском праве и смежных правах», как набор инструкций или правил, выраженных словами, цифрами, кодами, символами, знаками, диаграммами или в какой-либо другой форме, которые могут быть использованы в электронной вычислительной машине (ЭВМ) или другим компьютерным устройством с целью достижения желаемого результата, включая также подготовительные материалы, полученные в процессе разработки программы для информационной системы и порождаемые ею аудиовизуальные отображения. «Компьютерный вирус» - термин, предложенный профессором Университета Южной Калифорнии Фредом Коэном, представляет собой программу, характеризующуюся способностью скрытого внедрения и саморазмножения с целью поражения (инициирования) программ, локализованных на винчестере компьютера или другом носителе информации.

Использование программы для информационной системы - это выпуск ее в свет, воспроизведение и иные действия по введению ее в хозяйственный оборот в изначальной или модифицированной форме, а также самостоятельное применение этой программы по назначению. Использование вредоносной программы для информационной системы, для личных нужд (например, для уничтожения собственной компьютерной информации) не наказуемо.

Распространение программы для информационной системы - это предоставление доступа к воспроизведенной в любой материальной форме программе для электронно-вычислительной машины, в том числе сетевыми и иными способами, а также путем продажи, проката, сдачи внаем, предоставления займа, а также создание условий для самораспространения программы.

Неправомерные изменение идентификационного кода абонентского устройства сотовой связи, устройства идентификации абонента, а также создание, использование, распространение программ для изменения идентификационного кода абонентского устройства (ст.213 УК РК), общественная опасность преступления определяется значимостью высоких технологий абонентского устройства сотовой связи в экономической деятельности общества, в результате чего причиняется значительный ущерб организациям или отдельным гражданам.

Законодательством Республики Казахстан предусматривается, что «физические и юридические лица, допустившие повреждения средств связи, сооружений и сетей телекоммуникаций, нарушение установленного порядка изготовления, приобретения, ввоза, использования и регистрации радиоэлектронных средств и высокочастотных устройств, использования радиочастот для работы радиоэлектронных средств всех назначений и высокочастотных устройств, а также создающие ненормированные помехи теле и радиоприему, несут ответственность в установленном законом порядке (ст.28 Закона РК «О связи» от 18 мая 2009 г. с целью снижения уровня хищения телефонов сотовой связи и исключения возможности беспрепятственного и неправомерного их использования была введена данная уголовно-правовая норма Законом РК от 8 января 2007 г. Объектом данного преступления являются общественные отношения, связанные с правом собственности производителя, а также отношения, складывающиеся в сфере регулирования прав и законных интересов пользователей услугами связи, уполномоченных органов и хозяйствующих субъектов, осуществляющих деятельность в области связи. Неправомерное изменение идентификационного кода абонентского устройства сотовой связи, создание дубликата карты идентификации абонента сотовой связи, создание, использование, распространение программ для указанных целей, безусловно нарушает порядок распределения ресурса нумерации и выделения номеров сотовой связи, оказывает разрушительное воздействие на установленные правила получения прав пользования номерами телефонов указанной связи. Под телефонами

сотовой связи (абонентское устройство, устройство сотовой связи) следует понимать оконечное сертифицированное оборудование абонента, подключенное к сетям радиосвязи для приема и передачи информации, имеющее идентификационный код абонентского устройства и устройства идентификации абонента.

Электрическая связь (телекоммуникация) - передача или прием знаков, сигналов, голосовой информации, письменного текста, изображений, звуков по проводной, радио, оптической и другим электромагнитным системам.

Абонент - пользователь услугами связи, с которым заключен договор об оказании таких услуг при выделении для этих целей абонентского номера или кода идентификации. Под идентификационным кодом абонентского устройства сотовой связи понимается IMEI, который расшифровывается как International Mobile Equipment Identifier, что в переводе означает «международный идентификатор мобильного оборудования». Иначе, идентификационным кодом абонентского устройства (IMEI), является число состоящее из 15 цифр, представляющее собой уникальный серийный номер каждого телефона формата GSM (Глобальная система мобильной связи), который автоматически передается аппаратом в сеть оператора при подключении. Он устанавливается на заводе при изготовлении и служит для точной и полной идентификации устройства в GSM сети.

Устройство идентификации абонента в сотовом телефоне (карта идентификации абонента) предназначено для индивидуализации аппарата сотовой связи и абонента, приобретается независимо от телефона, регистрируется на физическое лицо и устанавливается в корпус аппарата со строго установленным номером. Иначе, данное устройство именуется как Сим-карта.

Заключение

С объективной стороны данного преступления действия виновного выражаются в неправомерном изменении идентификационного кода абонентского устройства сотовой связи, устройства идентификации абонента, а также создание, использование, распространение программ для изменения идентификационного кода абонентского устройства. Несовпадение идентификационного кода абонентского устройства сотовой связи (IMEI) может быть только в двух случаях: либо он был изменен при «перепрошивке» телефона, либо была проведена полная замена корпуса (не сменных панелей, а именно корпуса). Замена корпуса сотового телефона равнозначна стоимости нового телефона. В то же время технические средства связи, используемые на единой сети телекоммуникаций Республики Казахстан, радиоэлектронные средства и высокочастотные устройства, являющиеся источником электромагнитного излучения, подлежат обязательной сертификации в соответствии с законодательством РК. Перечень средств связи, подлежащих обязательной сертификации, определяется уполномоченным органом по согласованию с органами национальной безопасности и уполномоченным органом по стандартизации, метрологии и сертификации. Таким образом, под неправомерным изменением без согласия производителя или законного владельца идентификационного кода абонентского устройства сотовой связи следует понимать самовольную с применением электронно-технических средств переустановку 15-значного серийного номера телефона формата GSM. Замена указанного номера может быть произведена полностью либо путем хаотичного внесения замены какой-то цифры из заданного числового ряда. Уполномоченный орган разрабатывает и утверждает правила, устанавливающие порядок получения прав пользования номерами, в том числе определяет основания присвоения номеров, ведет реестр распределенных и резервных ресурсов нумерации. Создание дубликата карты идентификации абонента сотовой связи виновным лицом в нарушении установленных правил путем подделки Сим-карты, сканирования профиля Сим-карты либо имитации ее действия под номер другого абонента также составляет объективную сторону рассматриваемого состава преступления. По конструкции состав

рассматриваемого деяния является формальным. Данное преступление считается оконченным с момента совершения действий, предусмотренных настоящей нормой, независимо от наступления преступных последствий.

Например, как показывает практика, наиболее распространенное преступное деяние в виде хищения «электронных денег» состоит из нескольких «технических стадий»:

- неправомерного завладения компьютерной информацией (ключ доступа, логин, пароль и т.п.);

- использование похищенной компьютерной информации в целях присвоения чужого имущества.

«Первая стадия», как правило, заключается в неправомерном копировании компьютерной информации, ответственность за которое предусмотрена ст. 206 УК РК, либо в неправомерном использовании вредоносного программного обеспечения, что преследуется по закону в соответствии со ст.207 УК РК.

«Вторая стадия» - это уже непосредственное использование полученной неправомерным путем компьютерной информации в целях хищения имущества потерпевшего.

Квалификация по объективной стороне невозможна без установления причинной связи. Причинная связь представляет собой объективно существующую категорию, которая выражает внутреннюю связь и зависимость между общественно опасным действием и наступившим в результате этого вредными последствиями.

В странах зарубежья неправомерный доступ к компьютерной информации уже влечет самостоятельную уголовную ответственность, что мы считаем более верным исходя из того, что виновному лицу может быть достаточно лишь ознакомиться с находящиеся в компьютере информации.

Список использованной литературы:

- 1. Сеитов Т. Б. Правовые аспекты компьютерной преступности в зарубежных странах и в Казахстане: Учебное пособие. - Алматы: Данекер, 2013.-450 с.*
- 2. Ткачев А. В. Правовой статус компьютерных документов: Основные характеристики. - М.: Городец-издат, 2010. -282 с.*
- 3. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. Т. 2. - М.: Наука, 1980. -1050 с.*
- 4. Толеубекова Б. Х. Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан. Часть общая: Учебник. - Алматы: Баспа, 2008.-705 с.*
- 5. Уголовное право. Особенная часть: Учебник для вузов / Под ред. Н.И.Ветрова, Ю.И.Ляпунова. - М: Новый юрист, 2013.-1204 с.*
- 6. Шукан Алия. Қылмыстық саясат және құқық қолдану үрдісін жетілдіру мәселелері. //Хабаршы-Вестник-Bulletin КазНПУ имени Абая №2 (48), Серия «Юриспруденция». - Алматы, 2017. - С.71-77.*

Г.Ж.Османова¹, А.Р.Бижанова¹, Н.Б.Калкаева¹
¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ЖАЗАЛАУ ЖҮЙЕСІНІҢ ТИІМДІЛІГІ ҚЫЛМЫСТЫҢ АЛДЫН АЛУ КОНТЕКСТІНДЕ

Аңдатпа

Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығы бағыты ҚР Конституциясының ережелерін іске асыруға, мемлекеттің және жалпы алғанда бүкіл азаматтық қоғамның үдемелі дамуын қамтамасыз етуге арналған.

Адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары ең жоғары құндылықтары болып табылатын мемлекет қызметінде құқық бұзушылықтың алдын алу мәселесі маңызды рөл атқарады. Осы тұста мақалада мемлекеттің жоғары құндылықтарын қылмыстық қол сұғушылықтан қорғау үшін бұл құбылыспен күресу қажеттігі туралы баяндалады. Қылмыстылықпен күресу үшін, ең алдымен, сотталушының өзі тарапынан да, басқа адамдар тарапынан да қылмыстардың алдын алу қажет.

Түйін сөздер: қылмыстық жаза, жаза жүйесі, жазаның тиімділігі, сотталғандарды түзеу, қылмыстылықтың алдын алу.

Г.Ж.Османова¹, А.Р.Бижанова¹, Н.Б.Калкаева¹
¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ЭФФЕКТИВНОСТЬ СИСТЕМЫ НАКАЗАНИЯ В КОНТЕКСТЕ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ПРЕСТУПНОСТИ

Аннотация

Направление уголовного права Республики Казахстан предназначено для реализации положений Конституции РК, обеспечения поступательного развития государства и всего гражданского общества в целом.

Профилактика правонарушений играет важную роль в деятельности государства, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы. В этой статье рассказывается о необходимости борьбы с этим явлением для защиты высших ценностей государства от преступных посягательств. Для борьбы с преступностью необходимо, прежде всего, предотвратить преступные действия как со стороны самого подсудимого, так и со стороны других лиц,

Ключевые слова: уголовное наказание, система наказания, эффективность наказания, исправление осужденных, профилактика преступности.

G. Osmanova, A. Bizhanova, N. Kalkayeva
¹ Abai Kazakh National Pedagogical University

THE EFFICIENCY OF THE PUNISHMENT SYSTEM IN THE CONTEXT OF CRIME PREVENTION

Abstract

The direction of Criminal Law of the Republic of Kazakhstan is designed to implement the provisions of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, ensure the progressive development of the state and, in general, the entire civil society.

The problem of crime prevention plays an important role in the activities of the state, where a person, his life, rights and freedoms are the highest values. At the same time, the article discusses the need to combat this phenomenon in order to protect the high values of the state from criminal encroachments. To combat criminality, it is necessary, first of all, to prevent crimes, both on the part of the defendant himself and on the part of other persons, since the Prevention of the commission of a criminal offense is usually the most important.

Keywords: criminal punishment, punishment system, effectiveness of punishment, correction of convicted persons, prevention of criminality.

Кіріспе

Қылмыстылыққа қарсы тұру мәселелері үнемі құқықтық ғылымның басты назарында. Қылмыстылықтың алдын алу, қылмыстық құқық бұзушылықтар бойынша жаза тағайындау, оның жүзеге асырылуы сотталушыға ғана ықпал етіп қана қоймай, адам құқықтарын қорғаудың кепілі бола алады. Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясатының Тұжырымдамасы [1] ұлттық құқықтың, соның ішінде қылмыстық-құқықтық реттеудің өзге де шараларын жақсарту, оның ішінде оны жалпыға бірдей танылған халықаралық стандарттарға жақындату жолымен одан әрі жетілдірудің жалпы құрылымындағы орны мен рөлі туралы қалыптасқан және қазірдің өзінде дәстүрлі идеялар жүйесіне көптеген жаңа серпін әкелді.

Қылмыстық құқық бұзушылық қоғамның әлеуметтік-құқықтық, жағымсыз құбылысы болғандықтан, мемлекеттің қылмыстық саясатын, яғни қылмысқа қарсы саясатты қалыптастыру кезінде қылмысқа және оның себептеріне әсер ететін барлық факторларды ескеру қажет.

Қылмыстылықпен күрес – мемлекеттің қоғамдағы қылмыстылықтың алдын алу және жолын кесу жөніндегі қызметі. Мемлекеттің қылмыстылықпен күрес саласындағы негізгі міндеттері қылмыстық құқық бұзушылықтарды анықтау, алдын алу және жолын кесу, қылмысқа қарсы күрес жөніндегі арнайы органдарды құру және жеке адамның, қоғамның, мемлекеттің және адамдардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге ықпал ететін нормативтік құқықтық базаны әзірлеу болып табылады.

Негізгі бөлім (әдістеме, нәтижелер)

Жазаның мазмұны сотталушының құқықтары мен бостандықтарынан айыру немесе шектеу болып табылады. Жазаның қарастырылып отырған белгісі оның заңды мазмұнын ашады. Бұл оның маңызды мазмұнын ашатын жазаның негізгі сапалық белгісі деп айтуға болады. Жазасын өтеп жатқан адамның немесе жазасы қолданылған адамның бас бостандығынан кез келген потенциалды айыру немесе шектеу құқықтық негіздемесі болуы және заңға сәйкес келуі тиіс.

Қылмыстылықтың алдын алу проблемасының назардан түспеу себептерінің бірі Қазақстанда қылмыстық құқық бұзушылықтардың, сондай-ақ «түрме» халқының санының өсуі болып табылып отырғандықтан, елеулі алаңдаушылық туғызбауы мүмкін емес [2, 55 б.].

А.Х. Миндагулов зерттеушілердің назарын құқық қолдану процесі қылмыстың өзін және оның себептері мен факторларын білудің тереңдігіне байланысты екендігіне аударды [3,136.].

Қылмыстылық және оның себептерін, қылмыскердің жеке басын және оның алдын алу шараларын әзірлеумен айналысатын зерттеуші ғалымдардың пікірінше, қылмыстың келесі ерекшеліктеріне ерекше назар аудару керек:

- 1) қылмыстың таралу және қоғамдық қауіптілік дәрежесі;
- 2) қылмыстың әлеуметтік аспектілері;
- 3) қылмыстың криминологиялық ерекшеліктері (сипаттамалары).

Сонымен қатар, қылмыстың қоғамға тигізетін әлеуметтік зиянын да атап өтпеуге болмайды. Қаржылық шығындардан басқа (қылмыстық қызметтен келтірілген залал, құқық қорғау

органдарын, құқық қорғау жүйесін, қылмыстық-атқару жүйесін ұстау және басқа да көптеген шығындар), қылмыстың іс жүзінде орны толмас және оған қарсы іс-қимыл процесінің шығындарынан бірнеше есе асатын әлеуметтік салдары бар.

Академик В.Н. Кудрявцев жазаның алдын-алу мәні неғұрлым көп екенін дұрыс атап өтті: жауапкершіліктің бұлтартпастығының жоғарылығы; – қылмыс тезірек жазаланады; – қатаң жаза қылмысты жасаушы мен оның жақындарының мүдделеріне нұқсан келтіреді; – тұлғаның сана-сезімінен жоғары; – жаза кінәлінің көз алдында және қоғамдық пікірде әділ көрінеді. В.Н. Кудрявцев нақты дәл атап өткендей, қылмыс қоғам мен мемлекетке жасырын және ашық түрде қарсы тұрады: онымен күресу қашан да күрделі, кейде шешілмейтін мәселе болуы мүмкін. Оның пікірінше қылмысқа қарсы іс-қимыл процесі өте көп қаражатты қажет етеді [4, 9 б.].

Қазақстан кеңестік кезеңнен кейінгі кеңістіктегі алғашқы мемлекеттердің бірі ретінде, «Құқық бұзушылық профилактикасы туралы» Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 29 сәуірдегі № 271- IV Заңын қабылдау жолымен қылмысқа қарсы күрестегі алдын алу тетігін заңнамалық деңгейде іске асыруға кірісті. Заңның 1-бабы 4-тармағында құқық бұзушылық профилактикасы - құқық бұзушылық жасауға итермелейтін себептер мен жағдайларды анықтау, зерделеу, жою арқылы құқықтық тәртіпті сақтауға және күшейтуге бағытталған, құқық бұзушылық профилактикасының субъектілері жүзеге асыратын құқықтық, экономикалық, әлеуметтік және ұйымдастырушылық шаралар кешені делінген анықтама беріледі [5].

Қылмыстық заңнаманың жалпы және жеке артықшылығы қылмыстылықтың алдын алудың жалпы жүйесіне сәйкес келуі және толықтырылуы керек және алдын-алу әсерінің басқа нысандары мен әдістері белсенді емес және тиімсіз болған кезде қылмыскердің жеке басына әсер етудің ерекше шаралары ретінде ұсынылуы керек.

Мемлекеттің қылмыстық құқығын қалыптастырудың негізгі айқындаушы факторы мемлекеттің ұстанымы бекітілген Қазақстан Республикасының Конституциясы, дәлірек айтсақ, қылмыстық құқық бұзушылыққа қарсы іс-қимыл мәселелеріндегі жалпы ереже-біздің азаматтарымызды, олардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау болып табылады. Оның ішінде біз азаматтық қоғамның ажырамас бөлігі болып табылатын сотталған адамдардың құқықтары мен мүдделерін қорғау туралы айтып отырмыз.

Мемлекеттің бұл ұстанымы Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде айқындаған, оның ең жоғары құндылықтары адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары болып табылатындығында.

Қылмыстық құқық бұзушылықтарға сәтті қарсы тұру үшін оған әсер ету стратегиясын дұрыс анықтау керек, сонымен қатар азаматтық қоғамның мүмкіндіктеріне баса назар аудару қажет, өйткені қоғамның қатысуынсыз осы қоғамның өмірінің бір бөлігі болып табылатын қылмысқа тиімді қарсы тұру қиын.

Қылмыс жасаған адам қылмыстық жауаптылыққа тартылады, бұл қылмыстық жазаға әкеп соғады. Қылмыстық жауапкершілік пен жаза қоғамды қылмыстық қол сұғушылықтан қорғау әдістері және мемлекеттегі қылмыстылықтың алдын алу жолдары болып табылады.

Қылмыстық жаза қылмыстың түріне, оны жасаудың ауырлығына, әрекеттің сипаты мен қоғамдық қауіптілік дәрежесіне, кінәлінің жеке басына және адамның жауапкершілігін жеңілдететін немесе ауырлататын мән-жайларға байланысты. Осыған байланысты қылмыстылыққа қарсы күресте қылмыстық жазаны жүзеге асырудың тиімділігі туралы мәселе өзекті болып отыр. Жазаның тиімділігі соттың істің барлық мән-жайларын қаншалықты толық есепке алуымен анықталады. Қылмыстық жазаны қолданудағы адалдық сапасы, сондай-ақ судьялардың кәсіби деңгейі де өте маңызды. Дегенмен, қылмыстылықпен күресте қылмыстық жазаның тиімділігіне қатысты мәселелер бар. Осы мәселелердің бірі қылмыстың ауырлығы мен осы әрекет үшін тағайындалатын жаза түрі арасындағы сәйкессіздік болып табылады. Әрине іс бойынша ерекше мән-жайларды да қарастыру орынды, өйткені ол кінәлі адамның жасаған қылмыстық іс-әрекетінің қоғамға қауіптілігінің дәрежесін мейлінше төмендетеді. Жазаны жеңілдететін және ерекше мән-жайлар оны бірдей деңгейде жеңілдету үшін ықпал ете

алмайды. Сондықтан да осы тұста жеңілдететін мән-жайлар – жазаны санкция шегінде, ал ерекше мән жайлар – санкциядан тыс жазаны жеңілдетуге мүмкіндік бергені орынды [6, 127 б.].

Ауыр қылмыстар үшін қылмыстық жазаның ең ауыр түрін қарастыру қажет. Болмашы жазаны халық көбіне қылмысқа тосқауыл ретінде қабылдамайды. Қылмыс жасаған әрбір адам жазалануы және сол әрекетіне сәйкес келетін қылмыстық жазаға тартылуы керек. Аса ауыр жазаны қолдану барлық жағдайда сотталғанның түзелуіне әкеле бермейді, керісінше оның қоғамға қауіптілігінің артуына, қылмыстың қайталануына әкелуі мүмкін. Бұған жол бермеу үшін қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінің алдына – сотталғандарды қоғамға қауіпті әрекеттері үшін қылмыстық жазаның ауыртпалығымен болашақта қылмыс жасамауға сендіру міндетін қою қажет. Сотталғандар арасында бір-біріне, қоғамға, еңбекке деген сыйластық қатынасты қалыптастыру қажет.

Қылмыстық жазаның тиімділігінің тағы бір маңызды мәселесі – жасалған қылмыс үшін жазадан жалтару. Жазаны қолданудағы теңсіздік жағдайында қоғамға қауіпті әрекеттер үшін жазаның тиімділігін анықтауға қатысты белгілі бір мәселелер туындайды. Қылмыстық жазаның тиімділігін қамтамасыз ету құқық қорғау және құқық қолданушы органдардың өзара іс-қимылы, мемлекет тарапынан қылмысқа қарсы күрес саласындағы қылмыстық саясатты жүзеге асыру және соттар шығарған үкімдердің нақты орындалуын қамтамасыз ету арқылы жүзеге асырылады.

Қылмыстық жазаның рөлі орасан зор, өйткені осы институттың арқасында мемлекет өзінің қылмыстық саясатын құруда. Қылмыстық жаза қылмыскерлерге және жалпы қылмысқа әсер етудің маңызды және тиімді құралдарының бірі болып табылады.

Қылмыстық жазаның мазмұнын өзгерте отырып, мемлекет сот тағайындаған қылмыстық жазаларды қатаңдату немесе әлсірету арқылы қылмысқа қарсы іс-қимылдың тиімділігін арттыру үшін қажетті тепе-теңдікті үнемі сақтайды және ұстанады.

Сондықтан ел экономикасындағы, саясаттағы кез келген өзгерістер құқық қолдану жағдайына әсер етеді.

Мысалы, бұрынғы сотталушыны түзеу мекемесінен босатылғаннан кейін жұмысқа орналастырған кәсіпорындар үшін белгілі бір салық жеңілдіктерін белгілеген жөн, осы ұйымда сотталушының жұмысы үшін ай сайынғы қосымша төлем ретінде мақсатты төлемдер қарастырылған (әдетте, осы санаттағы адамдардың жалақысы өте төмен болады).

Қазақстан қылмысқа қарсы іс-қимыл шараларын стратегиялық дамыту бойынша белсенді шаралар қабылдауда. Мысалы, Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 8 желтоқсандағы №387 Жарлығымен бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған және пробация қызметінің есебінде тұрған азаматтарды әлеуметтік оңалтудың 2017-2019 жылдарға арналған кешенді стратегиясы бекітілді. ҚР Үкіметі Қазақстан Республикасында бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған және пробация қызметінің есебінде тұрған азаматтарды әлеуметтік оңалтуды іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспарын бекітті.

Жазаны орындау процесін құқықтық реттеудің арсеналы өте алуан түрлі.

Мәселен, ҚР ҚАК 7-бабының 1-бөлімінде сотталғандарды түзеудің негізгі құралдарына жатқызылды:

- 1) жазаны өтеу режимі;
- 2) тәрбиелік әсер;
- 3) жағымды әлеуметтік байланыстарды сақтап қалу;
- 4) қоғамға пайдалы еңбек;
- 5) бастауыш, негізгі орта, жалпы орта, техникалық және кәсіптік білім алу;
- 6) қоғамдық ықпал ету [7].

Қылмыстық жазаларды орындаудың жағымсыз әлеуметтік салдарын барынша азайту үшін бұл процесті түсіну қажет.

Бірінші. Сотталғандарды асыраудың қажетсіз қатаң режимі. Біздің ойымызша, қоғамның ілгерілеуі жағдайында сотталғандар үшін белгіленген артық шектеулерден бас тарту керек еді.

Бұл шектеулер сотталушының қоршаған әлемнен алшақтауына, яғни оның әлеуметтенуіне ықпал етеді.

Екінші. Сотталғандарды еңбекпен қамтамасыз ету нашар ұйымдастырылған. Біздің есептеулеріміз бойынша, шамамен әрбір үшінші сотталушы ақылы еңбекпен қамтылған, қалғаны 70%-дан астамы жұмыс істемейді және сәйкесінше жалақы алмайды. ҚР ІІМ ҚАЖК деректері бойынша сотталғандардың жәбірленушілерге келтірген залалын өтеу пайызы 1% - дан төмен, яғни іс жүзінде өтелмейді.

Нарықтық экономиканың мүмкіндіктерін пайдалана отырып, сотталғандар жұмыс істей алуы, ақша табуы, залалды өтеуі (егер бар болса) және өзіне де, қоғамға да пайда әкелуі үшін бұрынғы КСРО-дағы сияқты түзеу мекемелерінде өндірістік базалар құру керек [8, 18 б.].

Мысалы, жазаны орындаудың икемді жүйесінің арқасында Австрияда немесе Германияда бас бостандығынан айыруға сотталған бір адамның түзеу мекемесінен тыс жұмысқа баруға және айына 1,5-тен 2 мың еуроға дейін жалақы алуға мүмкіндігі бар екен.

Қазақстанда сотталғандардың шамамен 30%-ы еңбекпен қамтылған жағдайда (түзеу мекемелері үшін ең жақсы көрсеткіш) орташа айлық жалақы шамамен 15 мың теңгені құрайды.

Үшінші. Сотталғандарды оқытудың әлсіз ұйымдастырылуы. Түзеу мекемелерінде оқытуды қайта құру қажет. Колледж және тіпті университет бағдарламалары бойынша оқытуды қамтамасыз ету керек.

Мұндай тәсіл әрбір сотталғанды мемлекет үшін шығын ретінде емес, кезекті тиімділік ретінде қабылдауға мүмкіндік береді.

Жазаны жүзеге асырудың заманауи жүйесіне баға бере отырып, пенитенциарлық жүйеде көптеген нәрселер ескіргенін, ал жаңасы оларды алмастыра алмағанын атап өтуге болады. Бұл мемлекет білетін, бірақ үлкен шығындарға байланысты түзете алмайтын жазаны жүзеге асырудың қосымша шығындарымен күрделене түседі (мекемелердің материалдық базасының нашарлығы, түзеу мекемесінде сотталғандар үшін жұмыс орындарының жетіспеушілігі, жалақының төмендігі және т.б.).

Бұдан басқа, жазаны орындау жүйесі бөлімшелері қызметкерінің кәсібінің төмен беделі, ауыр және зиянды еңбек жағдайлары, азаптау, ұстау режимі, қылмыстық және қылмыстық-атқару құқығындағы шығындар, пенитенциарлық жүйе қызметкерлері мен сотталғандар арасындағы өзара қарым-қатынастардағы қарама-қайшылық орын алады.

Қылмыстық-атқару жүйесіндегі дағдарыс азаматтық қоғамның жазаны орындаудың бүкіл жүйесіне теріс көзқарасымен толықтырылады. Жазаны орындау жағдайы бұқаралық ақпарат құралдарында үнемі және әділ сынға ұшырайды.

Бұл құқық қолдану әсіресе қылмыстық жазаларды орындау кезеңінде процесінің теріс нәтижелерімен расталады, өйткені түрмеден босатылған сотталған адам жақсы болмайды, нашарлайды. Қоғамнан оқшаулану жағдайында түзету және қайта тәрбиелеу міндетіне қол жеткізу күрделі. Шынында да, адамды қоғамдағы өмірге бейімдеу мақсатын қоя отырып, оны осы қоғамнан ажыратады; оған пайдалы белсенді мінез-құлықты үйретуді қалай отырып, пассивтілікті тудыратын ортада ұстайды; адамның санасында зиянды әдеттерді пайдалы әдеттермен алмастыру туралы ойлана отырып, олардың осы теріс әдеттердің бір біріне жұғуына ықпал етеді.

Жаза тағайындау бөлігінде қылмыстық құқықты одан әрі жетілдіру үшін қылмыс құрбаны туралы мәселені зерттеу маңызды, өйткені бұл бағыт қылмыстық істі сотқа дейінгі және сотта қарау сатыларында тергеу кезінде толықтығы мен объективтілігіне ықпал ететін болады.

Қазақстандық қылмыстық саясаттың үлкен жетістігі татуласу институтын енгізу болып табылады (ҚР ҚК 68-бабы).

Сондықтан, шет елдердің қазіргі қылмыстық саясаты бойынша «Татуластыру, қалпына келтіру сот төрелігін» құру елдің «түрме тұрғындарының» санын азайтып қана қоймай, құқық қорғау және сот органдарының қызметін жеңілдетуге мүмкіндік береді.

Қазақ әдет-ғұрып құқығында бас бостандығынан айыру және тиісінше түрмелер болмағанын, ал басты назар жәбірленушілердің құқықтарын кінәлі адамның немесе оның туыстарының есебінен қалпына келтіруге болатынына назар аудару керектігін атап өткен жөн.

А.Б. Скаков «қылмыстық жауаптылық пен жазадан бұлтартпау, сөзсіз жазаның қатандық дәрежесіне қарағанда алдын алу потенциалы жоғары екендігін атап көрсетеді. Жалпы алдын алу шаралары сотталғандарға емес, криминогендік қауіп тудыратын тұлғалар болып табылады», -деп көрсетеді [8, 17 б.].

Қорытынды

Сонымен, тұжырымдай келе, қылмыстылықтың алдын алу әдетте жазаның ең маңызды мақсаты болып табылатын жалпы және арнайы алдын алудан тұрады.

Жалпы алдын алу сотталғанға мәжбүрлеу ықпалының басқа адамдардың келешекте сондай қылмыстық құқық бұзушылықтардан бас тартуына әкелетінін болжайды. Жаза қылмыстылықтың жалпы алдын алумен тығыз байланысты жеке профилактикасы, ол сотталған адамның өзінің жаңа қылмыс жасауының алдын алу деп түсініледі.

Айта кету керек, қылмыстық жаза қылмыстылықпен күресудің қажетті құралы болып табылады. Жаза – бұл міндетті шара, онсыз қылмыстық құқық болуы мүмкін емес, қылмыстылықпен күрес жүргізу мүмкін емес. Сондықтан қылмыстық заңнаманы, жазалау жүйесі мен шараларын және қылмыстық-атқару мекемелерінің қызметін жетілдіру қажет, бұл қылмыстылықпен күресудің жаңа тұстарын талап етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығы. Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясатының Тұжырымдамасы: 2021 жылғы 15 қазанда бекітілген, №674 // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674>. 22.05.2023.
2. Акимжанов Т.К., Османова Г.Ж. Бас бостандығынан айыру түріндегі жазалардың қылмыстық-құқықтық аспектілерін жетілдіру жолымен олардың орындалу тиімділігін арттыру жөнінде одан әрі іске асырылатын шаралар туралы // Абай атындағы ҚазҰПУ-нің Хабаршысы. «Юриспруденция» сериясы. – 2022. - №2(68). –Б. 51-56.
3. Миндагулов А.Х. Профилактика преступлений: учебник. – Алматы: НАС, 2005. – 408 с.
4. Кудрявцев В.Н. Стратегия борьбы с преступностью. – М.: Юристъ, 2003. – 352 с.
5. Құқық бұзушылық профилактикасы туралы Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 29 сәуірдегі № 271-IV Заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z100000271> 9.06.2023.
6. Османова Г.Ж., Бижанова А.Р. The imposition of a more lenient punishment than that provided for this criminal offense and its role in the leniency system under the criminal code of the Republic OF Kazakhstan // Jarshysy Qazaqstan Respublikasy Zańnama jáne quyqytyq aqparat institútynuń gylımı-quyqytyq jýrnal.- №3 (70)-2022 – Б.119-129.
7. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару Кодексі: Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 5 шілдедегі № 234-V ҚРЗ кодексі // adilet.zan.kz/kaz/docs // 14.05.2023.
8. Акимжанов Т.К. Эффективность уголовных наказаний и их социальные последствия. Учебное пособие. Алматы: ООНИиРИР Алматинской Академии МВД РК имени М.Есбулатова, 2021. – 110 с.

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС
УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС
CRIMINAL PROCEEDING**

МРНТИ: 10.79.01.
УДК: 343.1

10.51889/2959-6181.2023.72.2.009

Толубекова Б. Х.¹, Хведелидзе Т. Б.¹

*¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Алматы, Казахстан*

**СООТНОШЕНИЕ УГОЛОВНОГО, УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОГО И
УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО ОТРАСЛЕЙ ПРАВА: ПРОБЛЕМЫ
ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЕДИНСТВА МАТЕРИИ И ФОРМЫ**

Аннотация

Проблемы единства материи и формы актуализировались в рамках философской науки еще в середине четвертого столетия в трудах Аристотеля. По мере своего развития теория Аристотеля получила современное содержание и стало применяться не только в философии и физике, но и в сфере неограниченного перечня научных изысканий, включая гуманитарные науки.

Исследования вопросов единства материи и формы в правовой науке приобрели свою теоретико-правовую значимость в результате размежевания процессуальных отраслей от своего первоначального источника. В контексте настоящей статьи признаки противоречий в структуре единства материи и формы особенно наглядно проявляются в единстве уголовного, уголовно-процессуального и уголовно-исполнительного отраслей права Республики Казахстан.

Идея сохранения единства материи и формы является ключевой в методологии права. Однако современное устойчивое автономное развитие материального и формального отраслей права ведет к тому, что признаки единства соответствующих отраслей все больше и больше отдаляются друг от друга. В результате такого отдаления появляются проблемы, связанные с неправомерными попытками универсализации отдельных признаков, ранее присущих только материи или только форме. Итогом таких попыток являются смешения в понятийно-терминологических аппаратах, категориях и институтах, изначально обслуживавших запросы материального либо процессуального отраслей права. Такие явления влекут деструктуризацию отраслевых систем права.

Ключевые слова: единство материи и формы, уголовное право, уголовно-процессуальное право, уголовно-исполнительное право, автономное развитие права.

Толубекова Б. Х.¹, Хведелидзе Т. Б.¹

*¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы, Қазақстан*

**ҚЫЛМЫСТЫҚ, ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ-АТҚАРУ
ҚҰҚЫҚ САЛАЛАРЫНЫҢ АРАҚАТЫНАСЫ: МАТЕРИЯ БІРЛІГІН ҚАМТАМАСЫЗ
ЕТУ ПРОБЛЕМАЛАРЫ ЖӘНЕ НЫСАНДАРЫ**

Аңдатпа

Материя мен нысанның бірлігі проблемалары философия ғылымы аясында төртінші ғасырдың ортасында Аристотель еңбектерінде өзекті болды. Өзінің дамуына қарай

Аристотель теориясы заманауи мазмұнға ие болды және философия мен физикада ғана емес, гуманитарлық ғылымдарды қоса алғанда, ғылыми ізденістердің шектеусіз тізбесі саласында да қолданыла бастады.

Құқықтық ғылымдағы материя мен нысан бірлігі мәселелерін зерттеу процестік салаларды өзінің бастапқы көзінен ажырату нәтижесінде өзінің теориялық-құқықтық маңыздылығына ие болды. Осы мақаланың контекстінде материя мен нысанның бірлігі құрылымындағы қайшылықтардың белгілері Қазақстан Республикасы қылмыстық, қылмыстық процесс және қылмыстық-атқару құқығы салаларының бірлігінде ерекше көрініс табады.

Материя мен нысанның бірлігін сақтау идеясы құқық әдіснамасында шешуші болып табылады. Алайда, құқықтың материалдық және формальды салаларының қазіргі заманғы тұрақты дербес дамуы тиісті салалардың бірлігі белгілерінің бір-бірінен неғұрлым алшақ болуына алып келеді. Мұндай алшақтық нәтижесінде бұрын тек материяға немесе тек нысанға ғана тән жекелеген белгілерді әмбебаптандырудың заңсыз әрекеттеріне байланысты проблемалар пайда болады. Мұндай әрекеттердің қорытындысы бастапқыда құқықтың материалдық немесе процессуалдық салаларының сұраныстарына қызмет көрсеткен ұғымдық-терминологиялық аппараттардағы, санаттар мен институттардағы араласу болып табылады. Мұндай құбылыстар салалық құқық жүйелерінің құрылымдалуына әкеп соғады.

Түйін сөздер: материя мен нысандардың бірлігі, қылмыстық құқық, қылмыстық процесс құқығы, қылмыстық-атқару құқығы, құқықтың дербес дамуы.

*Toleubekova B. Kh. ¹, Khvedelidze T.B. ¹
¹Abai Kazakh National Pedagogical University
Almaty, Kazakhstan*

CORRELATION OF CRIMINAL, CRIMINAL PROCEDURAL, AND CRIMINAL EXECUTIVE BRANCHES OF LAW: PROBLEMS OF ENSURING THE UNITY OF MATTER AND FORM

Abstract

The problems of the unity of matter and form were actualized within the framework of philosophical science as early as the middle of the fourth century in the writings of Aristotle. As it developed, Aristotle's theory acquired modern content and began to be applied not only to philosophy and physics, but also to an unlimited list of scientific investigations, including the humanities.

Studies of the issues of unity of matter and form in legal science have gained their theoretical and legal significance as a result of the separation of procedural branches from their original source. In the context of this article, the signs of contradictions in the structure of unity of matter and form are particularly evident in the unity of criminal, criminal procedural and criminal executive branches of law of the Republic of Kazakhstan.

The idea of preserving the unity of matter and form is the key one in the methodology of law. However, modern sustainable autonomous development of material and formal branches of law leads to the fact that signs of unity of respective branches more and more become estranged from each other. As a result of such a distance, problems associated with inappropriate attempts to universalize certain signs, previously inherent only in matter or only in form, emerge. The result of such attempts is confusion in conceptual and terminological apparatuses, categories and institutes, which originally served the needs of material or procedural branches of law. Such phenomena entail deconstructurization of branch systems of law.

Keywords: unity of matter and form, criminal law, criminal procedural law, criminal-executive law, autonomous law development.

Введение

Теория формы и материи впервые стала предметом самостоятельного изучения благодаря трудам Аристотеля [1, с. 743]. С сугубо философской точки зрения форма – прежде всего внешнее очертание, наружный вид предмета, а также и внутреннее строение, структура, определенный и определяющий порядок предмета или порядок протекания процесса в отличие от его «аморфного» материала (материи), содержания или содержимого [2, с. 489]. Материя – вещество, понятие, первоначально обозначающее признак очевидной пространственной телесности [2, с. 260]. Единство – составные части, которые действуют как единое целое (синтетическое единство) [2, с. 155]. В правовой интерпретации имеет значение дефиниция понятия «форма права». Данное понятие означает: способ выражения воле государственной воли, объективирования юридических правил поведения [3, с. 278]. Сообразно этому формулируются определения отраслевого уровня: форма реализации норм конституционного права – конституционный процесс, гражданского права – гражданский процесс, административного права – административный процесс, уголовного права – уголовный процесс, форма реализации норм уголовного и уголовно-процессуального отраслей права – уголовно-исполнительное право. В процессуальных отраслях права устанавливаются юридические правила поведения во взаимосвязи с применением норм материального права.

Действующие Уголовный кодекс РК (далее - УК РК), Уголовно-процессуальный кодекс РК (далее- УПК РК), принятые 3 и 4 июля 2014 года соответственно, а также Уголовно-исполнительный кодекс РК (далее – УИК РК), принятый 5 июля 2014 года, в ходе их применения за последние 9 лет претерпели значительные изменения и дополнения, которые отразились на первоначальных структурах и содержаниях этих законодательных актов. При этом изначально наблюдались факты взаимного проникновения отдельных категорий и понятий из одного отраслевого кодекса в другой. Данное обстоятельство не должно расцениваться как объективное проявление признака единства содержания и формы, а как нарушение разумной автономности, отличающей одну отрасль права от другой. Наряду с этим, расширительное понимание автономности отрасли права способно так их дифференцировать, что будут снижены качества взаимной обусловленности отраслей и решение объединяющих их задач станет крайне затруднительным.

Актуальность рассматриваемого вопроса обусловлена усиливающимися тенденциями применения механизмов внесения изменений и дополнений в интересующие нас кодексы путем подмены понятий, относимых к разным отраслям.

Материалы и методы

В процессе подготовки настоящей работы были использованы известные в юридической науке методы как общего, так и специального и частно-научного характера. В числе таких методов значатся сравнительное правоведение, логико-правовой анализ, выборочный, критико-оценочный и иные методы, способствующие достижению основной цели – установлению современных признаков, обеспечивающих единство материи и формы в уголовном, уголовно-процессуальном и уголовно-исполнительном отраслях национальной системы права. Применение названных методов исследования находилось в корреспонденции с приоритетами дальнейшего развития права, в том числе в сфере интересующих нас отраслей, обозначенных в Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года.

В качестве материалов, исследованных по настоящей теме, необходимо назвать тексты законодательных актов – Конституция Республики Казахстан, соответствующие кодексы, нормативные постановления Верховного Суда, научные работы отечественных и зарубежных авторов, диссертационные исследования.

Обсуждение и результаты

Ни в одном кодифицированном законе, имеющем отношение к настоящей теме, не содержится какого-либо упоминания о единстве формы и содержания. Это доктринально

установленное явление, в основе которого усматриваются общие законы мироздания и их философское осмысление. В последние 20-25 лет юридическая наука делает акценты на методологии и практической реализации двух идей: 1) о дифференциации уголовно-процессуальной формы; 2) о единстве уголовно-процессуальной формы. Проблемам в рамках указанных аспектов посвящено большое количество монографических и диссертационных исследований. Достаточно серьезные изыскания принадлежат Д. П. Великому, который в диссертационной работе под названием «Единство и дифференциация уголовно-процессуальной формы: история, современность, перспективы» (2011 г.) осуществил попытку научного осмысления двух полярных явлений в уголовно-процессуальном праве [4]. Проблемам дифференциации уголовно-процессуальной формы посвящено диссертационное исследование А.В. Руновского: «Дифференциация уголовно-процессуальной формы досудебного производства по делам публичного обвинения» (2012 г.) [5]. Аналогичные проблемы исследованы в монографии Ю.К. Якимовича: «Понятие, назначение, дифференциация уголовного процесса. Принципы уголовного судопроизводства» (2015 г.) [6]. Рассмотрению сущности единства процессуальной формы посвящены исследования И.М.Алексеева (2014г.) [7].

Основу указанных и иных аналогичных исследований составляет традиционный подход, обусловленный понятием единства цели уголовного процесса, проявляемого на протяжении всего производства по уголовному делу. Единство в данном случае не исключает признака дифференциации. Для обоснования дифференцированного подхода к уголовному процессу исследователи обращаются к необходимости учета особенностей субъектов, включаемых в орбиту уголовного судопроизводства (например, особенности процессуально-правового статуса несовершеннолетнего, особенности статусов, обусловленных наделением субъектов иммунитетами и привилегиями, и т.д.). Уголовно-процессуальная цель достигается путем решения комплекса задач, имеющих специфическое содержание в пределах каждого отдельно взятого отраслевого института. Методологической основой такого подхода выступает философская категория единства и борьбы противоположностей, где борьба противоположностей – это различия в правила судопроизводства в условиях дифференцированного подхода к процессу.

В современных исследованиях недостаточно внимания уделяется вопросам единства формы и содержания, где под формой подразумевается уголовный процесс в широком смысле данного правового явления, а под содержанием – нормы уголовного закона, которые могут быть применены в каждом конкретном случае уголовного правонарушения путем принятия процессуальных решений и проведения процессуальных действий.

В результате уголовно-процессуального производства по уголовному делу достигается главная цель судопроизводства – осуществляется правосудие. Взаимосвязь формы и содержания четко обозначена в Конституции РК. Так, по смыслу ст. 75 Основного Закона страны правосудие может осуществляться только судом. Правосудие, являясь главной функцией судебной ветви единой государственной власти, осуществляется «посредством гражданского, уголовного и иных установленных законом форм судопроизводства».

Применительно к уголовному, уголовно-процессуальному законодательствам необходимо отметить, что если между ними не будет обеспечено единство, то достижение основной цели и реализация основной функции судебной властью не только будет невозможным, но и потеряет правовой и социальный смысл. Однако осуществление правосудия путем применения норм уголовного и уголовно-процессуального законодательства будет носить незавершенный характер до тех пор, пока справедливое наказание, назначенное судом, не будет исполнено. В силу этих соображений судебная власть не обрывается фактом назначения наказания. Наказание, которое не было исполнено без правовых оснований на то, способно свести к ничтожному само существование судебной ветви власти. При этом исполнение назначенного судом наказания, любые изменения в режиме отбывания осужденным

наказания, прекращение отбывания наказания, в соответствии с действующими УПК РК и УИК РК, находятся под контролем суда и могут быть разрешены путем непосредственного отправления судом вверенных ему полномочий.

В юридической науке все больше дает о себе знать еще одна тенденция, заключающаяся в поисках признаков, обособляющих уголовное и уголовно-процессуальное право. По мнению таких исследователей, как О. В. Левченко [8], Е. В. Уфимцев [9] и других, процессы развития отраслевого права, как бы ни были они между собой взаимосвязаны, объективно будут сопровождаться процессами усиления их автономности. Они утверждают, что углубление нормативного регулирования дифференциации уголовного процесса независимо от воли законодателя влечет отдаление или обособление уголовного и уголовно-процессуального права. Определенная доля истины в таких утверждениях присутствует. И можно было бы продолжать углублять процессы обособления отраслей права при одном условии: законодательном отказе от взаимной обусловленности целей и задач, достигаемых и решаемых в результате отправления правосудия по уголовным делам и исполнения назначенного судом наказания.

Единство формы и содержания в сочетании уголовного и уголовно- процессуального права В. П. Божьев характеризовал следующим образом: без уголовного процесса уголовное право превращается в фикцию; без уголовного права существование уголовного процесса беспредметно и бессмысленно [10, с. 14]. Такое понимание предмета исследования было присуще советскому периоду развития права. Оно созвучно с характеристикой процессуальной формы, которую в свое время дал К. Маркс. Классик научного коммунизма в своей работе «Дебаты по поводу закона о краже леса» в 1842 году писал: «Если судебный процесс сводится к одной только бессодержательной форме, то такая пустая формальность не имеет никакой самостоятельной ценности. С этой точки зрения китайское право стало бы французским, если бы его втиснули в форму французской процедуры; материальное право, однако, имеет свои необходимые, присущие ему процессуальные формы. Как в китайском праве обязательно фигурирует палка, как с содержанием средневекового уголовного уложения, в качестве процессуальной формы, неразрывно связана пытка, - подобно этому гласный, свободный судебный процесс составляет необходимую принадлежность гласного по своей природе содержания, продиктованного свободой, а не частным интересом. Судебный процесс и право также тесно связаны друг с другом, как, например, формы растений связаны с растениями, а формы животных – с мясом и кровью животных. Один и тот же дух должен одушевлять судебный процесс и законы, ибо процесс есть только форма жизни закона, следовательно, проявление его внутренней жизни» [11, с. 157].

Внешними признаками внутренней (сущностной) связи материального и процессуального отраслей признавались следующие обстоятельства:

- принятие нового УК, как правило, влечет последовательное принятие нового УПК и затем – нового УИК. Тому современный пример: действующие УК, УПК и УИК РК приняты 03.07.2014 г., 04.07.2014 г. и 05.06.2014 г соответственно;

- без возникновения уголовно-правовых отношений никогда не возникнут уголовно-процессуальные отношения;

- уголовно-правовые отношения могут быть реализованы только в уголовно-процессуальной форме;

- уголовно-процессуальное право устанавливает не только процессуальные формы применения норм уголовного права, но и регулирует широкий круг общественных отношений, возникающих в ходе производства по уголовному делу;

- уголовное право, уголовно-процессуальное право и уголовно-исполнительное право сближает единство причинно-следственной связи, лежащей в основе функционирования материального и процессуального права. – это совершение общественно опасных деяний,

направленных против личности, существующего общественного и государственного строя, против всех существующих форм собственности [12, с. 27-28].

Уголовно-процессуальная форма имеет большое значение для сохранения содержания в виде уголовно-правовой и уголовно-исполнительной норм, подлежащих применению в каждом конкретном случае производства по уголовному делу и исполнения назначенного судом наказания. Значение уголовно-процессуальной формы нами усматривается в следующем:

- обеспечение условий для соблюдения принципов уголовного судопроизводства;
- придание стабильности режиму производства по уголовным делам;
- признание в качестве юридической базы активной деятельности государственных органов, осуществляющих уголовный процесс;
- создание устойчивого единообразия судопроизводства, что является одной из гарантий соблюдения законных интересов и прав граждан;
- формирование структуры уголовного процесса из комплекса универсальных средств, одинаково обеспечивающих достижение истины по любому уголовному делу;
- придание стройности, последовательности и логичности регулируемым правоотношениям;
- создание единого процессуального механизма, дающего начало исполнению назначенного судом наказания [12, с.88-89].

Развитие искомых отраслей права в Казахстане проходит в ускоренном темпе. Однако это не должно оправдывать допуск отклонений в виде смешения категориально-понятийных элементов и их применение в ненадлежащей отрасли. Пилотажный анализ норм УК РК, УПК РК, УИК РК говорит о следующем:

1) в содержании уголовного закона усматриваются нормы, относящиеся к уголовному процессу (например, ст. 9 УК РК о выдаче лиц, совершивших уголовное правонарушение; ч. 3 ст. 33 УК РК о праве на задержание лица, совершившего посягательство; ч. 2 ст. 49 УК РК о порядке внесения судом представления Президенту РК о лишении осужденного государственных наград, звания, классного чина, дипломатического ранга или квалификационного класса, присвоенных Президентом РК – данная норма также относится к УИП РК; ст. 96 УК РК о порядке продления, изменения и прекращения применения принудительных мер медицинского характера – соответствующая отсылка имеется в ст. 523 УПК РК о прекращении, изменении и продлении применения принудительных мер медицинского характера);

2) в содержании уголовного закона имеются нормы, имеющие отношение к уголовно-исполнительному праву (например, ч. 6 ст. 41 УК о принудительном исполнении штрафа при его неуплате в установленные судом сроки; ч. 2 ст. 49 УК РК – см. выше п. 1) настоящего анализа; ч. 2 ст. 51 УК РК о порядке исполнения наказания в виде выдворения за пределы Республики Казахстан иностранца или лица без гражданства; ч. 2 ст. 61 УК РК о самостоятельном порядке исполнения отдельных видов наказания)

3) в нормах уголовно-исполнительного законодательства содержатся предписания, имеющие отношение к УК РК (например, ч. 1 ст. 57 УИК РК о содержании уголовного наказания в виде привлечения к общественным работам).

Не ставя своей целью выявление всех случаев включения в кодекс одной отрасли права норм (предписаний), имеющих непосредственное отношение к предмету регулирования средствами другого кодекса, авторы настоящей работы утверждают, что подобные смешения не являются свидетельством единства формы и содержания, о чем говорилось ранее, а скорее свидетельствуют о зарождении и усилении тенденции, влекущей определенное разрушение межотраслевых границ. Эта тенденция не обладает созидательной силой и ее надо прекратить.

В предлагаемой трехзвенной модели единства материи и формы особое место занимает уголовно-исполнительное право, в нормах которого сочетаются как форма, так и содержание.

Уголовно-исполнительное право определяется как самостоятельная отрасль права, регулирующая общественные отношения, связанные с исполнением уголовного наказания. При этом в содержание исполнения наказания включаются: порядок отбытия наказания; правовой статус осужденных; регламентация видов учреждений, исполняющих наказание; меры воспитательного и дисциплинарного воздействия на лиц, отбывающих наказание; материальные основания и процессуальный порядок реализации органами и должностными лицами, исполняющими наказание, своих полномочий; порядок взаимодействия с органами уголовного преследования и судом в ходе исполнения наказания и т. д. Процессуальные предписания в системе уголовно-исполнительного права не претендуют на самостоятельное законодательное обособление в силу того, что они органично вписываются в саму деятельность по исполнению наказаний. Дело в том, что функция исполнения наказания предполагает присутствие динамичных начал, связанных с комплексом разрешенных действий, направленных на реализацию судебного приговора. В УИК РК предписания материального и процессуально-процедурного характера находятся в соотношении определенного баланса. Данное обстоятельство, как нам представляется, как нельзя более отвечает категории единства формы и содержания. Изложенное означает, что нет необходимости включать в УИК РК нормы (чаще всего повторно) ни из УК РК, ни из УПК РК.

Заключение

1. Категорию единства формы и содержания в уголовном процессе следует отличать от единства и дифференциации уголовно-процессуальной формы. Единство формы и содержания в уголовном процессе отражает одноименную философскую категорию, правовая интерпретация которой предполагает, что применение нормы уголовного закона к конкретному факту совершения уголовно наказуемого деяния должно осуществляться в такой форме, которая соответствует целям и задачам как уголовного права, так и уголовно-процессуального права. Единство и дифференциация уголовно-процессуальной формы – это отражение другой философской категории, а именно категории единства и борьбы противоположностей.

2. Единство формы и содержания, которое традиционно понимается как сочетание норм уголовного и уголовно-процессуального отраслей права, является неполным представлением о сущности единства формы и содержания. Эта двучленная структура должна быть дополнена третьим элементом – нормами уголовно-исполнительного права. При таком подходе возможно создание надлежащих условий для обеспечения правильного применения норм права в практической деятельности уполномоченных органов. Единство не должно означать повторов одних и тех же предписаний в разных отраслевых кодексах. Наряду с этим, каждая составляющая трехзвенной модели единства не должна сводить к ничтожному сущность, смысл и назначение смежного элемента путем применения метода (принципа) дифференциации сфер правового регулирования. Автономность в развитии отрасли права объективно необходима и носит правомерный характер. Однако эта автономность не должна быть препятствием для применения одного и того же института методами, присущими только данной отрасли.

Список использованных источников

1. *Форма и материя//Философский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.*
2. *Форма//Философский энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 576 с.*
3. *Малько А. В. Теория государства и права в вопросах и ответах: Учебно-методическое пособие. – 4-е издание, переработанное и дополненное. – М.: Юристъ, 2002. – 300 с.*
4. *Великий Д. П. Единство и дифференциация уголовно-процессуальной формы: история, современность, перспективы: Дисс. ... к.ю.н. - 12.00.09. – М.: МГЮА, 2001. – 211 с.*

5. Руновский А. В. Дифференциация уголовно-процессуальной формы досудебного производства по делам публичного обвинения: автореферат дис. ... к.ю.н.- 12.00.09. – М.: МАЭП, 2012. – 27 с.
6. Якимович Ю. К. Понятие, назначение, дифференциация уголовного процесса. Принципы уголовного судопроизводства: Монография. – Томск: Издательство Томского университета, 2015. – 168 с.
7. Алексеев И. М. К вопросу о единстве уголовно-процессуальной формы//Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2014, № 4 (64). – С. 28-30.
8. Левченко О. В. К вопросу об обособленности уголовного и уголовно-процессуального права//Евразийский юридический журнал. – 2021, № 8 (159). – С. 311-313.
9. Уфимцев Е. В. Развитие идей о критериях разграничения отраслей права в советской и современной российской юридической науке//Юридические исследования. – 2015, № 4. – С. 132-163. DOI: 10.7256/2409-7136.2015.4.14518URL:<https://library> (дата обращения: 13.06.2023.).
10. Божьев В. П. Сущность уголовного процесса//Уголовный процесс: Учебник для вузов/Под редакцией В. П. Божьева. 2-е издание, исправленное и дополненное. – М.: СПАРК, 2000. – С. 5-20.
11. Маркс К. Дебаты по поводу закона о краже леса//Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. 2-е издание. Том 1. М.: Политиздат, 1956. – С.119-160.
12. Толеубекова Б. Х. Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан. Часть Общая.: Учебник. – Алматы: «Баспа»,1998. – 432 с.

**ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ
МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО
INTERNATIONAL LAW**

МРНТИ 10.87.85
УДК 341

10.51889/2959-6181.2023.72.2.010

Б.А.Тайторина¹, М.С.Бейбитов²

¹ *Казахский национальный педагогический университет имени Абая*

² *Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева*

**БОРЬБА С РЕЛИГИОЗНЫМ ТЕРРОРИЗМОМ:
ВОПРОСЫ ПРАВОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ**

Аннотация

В статье исследуется одна из животрепещущих проблем современности – борьба с религиозным терроризмом. На основе общих и специальных научных методов рассмотрены природа и пути возникновения этого вида преступности, несущей огромные человеческие жертвы, неисчислимы людские потери, разрушение стран, их государствообразующего фундамента. Проведенная авторами аналитика раскрывает причины и уровень активизации распространения религиозного терроризма, высокую степень его конфликтогенной природы. Посредством использования ряда наглядных примеров, исторически и эмпирически детерминированных, им удается проследить трансформацию человеческого сознания от простейшей формы его диссоциации до религиозного фанатизма как движущей силы религиозного терроризма. В исследовании приведены образцы стратегического и правового обеспечения борьбы с терроризмом, в том числе с религиозным, роль международных и национальных органов в этом процессе. Отмечено, что важнейшим фактором эффективного противостояния любому виду терроризма является объединение усилий государства и гражданского общества, использование реальных и превентивных мер, которые позволят существенно ослабить разрушительный потенциал террора, его преобразование в ядро цивилизационных столкновений.

Ключевые слова: право, правовое регулирование, терроризм, борьба с терроризмом, конфликтогенная природа терроризма

Б.А.Тайторина¹, М.С.Бейбитов²

¹ *Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті*

² *Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті*

**ДІНИ ТЕРРОРИЗМГЕ ҚАРСЫ КҮРЕС:
ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Аңдатпа

Мақалада қазіргі заманның өзекті мәселелерінің бірі – діни терроризмге қарсы күрес зерттеледі. Жалпы және арнайы ғылыми әдістердің негізінде адам шығынына, адам шығынына, елдердің жойылуына, олардың мемлекет құрушы іргетасына алып келетін қылмыстың осы түрінің табиғаты мен пайда болу жолдары қарастырылады. Авторлар жүргізген талдау діни терроризмнің таралуының себептері мен деңгейін, оның жанжалды сипатының жоғары дәрежесін ашады. Тарихи және эмпирикалық тұрғыдан анықталған

бірқатар көрнекі мысалдарды қолдану арқылы олар адам санасының өзгеруін оның диссоциациясының қарапайым түрінен діни терроризмнің қозғаушы күші ретінде діни фанатизмге дейін бақылай алады. Зерттеу терроризмге қарсы стратегиялық және құқықтық қамтамасыз етудің, оның ішінде діни, халықаралық және ұлттық органдардың осы үдерістегі рөлі. Терроризмнің кез-келген түріне тиімді қарсы тұрудың маңызды факторы мемлекет пен азаматтық қоғамның күш-жігерін біріктіру, террордың жойқын әлеуетін едәуір әлсіретуге, оны өркениеттік қақтығыстардың өзегіне айналдыруға мүмкіндік беретін нақты және алдын алу шараларын қолдану болып табылады.

Түйін сөздер: құқық, құқықтық реттеу, терроризм, терроризмге қарсы күрес, терроризмнің жанжалды табиғаты

B.A.Taitorina¹, M.S.Beibitov²

¹ Abai Kazakh National Pedagogical University

² L.N.Gumilyov Eurasian National University

THE FIGHT AGAINST RELIGIOUS TERRORISM: LEGAL SUPPORT ISSUES

Abstract

The article explores one of the burning problems of our time – the fight against religious terrorism. On the basis of general and special scientific methods, the nature and ways of occurrence of this type of crime are considered, bearing huge human sacrifices, incalculable human losses, the destruction of countries, their state-forming foundation. The analysis carried out by the authors reveals the causes and the level of activation of the spread of religious terrorism, the high degree of its conflictogenic nature. Through the use of a number of illustrative examples, historically and empirically determined, they manage to trace the transformation of human consciousness from the simplest form of its dissociation to religious fanaticism as the driving force of religious terrorism. The study provides examples of strategic and legal support for the fight against terrorism, including religious terrorism, the role of international and national bodies in this process. It is noted that the most important factor in effectively countering any kind of terrorism is the unification of the efforts of the state and civil society, the use of real and preventive measures that will significantly weaken the destructive potential of terror, its transformation into the core of civilizational clashes.

Key words: law, legal regulation, terrorism, the fight against terrorism, the conflictogenic nature of terrorism

Введение

Как показывает современная действительность, человечество вступило в новую «эру конфликтов», причем доминирующую форму получили конфликты и конфликтогенные феномены с сугубо деструктивной сущностью. Они кардинально изменили форму и содержание, масштабы и динамику своего распространения, последствия этих конфликтов зачастую непредсказуемы и весьма трагичны не только для отдельно взятого человека, но и для государств, стран мира в целом. К таким деструктивным и дестабилизирующим парадигмам конфликта ныне с полной уверенностью можно отнести экстремизм, терроризм и другие, подобные им девиации. В этой связи следует отметить таковую парадоксальность: аналогично тому, как трансформации подверглись в настоящее время классические войны, преобразуясь в гибридные или ассиметричные как наиболее приемлемые для современной агрессии, так и терроризм превратился в «самостоятельную и глобальную политическую и военную силу», в метод перманентного насилия, посредством которого субъекты террористических атак пытаются воздействовать на власть, государство, общество с тем, чтобы достигнуть своих целей. А цели у террористов бывают чрезмерны, вплоть до изменения существующего политического строя и создания нового государства. За примером не стоит, пожалуй, далеко обращаться: показательны в этом плане масштабные политические притязания в недавнем прошлом так называемого Исламского Государства (ИГИЛ, ИГ, ДАИШ).

При этом стоит заметить, что движущей силой терроризма, как и других насильственных действий, деструктивных по своей природе конфликтов является одно из человеческих чувств, называемое ненавистью и приводящее зачастую к трагедиям. В этом случае правомерно определение генерал-майора А.И. Гушера: «Терроризм – это ненависть. Человека к человеку. Человека к человечеству». Диссоциированное ненавистью сознание обычного человека (он ослеплен этим чувством) может спонтанно направить его на противоправные действия. В то время как террорист идет на осознанные поступки, осознанное убийство, он выдвигает осознанные, преимущественно политического характера требования. Его сознание так же диссоциировано, но ему при этом присущ и рационализм в подходе к совершаемому им трагическому шагу. Однако же неизъяснима для него истина о том, что террор не приводит к позитиву, с помощью террора не построить процветающего общества, добропорядочного государства и жертвенность во имя террора никогда не получало и не получит возвышенной оценки, глубокого душевного приятия людьми, обществом.

Материалы и методы

В процессе исследования были использованы наиболее эффективные методы научного познания, в том числе методы анализа и синтеза, компаративистики, как одни из самых плодотворных методов, позволяющий на основе сравнительной рефлексии выявить закономерности и альтернативные способы получения репрезентативных по характеру убедительности и точности результатов и выводов

Результаты и обсуждение

Природа и развитие религиозного терроризма

Как показывают реалии нашего времени, в подготовке и совершении террористических актов одной из заглавных причин является диссоциация сознания и психики индивидуума. В акцентированной форме она проявляется у тех субъектов, кто совершает террор, владеемый религиозными чувствами и идеями, кого ведет, как им кажется, такое сакральное, по сути, чувство, как вера в Высшее Существо, экстатическое обожание Его, доходящее порой до фанатизма. Между тем религиозный фанатизм нередко направляет адептов к крайне деструктивным действиям, в результате которого гибнут и представители мирного населения, и он сам. Как это случилось, к примеру, у нас в Казахстане 12 ноября 2011 года, когда одним молодым человеком, приверженцем джихадизма (М.Кариевым) в г. Тараз хладнокровно были погублены и мирные люди, исотрудники правоохранительных органов и, в конце концов, погиб и сам террорист. Террористом-смертником стал и Р.Махатов, совершивший по религиозным мотивам самоподрыв в здании департамента КНБ Актюбинской области, в результате которого были ранены три человека (17 мая 2011 г.).

Таким образом, в типологии терроризма одно из ведущих мест в настоящее время занимает религиозный терроризм, корнями восходящий ко временам Моисея. Известны христианские, иудейские террористические организации, которые были способны угрожать национальной безопасности, но их деятельность все же носила локальный характер [1] и в последующем некоторые из них были запрещены либо распущены – «Партизаны короля Христа» (1969-1983), «Свободные люди Монтаны» (1994-1996) и др. Образованная же в 1966 году военизированная ирландская группировка «Ольстерские добровольческие силы» в 2007 году подверглась добровольной демилитаризации, по тому же пути последовала с 1971 года действовавшая «Ассоциация обороны Ольстера», разоружившись в 2010 году. Поэтому считается, что религиозный терроризм, движущей силой которого является религиозная мотивация, распространен ныне главным образом в мусульманских странах и опирается на идеологию ислама, вернее, на те ответвления, которые, по сути, не представляют истинной сущности этой религии (например, салафизм, ваххабизм – радикальные течения ислама). Но не следует забывать, подлинный ислам основан на принципах любви к человеку, он благороден по своему существу и осуждает, отрицает насилие. Подготовка современных

«шахидов» с опорой на учение о джихаде (война за веру с неверными) и ожидании вслед за смертью рая должна, конечно же, пресекаться самым категоричным образом. Ведь есть и такая уверенность, что в большинстве случаев террористы лишь прикрывают свои истинные намерения религиозными лозунгами.

Как видим, конфликтогенная природа терроризма налицо. Причем конфликт здесь получает многогранные формы проявления. Прежде всего, это конфликт на уровне внутреннем – на уровне сознания, психики, когда человек подвергается методично и целенаправленно персональной обработке и в конце концов становится податлив изменением своего сознания. Тут, конечно, могут сыграть определенную роль и многие внешние факторы: экономические и социальные - жизненная неустроенность, нужда, когда человек видит несправедливость в распределении материальных благ, лишен заботы государства; правовые, когда он чувствует себя ущемленным в правах своих, по национальному, этническому признаку. Это и духовный вакуум, который он всегда стремится заполнить, ибо не хлебом единым жив человек. И потому важно, какого свойства духовные и этические ценности, интеллектуальные и душевные запросы и интересы могут двигать им.

Между тем это и политические причины, в силу которых человек чрезмерно обостренно и болезненно реагирует на силовое посягательство со стороны другого государства на родное ему жизненное пространство – страну, где он обитает, на соприродную его народу веру и проникается ненавистью к агрессору, к представителям иной конфессии. Именно в этом ключе объясняли свои действия чеченские террористы во время захвата ими театрального центра на Дубровке в Москве (23 октября 2002 г.), где проходил спектакль «Норд-Ост»: чрезвычайное насилие со стороны российской армии, пресекавшей сепаратистские устремления чеченского народа, безжалостное массовое убийство стариков, женщин, детей и подростков вынудили их, как сказали они, пойти на такой радикальный шаг. Но даже подобного рода порыв не оправдывает террор. Ибо мирные люди не виновны и не несут ответственность за некоторые действия и приказы власть предержащих, порождающих ответные деяния в виде терроризма и экстремизма. Так, никакому оправданию не подлежит, к примеру, террор, устроенный 15 декабря 2014 года в центре Сиднея вооруженным радикальным религиозным деятелем Ман Нагон Монис, уроженцем Ирана, в результате которого погибли два человека и пять человек оказались ранены. К этому ряду относится и террористический акт в Пакистане, жертвами которого стали малолетние дети, школьники. Глубокое осуждение вызывают все террористические действия, совершенные в минувшие годы и в настоящее время. К их числу относятся и взрыв самолета А321 над Египтом, и серия терактов во Франции, Турции, Ираке, России и др. странах. 20 ноября 2015 года Совет Безопасности ООН в Резолюции 2249 (2015) осудил множество террористических нападений, в том числе и прежде всего совершенных ИГИЛ (Даиш).¹

Думается, здесь справедливо высказывание о том, что ныне для иных людей, групп, организаций терроризм стал способом решения политических, религиозных, экономических, национальных проблем. Эти и другие проблемы провоцируют эскалацию конфликта, и доведенное до уровня апогея противостояние трансформируется на современном этапе в войну, столкновение цивилизаций (термин Самюэля Хантингтона) [2]. В центре конфронтаций находится либо освободительная борьба с захватчиками, но чаще всего – религиозная коллизия, сподвигающая неопитов к крайним формам террора. Активному витку столкновения цивилизаций на современном этапе, надо полагать, положили начало террористические акты, совершенные в США 11 сентября 2001 года членами террористической организации «Аль-Каида»: захваченные четырьмя группами террористов из 19 человек четыре пассажирских самолета были направлены на четыре крупнейших объекта (две башни Всемирного торгового центра на Манхэттене, г.Нью-Йорк; здание Пентагона близ Вашингтона; четвертый самолет, не долетев до цели, упал в поле в штате Пенсильвания), три из которых были разрушены вместе с прилегающими строениями, в общей сложности погибло

2977 человек, 24 пропали без вести. Как отмечают эксперты, эти теракты являются крупнейшими в истории по числу жертв [3; 4;5;6;7]. Небезосновательно высказанное некоторыми высокопоставленными зарубежными чиновниками предположение о том, что именно цивилизационное противостояние, порожденное и усиленное активными военными вторжениями США в мусульманские страны Ближнего Востока, в результате которых были разрушены эти страны и погибли не только лидеры Ирака, Ливии, позднее – основатель «Аль-Каиды» Усама бен Ладен (в 2011 г., при операции «Копье Нептуна» под рук. Барака Обамы) и др., но и огромное количество мусульман из мирного населения, явилось предпосылкой возникновения в 2003-2006 годах международной террористической организации – Исламское государство (ИГИЛ, ИГ, ДАИШ), охватившей территории целого ряда мусульманских государств.

В 2013-2019 годы ИГ действовало преимущественно на территории Сирии, Ирака, Ливии (См.: Брилев Д.В., Кемаль А., Красинский В.В., Машко В.В., Краснов Ю.К. и др.) [8; 9;10;11;12], и дестабилизация региона, устраиваемая им, сопровождалась огромными людскими и инфраструктурными потерями.

Война цивилизаций, обусловленная конфликцией двух мировоззренческих систем, отнюдь не завершена и длится по настоящее время. В этой связи следует отметить трагические события, имеющие отношение к деятельности французского сатирического журнала «Шарли Эбдо» («Charlie Hebdo»; рус. «Еженедельник Чарли», основан в 1970 г.). Журнал «Шарли Эбдо» славится своими зачастую примитивными и пошлыми карикатурами. Но как считают французы, журнал воплощает свободу слова и для его редакции не существует табуированных тем. Несколько лет назад, точнее 7 января 2015 года, часть сотрудников журнала, 12 человек, включая двух полицейских, была убита брутально настроенными мусульманами – братьями Саид и Шериф Куаши (ответственность за теракт взяли на себя «Аль-Каида» и «Исламское государство»). Причина: журнал опубликовал довольно неприличные карикатуры на нашего великого Пророка (ғ.с.). Радикально настроенные люди ислама не вынесли такого испытания, в гневе они пошли на крайний шаг!

Европейцы восприняли это как посягательство на их свободу слова, свободу волеизъявления, как террор, в Париже в знак протеста прошел грандиозный марш в память о жертвах терактов. Превалирующая часть мирового сообщества поддержало анти-мусульманское настроение французов и только представитель Московского Патриархата отметил в то время, что участники компании ставят свободу слова выше чувств верующих. В Ингушетии, Чечне же были проведены акции против карикатур на Пайгамбара (ғ.с.) и в них участвовало более миллиона человек.

Очередной крупный скандал, связанный с данными карикатурами, случился 16 октября 2020 года. Молодой чеченец (А. Анзоров) случайно лицезрел или узнал, как учитель истории и географии одной из французских школ Самюэль Пати, приобщая детей к демократическим ценностям, иллюстрировал урок свободы слова вышеозначенными карикатурами из Шарли Эбдо. Столкнувшись с учителем на данной почве, чеченец в порыве гнева отрезал тому голову. Скандал разразился, естественно, на весь мир. Собственно, было общее и в принципе справедливое осуждение убийцы. И одновременно порицание демонстрации карикатур в школе. Но масла подлил в огонь сам президент Франции Эммануэль Макрон, который в ответ на разразившуюся трагедию заявил, что свобода слова останется приоритетной в стране, а борьба с терроризмом станет «экзистенциальной битвой». Он подчеркнул, что данное нападение есть «покушение на ценности республики и воспитание свободных граждан... Мы все объединимся. Они не пройдут. Мракобесие и связанное с ним насилие не победят. Они нас не разделят. Это то, что они ищут, и мы все должны объединиться». Он пообещал, что Франция не откажется от карикатур и далее. Свои слова он подкрепил вручением Ордена Почетного Легиона посмертно Самуэлю Пати [13;14]. Слова Макрона взбудоражили весь

мусульманский мир. На протест против него вышли 1,5 млрд человек – все мусульманские страны. Макрон вынужден был пойти на попятную.

И все же Франция планирует ужесточение законов, нацеленных на борьбу с «исламским сепаратизмом во Франции», поскольку по предположению Макрона примерно 6 млн проживающих в стране мусульман хотят сформировать свое «контр-общество». В этой связи французского президента обвиняют в попытке подавить ислам и развернутая им кампания «легитимизирует исламофобию» – так утверждают представители мусульманского сообщества, проживающего в странах Западной Европы. Турецкий президент Реджеп Тайип Эрдоган, заподозрив в Макроне психическую неуравновешенность, поскольку тот не учитывает, что в его стране живет 10% мусульман от общего населения, посоветовал обратиться ему в психиатрические инстанции. «Что еще можно сказать о главе государства, который не понимает, что такое свобода вероисповедания, и ведет себя подобным образом по отношению к миллионам людей, живущих у него в стране, но принадлежащих к другой вере?» – добавил он. Естественно, Франция, оскорбившись, отозвала для консультации своего посла в Турции и затем потребовала от Эрдогана «сменить направление своей политики, потому что она опасна во всех отношениях». Но здесь возникает зеркального рода сомнение: ведь поведение, слова самого Макрона показывают, что он вовсе не является олицетворением добродетели в своей политике, касающейся религии, что он провоцирует ужесточение религиозного противостояния и появление исполнителей-нефитов, ведомых религиозным фанатизмом.

Так, после необдуманных заявлений первого лица Франции о том, что «ислам переживает кризис во всем мире», и требования к мусульманскому сообществу «покориться ценностям Республики в своей вере» в стране произошли еще несколько терактов: 29 октября погибли три человека из-за нападения выходца из Туниса на присутствовавших в главной церкви Ниццы; были совершены атаки в Авиньоне, в Париже, в саудовской Джиде, где нападению подвергся охранник французского посольства, 31 октября неизвестный мужчина произвел выстрел в 52-летнего священника греческой церкви в Лионе. К тому же экономика Франции понесла потери из-за бойкота сторонников ислама на французские товары.

Отсюда следует вывод, что для руководителей государств очень важно уметь вести осторожную, взвешенную политику в утонченных сферах, связанных с чувствами и верованиями людей, политику мира и спокойствия в этом «качающемся» мире, исполненном конфликтогенных проявлений. На то они и лидеры своих стран, своих обществ, и владеть хотя бы отчасти искусством прозрения – их стезя, обусловленная спецификой их статуса и деятельности.

В настоящее время имеют место антитюркский армянский радикализм и рост антимусульманских настроений и в других странах Западной Европы. Так, на территории Швеции в Мальме прибывшими в эту страну эксталично настроенными датчанами 28 августа 2020 года был сожжена копия Корана. Однако не все европейцы поддержали это кощунственное для мусульман деяние. Толерантность и сострадание проявила шведская молодежь: одна из девушек поцеловала Священный Коран в знак солидарности с мусульманами после вышеозначенного поступка датских радикалов. При этом она сопроводила свое действие разумными в принципе словами, обращаясь к миру: «Я не знаю, что это за небесное писание. Но во имя человечности и доброты я выражаю солидарность с вами. Если эта книга важна для вас, то она важна и для нас. Я горжусь тем, что поцеловала эту книгу, и я против того, что датчане сделали в Швеции. Я люблю вас, мусульмане!».

Девушка также подчеркнула, что шведская нация – одна из самых чистых наций в Европе, и Коран сожгли не шведы, а датчане, явившиеся в Швецию. «В чем виновата шведская нация, если после этого антиисламского действия ее страна разрушена, а ее полиция подвергается нападению. «Воздают ли за добро иначе, чем добром? (со ссылкой на аят № 60 суры «Милостивый»)), - спросила она [15].

Сегодня, следовательно, ни одно государство не может быть уверенным в том, что оно ограждено, застраховано от терроризма, осуществления на его территории террористического акта. И вышеупомянутые нами случаи террора в мире наглядно свидетельствуют о том. Должно признать, что терроризм набирает силу, в том числе религиозный, и однозначным и непреложным является тот факт, что он становится угрозой жизнедеятельности не только одной страны, но и мировой общественности. Поэтому эта тема требует перманентного контроля, обстоятельного изучения и аналитики, проблемы противодействия терроризму становятся ныне актуальны для любого цивилизованного общества, хотя здесь следует сказать, что по сию пору единого и системного определения терроризма, признаваемого всеми государствами, наука и практика не выработала. Этот пробел особенно остро обнажился, к примеру, когда Центр военно-стратегических исследований республики проводил совместно с Европейским центром по изучению проблем безопасности имени Дж.Маршалла семинар на тему «Диалог по вопросам безопасности Центральной Азии: подходы к применению жесткой и мягкой силы в нерегулярной войне» (Астана, 2015 г.). В рамках диалога были подняты проблемы нетрадиционного ведения войн и речь, конечно же, зашла о таких негативных феноменах насилия, как экстремизм, сепаратизм, терроризм. Ни американские, ни казахские аналитики не могли прийти к консенсусу в определении сущности этих явлений, что привело всех к мысли о том, что следует, обстоятельно и глубинно изучив их, разработать и принять универсальную формулировку, которая бы репрезентативно отражала все аспекты, структурирующие эти типы насилия.

Симптоматично, что целый ряд террологов «отождествляют террор с насилием, с угрозами физического уничтожения и уничтожением отдельных лиц или групп лиц в политических целях, что отличает его от просто уголовного преступления». Согласно же Закону РК «О противодействии терроризму», терроризм есть идеология насилия и практика воздействия на принятие решения государственными органами, органами местного самоуправления или международными организациями путем совершения либо угрозы совершения насильственных и (или) иных преступных действий, связанных с устрашением населения и направленных на причинение ущерба личности, обществу и государству» [16].

Целевая установка терроризма, как следует из наблюдений, может иметь широкий радиус развития: от принятия приемлемых для террористов законов или отмену действующих до создания нового государства, изменения политического режима страны. Нередко терроризм, как видим, может выходить и выходит, особенно в наше время, за пределы одного государства, устанавливая широкие международные связи, разветвленную сеть подпольных, нелегальных организаций, связанных одним руководством. Поэтому нашу эпоху можно назвать «эпохой террора», что, естественно, диктует необходимость продолжения тесного и плодотворного международного сотрудничества. Конвенции и протоколы ООН по борьбе с терроризмом обеспечивают законодательную основу для многосторонних действий против терроризма. Глобальная Контртеррористическая Стратегия ООН в связи с этим выдвигает в качестве приоритетных четыре принципа, представленных:

1. мерами, направленными на устранение условий, способствующих распространению терроризма;
2. мерами по предупреждению терроризма и борьбы с ним;
3. мерами по наращиванию потенциала государств по предупреждению, пресечению терроризма и активизации роли системы ООН;
4. мерами, призванными обеспечить уважение прав человека и принципа верховенства права в качестве фундаментальной основы борьбы с терроризмом [17].

Между тем ясность дефиниции, глубина и четкость понимания специфики уголовного аспекта данных деяний позволит также правильно квалифицировать состав этих преступлений, определять адекватные санкции, меры наказания, минимизировать юриди-

ческие разногласия. Да и в целом выработка единого понимания терроризма приведет к повышению эффективности борьбы с ней, устранению политики двойного стандарта в оценке терроризма и противоречий между государствами, улучшению и дальнейшему развитию государственной обороны.

Что же касается религиозного терроризма, то исследователи, останавливаясь на исламском терроре как доминирующем типе, подчеркивают, что «исламский терроризм представляет собой сложное социально-политическое явление, проявляющееся в нетерпимости к представителям других конфессий, противоборстве с государственными и общественными институтами». Отмечается, что характерными для него чертами являются: непримиримость к гражданскому светскому обществу и стремление к его замене исламским, устроенным по законам шариата; недопустимость раздельного существования религии и государства; отрицание единства глобальной цивилизации и противопоставление исламской зоны остальному миру; нетерпимость к международному праву, отрицание таких его ключевых положений, как территориальная целостность, незыблемость государственных границ; опора на методы дестабилизации ради достижения своих целей, готовность союзничать с деструктивными силами [18], использование жестких силовых методов и т.д. К слову сказать, специалистами подсчитано, что в мире существует в настоящее время около 500 нелегальных террористических организаций и только в период с 1968 по 1980 годы ими было совершено около 6700 террористических актов, в результате которых погибло 3668 и ранено 7474 человека. Эти цифры, умноженные на нынешние, свидетельствуют о том, что терроризм и впрямь стал «одним из наиболее опасных вызовов международной безопасности» [19;20]. И игнорировать этот факт, конечно же, никак нельзя. Когда-то на рубеже XVIII-XIX веков французские революционеры, уничтожая посредством террора своих оппонентов, провозгласили: «Да будет террор в порядке дня!» [21;22]. И сегодня ситуация с этим явлением становится сходной, мы чуть ли не ежедневно лицезреем через информационные каналы террор в той или иной стране. Террор входит в нашу повседневную жизнь! И это тревожный симптом. Он сигнализирует о необходимости мировому сообществу объединяться без промедления в борьбе с этой преступностью, формировать согласованную политику в оценке и противодействии ей.

Борьба с терроризмом в Казахстане

Между тем с некоторых пор и Казахстан вынужден обратить пристальное внимание на данную проблему, активизация террористических актов в республике была отмечена в 2011 году. Республика – одна из наиболее динамично развивающихся государств среднеазиатского региона. В силу своего географического положения страна выступает в качестве своеобразного буфера между Европой и более исламизированной Центральной Азией. Как отмечают эксперты, сюда стекается большое количество нелегалов и в миграционных потоках возрастает количество людей, склонных к девиантному поведению, среди них наличествуют и террористы, и экстремисты. В их числе, разумеется, имеются и те, кто обременен, скажем так, стремлением установить насильственными методами мусульманский фундаментализм, иначе говоря, религиозные террористы, представляющие, как правило, радикальные течения ислама, наиболее распространенным среди которых является, как мы уже отмечали, ваххабизм. Борьба же с исламским терроризмом особенно активизировалась после взрывов 11 сентября 2001 года в США и в связи с разработкой ООН концепций и стратегии противодействия терроризму, принятия резолюций СБ ООН, обязывающих государства-члены ООН претворять в жизнь принципы и положения соответствующих международных документов. Многочисленные акты террора, совершенные на территории чужих стран, способствовали фиксации в науке такой разновидности терроризма, как международный.

Казахстан является участником всех основополагающих международных актов в области борьбы с терроризмом. Специальные государственные службы и правоохранительные органы республики активно взаимодействуют с Контртеррористическим комитетом СБ ООН, Антитеррористическим подразделением ОБСЕ, Антитеррористическим центром СНГ,

Региональной антитеррористической структурой ШОС и ОДКБ. Только в январе 2005 года в г. Алматы проведено 4 специальных совещания КТК ООН с региональными организациями, где были даны характеристики современному терроризму и определены методы противоборства с ним. И в самой республике на основе закона «О противодействии терроризму» (от 13 июля 1999 г.) создана внутренняя система координации противодействия религиозному экстремизму и терроризму под эгидой Антитеррористического центра РК. И тому есть основания. Общая протяженность государственной границы Казахстана составляет 14 тысяч км. Из них около 3600 км приходятся на южные границы. С Узбекистаном граничат три области – Южно-Казахстанская, Кызыл-Ординская, Мангистауская, с Киргизией – Алматинская и Жамбылская. В значительной своей части страна граничит с Россией, где исследователи также отмечают сосредоточение в тех или иных регионах опасных не только для россиян, но и для соседних государств террористических сил. Специалисты считают, что на территории России создана разветвленная террористическая сеть, имеются учебные центры, где террористы проходят боевую подготовку, обучаются методам диверсионной работы; созданы командные пункты в Москве, на Северном Кавказе, мозговой же центр находится в Лондоне. Поэтому одной из главных задач республики является повышение обороноспособности и национальной безопасности страны, определение и усиление наиболее уязвимых участков ее границ.

Информация на тему государственной безопасности, в которой содержатся сведения о возможных задержаниях на границах РК нежелательных элементов, естественно, по большей части не раскрывается. Но тем не менее было бы неверным говорить об отсутствии фактов задержания в Казахстане мигрантов, причастных к преступным группировкам, занимающимся экстремистской деятельностью. Свидетельством наличия фактологии такого рода стали данные за последние годы, согласно которым на территории республики задержанию подверглись свыше 70 иностранцев, причастных к деятельности экстремистских или террористических организаций. Так, к примеру, в сентябре 2019 года предотвращены теракты семерых граждан из Таджикистана, планировавших серию взрывов в Алматы: в Иверско-Серафимовском женском монастыре по улице Хамиди и в здании АТФ Банка по улице Маметовой. В результате подрывной деятельности вышеотмеченных структур Казахстан на практике столкнулся с совершением на своей территории актов терроризма. Трагические события на западе и юге страны продемонстрировали остроту проблемы. Только в течение 2011-2012 гг. были совершены 12 насильственных акций, с 2014 по 2017 годы спецслужбам удалось нейтрализовать 30 терактов [23]. При этом данные акты в основном были направлены против сотрудников правоохранительных органов и специальных государственных органов. Согласно статистическим данным, за 2008-2013 годы количество лиц, осужденных за террористические преступления, возросло с 27 до 171 человека, за экстремистские преступления – с 56 до 168 лиц, в целом на июнь 2019 года осуждено 662 казахстанца [23]. Следовательно, проблемы обороны и национальной безопасности, защиты страны от вторжения чужеродных, экстремистски настроенных элементов и от их влияния на наших граждан встают во весь рост и игнорировать их никоим образом не следует.

В Казахстане проделана значительная работа по созданию и совершенствованию законодательной и организационной базы для выявления и пресечения предпосылок экстремизма и терроризма.

Приняты законы Республики Казахстан «О противодействии терроризму» от 13 июля 1999 года и «О противодействии экстремизму» от 18 февраля 2005 года, в которых предусмотрены правовые основы профилактики и противодействия экстремизму и терроризму, определены основной понятийный аппарат и компетенция государственных органов в данном направлении, а также основные принципы обеспечения защиты прав и свобод граждан в этой сфере. В новом варианте принятого ныне Уголовного кодекса РК в главе 10. Уголовные правонарушения против общественной безопасности и общественного порядка статьи 255-260, посвященные терроризму, предусматривают конкретные санкции за соответствующие акты, подготовку, пропаганду, призыв, создание, вербовку, пособничество, финансирование террористической и экстремистской деятельности [24].

В Стратегии «Казахстан – 2050» уделено большое внимание сфере религиозного, межконфессионального и межэтнического отношения нашего многонационального государства. Здесь подчеркнута следующее: «Сегодня остро стоит вопрос нетрадиционных для нашего народа религиозных и псевдорелигиозных течений. Часть молодых людей слепо воспринимает этот чужой взгляд на жизнь, так как у части нашего общества слабый иммунитет к чуждому псевдорелигиозному воздействию» [25].

Именно поэтому в числе приоритетных задач в стратегии определено противодействие всем формам и проявлениям радикализма, экстремизма и терроризма, необходимости усиления профилактики религиозного экстремизма в обществе, прежде всего, в молодежной среде, а также формирования у населения религиозного сознания, соответствующего традициям и культурным ценностям светского государства.

Систематически реализуются Государственные программы по противодействию религиозному экстремизму и терроризму в Республике Казахстан. Ныне по завершении программы на 2013 - 2017 годы (от 24.09.2013 г. № 648) принята новая программа на 2018-2022 годы (от 15 марта 2018 г. №124). Программы рассчитываются на пятилетний срок и базируются на анализе религиозной ситуации в стране, учитывают мнения и рекомендации экспертов и ученых, специализирующихся на данных вопросах. При этом большое внимание уделяется опыту США, Великобритании, Турции, Израиля, Саудовской Аравии, Российской Федерации. Кроме того, программы нацеливают на выполнение целого ряда мероприятий, направленных на превенцию и устранение тех или иных проявлений терроризма.

В комплексе государственных оборонно-стратегических документов также надо отметить особую роль и значение военной доктрины республики (от 11 октября 2011 г.), представляющей «систему взглядов на обеспечение военной безопасности государства, предотвращение войн и вооруженных конфликтов...» и являющейся концептуальной основой для вооруженных сил республики, деятельности КНБ и службы внешней разведки, Республиканской гвардии, МО РК и др. В доктрине, имеющей оборонительный характер, одним из приоритетных направлений противодействия современным угрозам военной безопасности обозначена борьба с международным терроризмом, включая кибертерроризм, этнонациональный и религиозный экстремизм [26].

Заключение

В связи с борьбой с терроризмом значительные усилия направляются на нейтрализацию и устранение внешних угроз, в число которых входит также мониторинг и пресечение деятельности международных радикальных группировок, усиления позиций экстремизма в сопредельных странах (в том числе русских неонацистов и скинхедов). С другой, большое внимание уделяется борьбе с внутренними угрозами, провоцирующими возникновение террористических и экстремистских движений, посягающих на единство, территориальную целостность РК, внутривластную стабильность в стране. Особую важность в этом аспекте обретает работа по недопущению финансирования, незаконного распространения на территории страны оружия, боеприпасов, взрывчатых и других веществ, которые могут быть использованы для диверсий и террористических актов.

В целом же, как показывает реальность, в ходе борьбы с религиозным экстремизмом и терроризмом следует объединять усилия государства и общества. Государству необходимо устранить социально-экономические и политические условия, способствующие возникновению экстремизма, и предотвращать противозаконную деятельность экстремистов и террористов. Оно должно проводить политику мирного разрешения международных споров и внутренних проблем, активно осуществлять тот запланированный объем мероприятий, который позволит обеспечить безопасность человека и общества, позволит и далее укреплять стабильное развитие страны. Не должно в этой ситуации проявлять индифферентность наше гражданское общество (в лице общественных объединений, средств массовой информации и рядовых граждан). Напротив, ему необходимо совместно с государственными органами усилить меры по противодействию религиозно-политическому экстремизму и терроризму, уметь противопоставлять брутальным идеям и призывам гуманистические идеи, идеи

толерантности, мира и межнационального согласия. И только тогда данная борьба, став эффективной и плодотворной, принесет соответствующие результаты, конфликтогенные ситуации, регулируемые законодательными актами, утратят свойство чрезвычайной опасности.

Список использованной литературы:

1. Григорьев Н., Родюков Э. Современный религиозный терроризм как он есть// Независимая газета. -2017. 21.07.
2. Хантингтон Самюэль. Столкновение цивилизаций. – М.: АСТ: Астрель, 2011. – 571 с.
3. Фридман Виктор. 11 сентября: вид на убийство. – М.: НЦ ЭНАС, 2009. – 296 с.
4. Нойегард Отто. Полдень магов. – М.: Крымский мост, 2004. – 592 с.
5. Дуайер Джим, Флинн Кевин. Башни-близнецы. Документальный роман / Пер. Н.Вуль, Н.Власова. – СПб: Амфора, 2006. – 504 с.
6. Королев Вячеслав. Загадки 11 сентября. Почему упали башни? – М.: Вече, 2007. – 384 с.
7. Кузнецов Дмитрий. События 11 сентября 2001 года и проблема международного терроризма в зеркале общественного мнения. – М.: URSS, 2009. – 400 с.
8. Брилев Д.В. Генезис «Исламского государства»// Исламское государство: генезис и новые тренды. Сб. статей. – Львов: Манускрипт, 2015. –С.79-85.
9. Кемаль А. ИГИЛ. Зловещая тень халифата. – М.: Алгоритм, 2015. – 224 с.
10. Красинский В.В., Машко В.В. Международная террористическая организация «Исламское государство»: история, современность: монография. – М.: Инфра-М, 2017. - 107 с.
11. Краснов Ю. К. Феномен ДАИШ: генезис, социальная база и цели Исламского государства// Публичное и частное право. -2016. -№ II (XXX). - С.82-90.
12. Он же. Исламское государство. Десять лет войны за становление террористического государства// Международное публичное и частное право. -2017. -№1. С.37-41.
13. Макрон назвал убитого учителя лицом республики// РИА Новости. -2020.21 октября.
14. Убийство Самюэля Пату// ru.m.wikipedia.org.
15. Шведская девушка поцеловала Коран в знак солидарности с мусульманами //Iqna.ir. 2020. 2 сентября.
16. О противодействии терроризму. Закон РК от 13 июля 1999 года. - Астана, 2020.
- 17.Реализация Глобальной Контртеррористической Стратегии ООН в Центральной Азии. Концептуальный документ //unrcca.unmissions.org.
18. Васильченко А. В. Терроризм как новый фактор международных отношений. – Кемерово, 2014.
19. Кондусов В. Деятельность международных террористических организаций на Ближнем Востоке (последняя треть XX – начало XXI века). – Краснодар, 2013.
20. Жаринов К. В. Террористические организации и движения// Терроризм и террористы: ист. Справочник/ под общ. Ред. Ред. А.Е.Тараса. – Мн.: Харвест, 1999. – 606 с.
21. Генифе П. Политика революционного террора 1789-1794/ Пер. с фр. - М.: URSS, 2003. – 320 с.
22. Стариков Н.В. От декабристов до террористов. Инвестиции в хаос. – М., 2017. – 352 с.
23. Контртеррористическая деятельность в РК. Что сделано за последние годы?// informbiuro.kz. -2020. 20 сентября.
24. Уголовный Кодекс Республики Казахстан. – Алматы, 2020.
25. Стратегия «Казахстан – 2050». Новый политический курс состоявшегося государства. – Астана, 2012.
26. Военная доктрина Республики Казахстан от 29 сентября 2017 г. – Астана, 2020.

**БІЛІМ БЕРУ ҚҰҚЫҒЫ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРАВО
EDUCATIONAL LAW**

МРНТИ: 10.01.11
УДК: 340.5

10.51889/2959-6181.2023.72.2.011

A.O.Kassymbek¹, S.B.Shamova¹
¹ Abai Kazakh National Pedagogical University

**THE PROBLEM OF FORMATION OF ECOLOGICAL LEGAL
CULTURE OF STUDENTS**

Abstract

The formation of an environmental culture among students is crucial for addressing pressing environmental challenges and promoting sustainability. This scientific statement highlights the significance of environmental education, the role of educators, and interdisciplinary approaches to foster environmental responsibility and stewardship in students. Strategies for developing an environmental culture include cultivating environmental knowledge, fostering a sense of responsibility, encouraging environmentally friendly habits, promoting emotional connections to the environment, enhancing critical thinking, and supporting interdisciplinary learning. Evaluating the effectiveness of environmental education programs is essential to inform future practices and policies. Policymakers should prioritize teacher training, integrate environmental education into curricula, allocate resources for environmental programs, and support regular assessment and evaluation. By implementing these strategies and fostering collaboration among stakeholders, we can empower students to become environmentally responsible citizens, ensuring a more sustainable future for all.

Key words: Environmental culture, legal culture, students, education, interdisciplinary approaches, strategies, evaluation, policymakers, sustainability.

A.O.Қасымбек¹, С.Б.Шамова¹
¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

**СТУДЕНТТЕРДІҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТІН
ҚАЛЫПТАСТЫРУ МӘСЕЛЕСІ**

Аңдатпа

Студенттерде экологиялық мәдениетті қалыптастыру өзекті экологиялық мәселелерді шешу және тұрақты дамуға жәрдемдесу үшін өте маңызды. Бұл ғылыми мақалада экологиялық білім берудің маңыздылығы, мұғалімдердің рөлі және оқушылардың экологиялық жауапкершілігі мен қоршаған ортаға жауапкершілікпен қарауын қалыптастырудың пәнаралық тәсілдері көрсетілген. Экологиялық мәдениетті дамыту стратегияларына экологиялық білімді дамыту, жауапкершілік сезімін тәрбиелеу, тұрақты әдеттерді ынталандыру, қоршаған ортамен эмоционалды байланысты дамыту, сыни ойлауды дамыту және пәнаралық оқытуды қолдау кіреді. Экологиялық білім беру бағдарламаларының тиімділігін бағалау болашақ тәжірибе мен саясатты негіздеу үшін қажет. Саясаткерлер мұғалімдерді даярлауға басымдық беруі, экологиялық білім беруді оқу бағдарламаларына қосуы, экологиялық бағдарламаларға ресурстар бөлуі және тұрақты талдау мен бағалауды қолдауы керек. Осы стратегияларды жүзеге асыра отырып және мүдделі тараптар арасындағы ынтымақтастықты дамыта отырып, біз барлығына тұрақты болашақты қамтамасыз ете отырып, студенттерге экологиялық жауапты азамат болуға мүмкіндік бере аламыз.

Түйін сөздер: Экологиялық мәдениет, құқықтық мәдениет, студенттер, білім, пәнаралық тәсілдер, стратегиялар, бағалау, саясат, тұрақтылық.

А.О.Қасымбек, С.Б.Шамова

*1*Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ПРОБЛЕМА ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГО-ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНТОВ

Аннотация

Формирование экологической культуры у студентов имеет решающее значение для решения насущных экологических проблем и содействия устойчивому развитию. В данном научном сообщении подчеркивается значение экологического образования, роль педагогов и междисциплинарные подходы к формированию у учащихся экологической ответственности и ответственного отношения к окружающей среде. Стратегии развития экологической культуры включают культивирование экологических знаний, воспитание чувства ответственности, поощрение экологически безопасных привычек, развитие эмоциональной связи с окружающей средой, развитие критического мышления и поддержку междисциплинарного обучения. Оценка эффективности программ экологического образования необходима для обоснования будущей практики и политики. Политики должны уделять приоритетное внимание подготовке учителей, включать экологическое образование в учебные программы, выделять ресурсы на экологические программы и поддерживать регулярный анализ и оценку. Реализуя эти стратегии и способствуя сотрудничеству между заинтересованными сторонами, мы сможем дать студентам возможность стать экологически ответственными гражданами, обеспечив более устойчивое будущее для всех.

Ключевые слова: Экологическая культура, правовая культура, студенты, образование, междисциплинарные подходы, стратегии, оценка, политики, устойчивость.

Introduction

In an era marked by unprecedented environmental challenges, such as climate change, biodiversity loss, deforestation, and resource depletion, the need for a comprehensive understanding and appreciation of the environment has never been greater. The role of education in fostering an environmental culture among students is essential, as it helps shape their values, beliefs, and behaviors towards the natural world. By developing an environmental culture in students, educators can empower future generations to actively engage in addressing global environmental issues, ultimately contributing to the long-term sustainability of our planet.

"The problem of forming an environmental culture of students" is a scientific statement that addresses the challenge of nurturing a mindset and behavioral patterns among students that promote environmental awareness, conservation, and sustainability. This involves fostering an understanding of ecological processes, nurturing a sense of responsibility towards the environment, and cultivating environmentally friendly habits and behaviors. In this paper, we will discuss the role of educators, current approaches and methods, interdisciplinary connections, policy implications, and recommendations for effectively forming an environmental culture in students [1].

The literature on environmental education and the formation of an environmental culture in students is vast and diverse, encompassing various theoretical frameworks, approaches, and methods. In this section, we review some key themes and findings from the literature on this topic.

Results and discussion

The literature on environmental education has evolved over time, integrating educational theories and approaches such as environmental behavior change theories, experiential learning, constructivist learning, place-based education, systems thinking, and education for sustainable development (ESD). These frameworks have informed the development of curricula and teaching strategies that effectively foster environmental literacy, values, and behaviors among students.

Numerous approaches and methods have been employed in environmental education to develop an environmental culture in students. These include:

- Integrating environmental topics into existing curricula across various subjects, such as science, social studies, and humanities
- Utilizing interdisciplinary and problem-based learning approaches to address complex environmental issues
- Implementing hands-on activities, field trips, and outdoor experiences to engage students in authentic learning contexts
- Promoting community engagement, service-learning, and collaborative projects to foster a sense of stewardship and responsibility towards the environment
- Employing digital tools and technologies to enhance environmental learning and connect students with global environmental issues

Despite the potential of environmental education to shape students' environmental culture, several challenges and barriers have been identified in the literature. Some of these include:

- Insufficient teacher training and professional development opportunities in environmental education
- Limited integration of environmental topics into existing curricula, often due to competing curricular demands and a lack of time and resources
- A lack of interdisciplinary collaboration and support within educational institutions
- Inadequate funding and resources to support environmental education programs and initiatives
- Insufficient emphasis on the affective domain, such as fostering emotional connections to the environment and developing a sense of environmental stewardship

The literature review reveals that while progress has been made in understanding the importance of environmental education in forming an environmental culture among students, further research and effort are needed to overcome the challenges and barriers that hinder its effective implementation [2].

Educators play a crucial role in shaping the environmental culture of students, as they facilitate learning experiences, model environmentally responsible behaviors, and help students develop the knowledge, values, and skills necessary for environmental stewardship. In this section, we discuss the various ways educators contribute to the formation of an environmental culture among students and the challenges they face in this endeavor.

To effectively promote an environmental culture, educators must possess a solid understanding of environmental concepts and issues, as well as the pedagogical skills to integrate these topics into their teaching. However, many teachers lack adequate training in environmental education. To address this gap, professional development opportunities and pre-service teacher training programs should emphasize environmental education, providing educators with the knowledge, skills, and confidence to incorporate environmental topics into their instruction.

Educators can foster an environmental culture among students by integrating environmental topics and themes into their existing curricula, across various subjects such as science, social studies, and humanities. This approach not only helps students develop a holistic understanding of the environment and its interconnected systems but also emphasizes the relevance of environmental issues to various disciplines. Educators can collaborate with their colleagues to create interdisciplinary units and projects that address environmental issues from multiple perspectives.

To effectively develop an environmental culture in students, educators should employ student-centered and experiential learning approaches, such as project-based learning, inquiry-based learning, and outdoor experiences. These approaches encourage active engagement, critical thinking, and problem-solving, helping students develop a deeper connection to the environment and a sense of responsibility for its well-being. In addition, educators can incorporate digital tools and technologies to enhance environmental learning and connect students to global environmental issues.

Despite the critical role of educators in forming an environmental culture among students, several challenges persist, including limited training opportunities, insufficient resources, and the need to

balance environmental education with other curricular demands. Addressing these challenges requires collaborative efforts from educational institutions, policymakers, and other stakeholders to provide the necessary support, resources, and professional development opportunities for educators to succeed in fostering an environmental culture in students [3].

Developing an environmental culture in students requires a multifaceted approach that addresses not only cognitive aspects, such as knowledge and understanding, but also affective dimensions, including attitudes, values, and behaviors. In this section, we discuss various strategies to effectively cultivate an environmental culture in students.

A strong foundation in environmental knowledge is crucial for students to comprehend the complexity of ecological processes, human-environment interactions, and global environmental challenges. Educators can integrate environmental topics into various subjects, encourage interdisciplinary learning, and utilize digital tools and resources to help students develop a comprehensive understanding of environmental issues.

Students are more likely to engage in environmentally responsible behaviors when they feel a sense of responsibility and stewardship towards the environment. Educators can nurture these values by emphasizing the ethical implications of environmental issues, facilitating discussions on intergenerational equity, and engaging students in community-based projects and service-learning activities that promote environmental conservation and restoration.

Developing environmentally friendly habits and behaviors is a vital component of an environmental culture. Educators can model sustainable practices, such as recycling, conserving energy, and using eco-friendly products. They can also involve students in school-wide initiatives, such as waste reduction campaigns, energy conservation programs, and school garden projects, to promote a culture of sustainability and environmental responsibility.

Forming an emotional connection to the environment is essential for developing an environmental culture in students. Outdoor learning experiences, field trips, and nature-based activities can help students establish a personal connection with the natural world, fostering a sense of wonder, appreciation, and care for the environment.

Developing students' critical thinking and problem-solving skills is crucial for addressing complex environmental challenges. Educators can encourage inquiry-based learning, debate, and collaborative problem-solving activities to help students analyze environmental issues, evaluate potential solutions, and engage in informed decision-making.

Environmental issues are inherently interdisciplinary, requiring an understanding of the interconnections between natural systems, human societies, and economies. Encouraging interdisciplinary learning and collaboration among educators, students, and community members can help students develop a holistic understanding of environmental challenges and foster a sense of shared responsibility for addressing them.

By implementing these strategies, educators can contribute to the formation of an environmental culture in students, empowering them to become environmentally responsible citizens and stewards of the planet [4].

The complexity and interconnected nature of environmental issues necessitate an interdisciplinary approach to environmental education, which can effectively foster an environmental culture among students. Interdisciplinary approaches help students understand the multifaceted nature of environmental challenges, recognize the connections between natural systems and human societies, and develop the skills and knowledge needed to address these issues. In this section, we discuss the importance of interdisciplinary approaches in forming an environmental culture in students.

Interdisciplinary approaches allow students to explore environmental issues from multiple perspectives, including natural sciences, social sciences, and humanities. This holistic understanding enables students to grasp the intricate relationships between ecological processes, human behavior, and social, economic, and political factors that contribute to environmental challenges.

Addressing environmental issues often requires innovative and collaborative problem-solving. Interdisciplinary approaches foster critical thinking skills by encouraging students to analyze complex problems, identify underlying assumptions, and consider diverse viewpoints. This enables students to evaluate potential solutions, make informed decisions, and engage in collaborative efforts to address environmental challenges.

An interdisciplinary approach to environmental education helps students develop environmental literacy, including an understanding of ecological principles, environmental issues, and the connections between human actions and environmental impacts. This foundation of knowledge, combined with the cultivation of environmental values and ethics, can inspire students to become informed and responsible citizens who actively engage in environmental stewardship.

Incorporating environmental education into multiple subjects and extracurricular activities can help students recognize the relevance of environmental issues to various disciplines, such as history, literature, art, and mathematics. This integration also reinforces the importance of environmental education and helps students develop a comprehensive understanding of the environment, its challenges, and the potential solutions.

Interdisciplinary approaches to environmental education promote collaboration among educators, students, and community members. By working together, these stakeholders can pool their knowledge, resources, and expertise to create effective learning experiences and develop innovative solutions to environmental problems. This collaboration can also foster a sense of shared responsibility and commitment to addressing environmental issues, both locally and globally.

In conclusion, interdisciplinary approaches are vital for forming an environmental culture in students, as they enable learners to develop a comprehensive understanding of environmental challenges, cultivate critical thinking and problem-solving skills, and actively engage in efforts to address these issues. Embracing interdisciplinary approaches in environmental education can empower students to become environmentally responsible citizens and stewards of the planet [5].

Assessing the effectiveness of environmental education programs is essential for understanding their impact on students' environmental culture and informing future educational practices and policies. Evaluation methods should consider both the cognitive and affective dimensions of learning, including the development of environmental knowledge, attitudes, values, and behaviors. In this section, we discuss the key aspects of evaluating the effectiveness of environmental education programs.

Evaluating students' environmental knowledge and understanding involves assessing their comprehension of ecological principles, environmental issues, and the interconnected nature of natural systems and human societies. This can be achieved through various assessment methods, such as written exams, quizzes, oral presentations, and project-based assessments.

Measuring students' attitudes and values towards the environment can provide insights into their emotional and affective responses to environmental issues. Surveys, questionnaires, and interviews can be used to gauge students' attitudes, beliefs, and values regarding environmental responsibility, conservation, and sustainability.

Understanding the impact of environmental education programs on students' environmentally responsible behaviors is crucial for evaluating their effectiveness in fostering an environmental culture. Observations, self-reporting measures, and behavior checklists can be employed to assess students' engagement in environmentally friendly practices, such as recycling, energy conservation, and participation in environmental initiatives.

Environmental education programs should also aim to develop students' skills and competencies, such as critical thinking, problem-solving, communication, and collaboration. Assessments that focus on these skills can include rubrics, performance-based tasks, and peer evaluations.

Long-term impacts of environmental education programs on students' environmental culture can be best understood through longitudinal studies that track students' knowledge, attitudes, values, and behaviors over time. These studies can provide valuable insights into the lasting effects of

environmental education on students and inform the development of effective, long-term strategies for fostering an environmental culture.

Gathering feedback from various stakeholders, including educators, students, parents, and community members, can provide essential information about the perceived effectiveness and relevance of environmental education programs. Surveys, interviews, and focus groups can be employed to collect feedback and inform program improvements and future initiatives.

By evaluating the effectiveness of environmental education programs using these various methods, educational institutions, policymakers, and other stakeholders can gain a better understanding of the impact of these programs on students' environmental culture. This information can be used to improve existing programs, inform future initiatives, and ultimately contribute to the formation of an environmental culture among students that promotes environmental responsibility and stewardship [6].

Forming an environmental culture among students is crucial for addressing current and future environmental challenges. Educational institutions, policymakers, and other stakeholders must work collaboratively to create and implement policies that support the effective integration of environmental education into curricula and school culture. In this section, we discuss policy implications and recommendations for fostering an environmental culture in students.

Policies should prioritize and allocate resources for teacher training and professional development in environmental education. This includes pre-service teacher training programs and ongoing professional development opportunities that equip educators with the knowledge, skills, and confidence needed to integrate environmental topics into their teaching.

Policymakers should support the integration of environmental education across various subjects, including science, social studies, and humanities. This can be achieved through the development of national or regional curriculum guidelines, the provision of resources for interdisciplinary collaboration, and the recognition of environmental education as a critical component of students' learning experiences.

Policies should encourage the use of interdisciplinary and experiential learning approaches in environmental education, which have been shown to be effective in fostering an environmental culture among students. This can include supporting collaborative efforts among educators, providing resources for outdoor and hands-on learning experiences, and promoting community engagement and service-learning opportunities.

Policymakers should allocate resources to support the development and implementation of environmental education programs, initiatives, and materials. This can include funding for school gardens, energy conservation projects, waste reduction campaigns, and digital tools and resources that enhance environmental learning and engagement.

Policies should support the regular assessment and evaluation of environmental education programs to ensure their effectiveness in forming an environmental culture among students. This can involve the development of standardized assessment tools and guidelines, as well as the allocation of resources for long-term, longitudinal studies that examine the impact of environmental education on students' knowledge, attitudes, values, and behaviors.

Policymakers should promote collaboration among various stakeholders, including educational institutions, non-governmental organizations, community groups, and the private sector, to create comprehensive and effective environmental education programs. Such collaboration can facilitate the sharing of expertise, resources, and best practices, ultimately contributing to the development of an environmental culture among students.

By implementing these policy recommendations, stakeholders can support the formation of an environmental culture in students, empowering them to become informed and responsible citizens who actively engage in environmental stewardship and contribute to the long-term sustainability of our planet [7].

The problem of forming an environmental culture among students is of paramount importance, given the pressing environmental challenges facing our planet. Developing an environmental culture in students not only equips them with the knowledge and understanding necessary to address these issues but also fosters attitudes, values, and behaviors that promote environmental responsibility and stewardship.

This scientific statement has discussed the background and significance of environmental education, the role of educators, theoretical frameworks, strategies for developing environmental culture, the importance of interdisciplinary approaches, and evaluation methods for environmental education programs. It has also provided policy implications and recommendations for fostering an environmental culture in students.

To effectively address the problem of forming an environmental culture among students, it is crucial for educators, policymakers, and other stakeholders to collaborate and invest in environmental education initiatives. By prioritizing teacher training, integrating environmental education into curricula, promoting interdisciplinary and experiential learning approaches, allocating resources, and regularly assessing and evaluating the effectiveness of environmental education programs, we can cultivate an environmental culture in students that will empower them to become environmentally responsible citizens and stewards of the planet.

In conclusion, the formation of an environmental culture among students is an essential and achievable goal. By recognizing the importance of this issue and implementing effective policies and practices, we can ensure that the next generation is well-prepared to address the environmental challenges of today and tomorrow, contributing to a more sustainable and resilient future for all [8].

References:

1. Chawla, L. (2006). *Learning to love the natural world enough to protect it*. Barn nr. 2, 57-58.
2. Hungerford, H. R., & Volk, T. L. (1990). *Changing learner behavior through environmental education*. *The Journal of Environmental Education*, 21(3), 8-21. [Link] (<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00958964.1990.10753743>). (date of application 20.04.2023).
3. Kollmuss, A., & Agyeman, J. (2002). *Mind the gap: Why do people act environmentally and what are the barriers to pro-environmental behavior?* *Environmental Education Research*, 8(3), 239-260. [Link] (<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13504620220145401>) (date of application 20.04.2023).
4. Liefländer, A. K., Fröhlich, G., Bogner, F. X., & Schultz, P. W. (2013). *Promoting connectedness with nature through environmental education*. *Environmental Education Research*, 19(3), 370-384. [Link] (<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13504622.2012.697545>) (date of application 20.04.2023).
5. Orr, D. W. (1992). *Ecological literacy: Education and the transition to a postmodern world*. Albany, NY: State University of New York Press.
6. Stevenson, R. B., Brody, M., Dillon, J., & Wals, A. E. (Eds.). (2013). *International handbook of research on environmental education*. New York, NY: Routledge. [Link] (<https://www.routledge.com/International-Handbook-of-Research-on-Environmental-Education/Stevenson-Brody-Dillon-Wals/p/book/9780415892384>) (date of application 20.04.2023).
7. UNESCO. (1978). *Intergovernmental Conference on Environmental Education. Final Report, Tbilisi (USSR)*. [Link] (<http://unesdoc.unesco.org/images/0003/000327/032763eo.pdf>) (date of application 20.04.2023).
8. United Nations. (2015). *Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. A/RES/70/1. [Link] (<https://sdgs.un.org/2030agenda>) (date of application 20.04.2023).

МРНТИ: 10.01.11
УДК: 340.115

10.51889/2959-6181.2023.72.2.012

Б.Х.Толеубекова¹, Ж.Ю.Сайлибаева¹, Т.Б.Хведелидзе¹
¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая
Алматы, Казахстан

ТРАНСФОРМАЦИОННАЯ МОДЕЛЬ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ ЮРИДИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН В КОНТЕКСТЕ ПОЛИТИКИ ЦИФРОВИЗАЦИИ ВУЗОВСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

Внедрение цифровых технологий в образовательный процесс на всех уровнях образования в Республике Казахстан приняло характер экспансии. Значительные изменения произошли в методическом сопровождении юридических дисциплин, преподаваемых в рамках образовательных программ бакалавриата. Требуют своего разрешения проблемы, связанные с методическим осмыслением структуры и пределов применения цифровых технологий в образовательных целях с учетом цифровизации сферы юриспруденции, когда наблюдаются разные технико-организационные параметры, используемые для осуществления досудебного производства и отправления правосудия в электронном формате, которые не совпадают с параметрами цифровых технологий, применяемых непосредственно в сфере образовательной деятельности.

Ключевые слова: методика преподавания, юридические дисциплины, цифровые технологии в высшем образовании.

Б.Х.Толеубекова¹, Ж.Ю.Сайлибаева¹, Т.Б.Хведелидзе¹
¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы, Қазақстан

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА БІЛІМ БЕРУДІ ЦИФРЛАНДЫРУ САЯСАТЫ КОНТЕКСТІНДЕ ЗАҢ ПӘНДЕРІН ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІНІҢ ТРАНСФОРМАЦИЯЛЫҚ МОДЕЛІ

Аңдатпа

Қазақстан Республикасында білім берудің барлық деңгейлерінде білім беру процесіне цифрлық технологияларды енгізу экспансия сипатын қабылдады. Бакалавриаттың білім беру бағдарламалары шеңберінде оқытылатын заң пәндерін әдістемелік сүйемелдеуде елеулі өзгерістер болды. Сотқа дейінгі іс жүргізуді жүзеге асыру және сот төрелігін электрондық форматта іске асыру үшін пайдаланылатын, білім беру қызметі саласында тікелей қолданылатын цифрлық технологиялардың параметрлерімен сәйкес келмейтін әртүрлі техникалық-ұйымдастырушылық параметрлер байқалған кезде құқықтану саласын цифрландыруды ескере отырып, білім беру мақсаттарында цифрлық технологияларды қолданудың құрылымы мен шектерін әдістемелік түсінумен байланысты проблемалар өздерінің шешілуін талап етеді.

Түйін сөздер: оқыту әдістемесі, заң пәндері, жоғары білім берудегі цифрлық технологиялар.

B.Kh.Toleubekova¹, Zh.Yu. Sailibayeva¹, T.B.Khvedelidze¹

*¹ Abai Kazakh national pedagogical university
Almaty, Kazakhstan*

TRANSFORMATIONAL MODEL OF THE METHODOLOGY FOR TEACHING LEGAL DISCIPLINES IN THE CONTEXT OF THE POLICY OF DIGITALIZATION OF UNIVERSITY EDUCATION

Abstract

The introduction of digital technologies in the educational process at all levels of education in the Republic of Kazakhstan has taken on the nature of expansion. Significant changes have occurred in the methodological support of legal disciplines taught within the educational programs of bachelor's degree. The problems connected with methodological understanding of the structure and limits of the use of digital technologies for educational purposes in view of the digitalization of judicial proceedings, when different technical and organizational parameters used for pre-trial proceedings and administration of justice in electronic format, which do not coincide with the parameters of digital technologies used directly in the field of educational activity, require their resolution.

Key words: teaching methodology, legal disciplines, digital technologies in higher education.

Введение

Вопросам методики преподавания юриспруденции посвящены работы, которые чаще всего являются интерпретацией общей методики преподавания в высшей школе с учетом особенностей конкретной правовой дисциплины или направления в юридическом образовании (юридического бакалавриата, магистратуры, докторантуры, повышения квалификации). В целом такой подход оправдан и связан с общими методическими требованиями и рекомендациями, выработанными вузовской практикой преподавания. Как правило, выбор методики обусловлен той схемой, по которой построен силлабус предмета, составляемый в рамках учебно-методического комплекса дисциплины (далее – УМКД). Силлабус – достаточно динамичная материя, которая постоянно адаптируется к изменяющимся условиям и правилам вузовского управления и контроля знаний. Значимыми обстоятельствами, влияющими на содержание и структуру силлабуса изучаемой юридической дисциплины, выступают также новшества законодательного характера, реформационные процессы в системе правоохранительной функции и органов, реализующих эту функцию, цифровизация юриспруденции как сферы государственной деятельности, цифровизация деятельности правоохранительных органов, осуществляющих досудебное расследование, цифровизация отправления правосудия независимо от отраслевой принадлежности складывающихся правоотношений (гражданский спор, административный деликт, административное судопроизводство, уголовный процесс) и т.д.

Актуальность темы исследования основана на новых подходах, активно вырабатываемых практикой вузовской образовательной деятельности, связанной с общими ведомственными требованиями о внедрении цифровых технологий.

Новизна темы исследования обусловлена той степенью новизны, которой обладают вообще цифровые технологии, адаптированные к запросам вузовского образования.

Методология исследования характеризуется такими признаками, как анализ нормативных правовых актов и нарративных источников, объективность и критический подход к состоянию и оценке внедрения цифровых технологий в образовательную деятельность вуза.

Материалы и методы исследования

Необходимость внесения радикальных изменений в традиционную методику преподавания юридических дисциплин, ориентированную на применение цифровых технологий, связана со следующими обстоятельствами:

- принятие в 2007 году Концепции перехода Республики Казахстан к устойчивому развитию на 2007-2024 годы. Концепция была актуально до момента ее упразднения, то есть до апреля 2011 года [1];

- утверждение и внедрение в образовательную сферу Министерством образования и науки РК Правил организации и функционирования единой информационной системы образования [2];

- принятие в 2017 году Государственной программы «Цифровой Казахстан». Программа выполнялась до момента ее упразднения, то есть до 17 мая 2022 года [3];

- принятие Плана мероприятий по реализации Государственной программы «Цифровой Казахстан». Контроль за выполнением данного Плана осуществлялся до момента утраты своей силы, то есть до 17 мая 2022 года [4];

- предусмотрение в ЗРК «Об образовании» (2007 г.) подпункта 25) статьи 5 положения о том, что уполномоченный орган в области образования компетентен осуществлять руководство и координацию проведения учебно-методической и научно-методической работы, в том числе связанные с дистанционным обучением [5];

- принятие в 2022 году Концепции развития образования Республики Казахстан на 2022-2026 годы [6];

- достаточно большой объем ведомственных приказов, регламентирующих применение цифровых технологий в вузовской образовательной деятельности.

Во всех приведенных актах вопросам цифровизации образования уделяется самое пристальное внимание. В Казахстане всегда в качестве одного из приоритетов в системе государственной политики признавалось достижение высокого качества в высшем образовании. Высшее руководство страны объективно связывало достижение цели процветания страны, роста индустриализации, благосостояния народа с таким фактором, как обеспечение подготовки специалистов высшей квалификации, соответствующих мировым стандартам.

Еще одним важным обстоятельством, имеющим общегосударственное значение, является политика противодействия коррупции. Считается доказанным тот факт, что сфера образования в Казахстане – самая коррумпированная. Теория и практика противодействия коррупции выработали множество способов искоренения этого негативного явления, в том числе и в сфере высшего образования. Во всяком случае, общее мнение сводится к тому, что радикальным методом противодействия коррупции является внедрение цифровых технологий во все без исключения направления вузовской деятельности. Для окончательных выводов нужно исследовать опыт внедрения цифровых технологий в сферу высшего образования. Однако наша задача в данном случае иная: обосновать целесообразность внедрения новых методических подходов в усвоении учебных программ по юриспруденции во взаимосвязи с процессами и результатами цифровизации практической юриспруденции.

Практика как самый надежный критерий истины в очередной раз проявила себя в процессе внедрения дистанционной формы обучения (официальное название: дистанционные образовательные технологии – ДОТ). Надежды на эту форму не оправдались. Она не стала более эффективной моделью по сравнению с заочной формой. Так, задолго до карантина, объявленного в Казахстане во взаимосвязи с опасностью распространения коронавируса (2019-2021 гг.), МОН РК предпринял реальные шаги по активизации внедрения дистанционной формы обучения по вузовским программам. В 2015 г. приказом Министра образования и науки РК были утверждены и введены в образовательную практику Правила организации учебного процесса по дистанционным образовательным технологиям [7]. Согласно пункту 27 названных Правил в системе ДОТ допускалась даже реализация двухдипломных программ. Таким образом, при обучении по системе ДОТ предполагалось создать благоприятные условия для лиц, совмещающих трудовую деятельность с получением высшего образования. Складывалась такая ситуация, которая уже опережала события, связанные с будущим объявлением карантина и необходимостью скорейшей адаптации образовательной сферы к новым условиям, сопряженным со значительными ограничениями в вопросах коммуникаций

и перемещений в пространстве. Результаты применения ДОТ в условиях карантина показали значительное снижение качества высшего образования.

Таким образом, можно утверждать, что методики обучения, основанные на применении ДОТ, недостаточно разработаны либо ДОТ как таковые для высшего образования пригодны не по всем специальностям. Применительно к юриспруденции ситуация осложняется тем обстоятельством, что практически во всех направлениях правовой деятельности активно внедряются цифровые технологии. Это означает, что при подготовке юристов высшей квалификации в соответствии с образовательным вектором (например, с такими специализациями, как судебно-прокурорская, следственной-прокурорская, следственно-криминалистическая, административно-правовая, адвокатская, уголовно-исполнительная и т. д.) обучаемые должны познавать и обретать навыки пользования теми цифровыми моделями, которые применяются в конкретной сфере юридической деятельности. В Казахстане на сегодняшний день предусмотрены онлайн судебные процессы, электронный формат досудебного расследования, судебный кабинет для самого широкого круга пользователей, онлайн подача и регистрация обращений граждан в любые правоохранительные органы страны и многое иное. При этом преподавателю необходимо постоянно следить за изменениями в парке цифровых моделей, применяемых в практической юриспруденции. Безусловно, что в складывающейся ситуации быстро создать оптимальную, тем более универсальную, методическую схему очень сложно.

Структура традиционной вузовской методики преподавания юридических дисциплин может быть представлена в следующем виде:

- методологические основы преподавания юриспруденции;
- методические основы преподавания юриспруденции;
- классы методики: а) общая методика преподавания; б) частная методика преподавания;
- методика преподавания по видам занятий:
 - а) лекции (план, программа, конспект лекций);
 - б) семинарские (формы: беседа, дискуссия, коллоквиум, игровые технологии, опрос, дебаты, контрольная работа и др.);
 - НИР (научно-исследовательская работа), СРС (самостоятельная работа студента), СРС/СРОП (самостоятельная работа студента с преподавателем/самостоятельная работа обучающегося с преподавателем). Эти формы реализуются путем применения таких приемов, как поиск учебной информации по теме занятия, разной степени самостоятельная работа студента;
 - контроль знаний: а) текущий контроль (посещение студентами занятий, выполнение заданий по СРС, участие каждого обучающегося в обсуждении темы занятия); б) промежуточный контроль (тестирование, контрольная работа, коллоквиум, эссе); в) семестровая аттестация (экзамен); г) итоговая аттестация.

Именно такой вариант структуры вузовской методики преподавания юриспруденции прослеживается в работах С. В. Жильцова [8], М. В. Борисовой и Т. И. Серовой [9] и иных современных методистов. В методических работах по преподаванию юриспруденции за последние пять лет уже указываются такие новые элементы, как: ресурсы информационно-телекоммуникационной сети Интернет; информационные технологии, применяемые в процессе изучения данной конкретной дисциплины; инновационные формы и методы обучения юриспруденции и т. п. Все это оценивается как соответствие новым требованиям в сфере информационно-коммуникационных отношений.

Результаты и их обсуждение

Безусловно, основные структурные элементы методики преподавания юриспруденции сохраняют свою актуальность в достаточно широком темпоральном аспекте. И это обусловлено тем обстоятельством, что подготовка юриста высшей квалификации высоко специфична и предполагает привитие им навыков работы с текстом закона, с правовым нормативным материалом и ведомственными нормативными актами. Опыт преподавания показывает, что студент на занятиях практического характера при поиске нужного правового текста предпочитает работать с гаджетами. При этом затраты времени довольно ощутимые. Эффективность занятия снижается. Попытки преподавателя помочь студенту путем передачи ему своего экземпляра книжного варианта, например кодекса, зачастую приводят к тому, что

студент не знает как и где надо искать правовую норму, подлежащую обсуждению на занятии. Студент не умеет работать с такой формой источника, как книжный нормативно-правовой текст. И это не просто результат использования «новой» для него внешней формы, но и отражение факта незнания студентом структуры и содержания нормативного правового акта, так как он в телефоне ищет не главу, раздел или статью закона, а ищет норму права посредством ключевых слов, не задумываясь над структурой правового акта. При этом он может получить информацию, например, не из той части кодифицированного закона, которая необходима на данном занятии.

Наряду с этим, трудно представить судью, который при отправлении правосудия сидит с телефоном в руках и судорожно ищет необходимый правовой источник. Судья, отправляясь на процесс, как минимум имеет при себе печатные, полиграфическим путем изданные тексты Конституции, материальный и процессуальный кодексы. Это обязательные атрибуты, которые используются судом при разбирательстве по делу. Отсюда вытекает, что не всегда электронные средства, применяемые в учебном процессе, способствуют привитию студентам навыков, которые необходимы в будущей профессиональной юридической деятельности. Параметры, место, объемы, формы применения цифровых технологий в образовательном процессе будущих юристов должны быть отражены в методиках преподавания юриспруденции. Личный опыт авторов настоящей работы говорит о том, что книжный вариант текстов нормативных правовых актов в образовательном процессе предпочтительнее электронных вариантов. При работе с книжным вариантом у студента складывается правильное представление о структуре закона, что значительно облегчает процесс поиска нужного правового предписания, например, при решении правовой задачи.

Имеет значение для правильного структурирования методики преподавания юриспруденции выбор формы контроля знаний. При широком внедрении цифровых технологий к таким формам контроля относится экзамен, требующий указания на применение конкретного вида технологии (например, программа контроля «Окулык», в пределах которой возможно применение моделей проведения экзамена: «открытая книга», «закрытая книга», «устный экзамен», «письменный экзамен» с включением оценки уровня самостоятельности студента или оригинальности письменного текста, определяемого по системе «Антиплагиат»). Методика должна содержать рекомендации по определению модели ИКТ при проведении контроля знаний в форме экзамена с учетом специфики конкретной учебной дисциплины [10].

Следующий значимый аспект в модели методики преподавания юриспруденции обусловлен теми новшествами, которые внедрены в систему судопроизводства: дистанционное отправление правосудия, заочное отправление правосудия, электронный формат досудебного производства по уголовным делам, электронный формат разрешения административных проступков и так далее. В современных условиях любой участник производства по делу имеет возможность дистанционно получать необходимые сведения об этапах и стадиях производства по делу. Например, оцифрованный сервис «Судебный кабинет» представляет собой единое окно для доступа к электронным сервисам судебных органов Казахстана (по правилам оформления исковых заявлений, ходатайств и др.). Изложенное означает, что новейшие цифровые технологии, применяемые в правовой сфере, также должны стать элементом структуры методик преподавания юриспруденции в высшей школе.

Чрезмерное увлечение цифровыми технологиями одинаково неприемлемо как в образовательной, так и в практической деятельности. Это представляется особенно значимым применительно к юриспруденции, которая обращена прежде всего к человеку, его нуждам и социальным проблемам. Ошибка в юриспруденции может обернуться необратимыми нарушениями прав, свобод и законных интересов человека и гражданина.

Основные выводы

Таким образом, трансформация правовой сферы в условиях массовой и всеобъемлющей цифровизации требует соответствующей трансформации структуры методики преподавания

юриспруденции с тем, чтобы будущий юрист был подготовлен для работы в двух направлениях: 1) применение цифровых технологий в процессах преподавания и получения юридического образования; 2) применение цифровых технологий в процессе будущей профессиональной юридической деятельности.

Как нам представляется, такой подход к структуризации методики преподавания юриспруденции в высшей школе будет способствовать повышению эффективности в деле реализации приоритетов, указанных в Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года [11] по направлению цифровизации судопроизводства, правового образования, а также по проработке необходимости кодификации законодательства в сфере информационно-коммуникационных технологий.

Выбор цифровой модели проведения промежуточной аттестации по юридическим учебным дисциплинам должен корреспондировать с особенностями самой дисциплины. Эти особенности может знать прежде всего преподаватель, который при разумном подходе сумеет исключить проведение экзамена в электронном формате, требующем знаний чисто теоретического характера, для дисциплины практического (прикладного) направления.

Список литературы

1. Концепция перехода Республики Казахстан к устойчивому развитию на 2007-2024 годы. – Утверждена Указом президента Республики Казахстан от 14.11.2006 г. № 216//<https://adilet.zan.kz/rus/docs>(дата обращения: 15.05.2023 г.). Концепция утратила свою силу Указом Президента РК от 13.04.2011г. № 47.

2. Правила организации и функционирования единой информационной системы образования. – Утверждены приказом министра образования и науки Республики Казахстан от 01.12.2011 г. № 503//<https://inform.kz/ru/mon-rk-utverzhdeny-pravila...> (дата обращения 15.05.2023 г.).

3. Цифровой Казахстан: Государственная программа. – Утверждена постановлением Правительства Республики Казахстан от 12.12.2017 г. № 827//<https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827> (дата обращения: 15.05.2023.). Государственная программа утратила свою силу постановлением Правительства РК от 17.05.2022 г. № 311.

4. План мероприятий по реализации Государственной программы «Цифровой Казахстан» - Утвержден постановлением Правительства Республики Казахстан от 12.12.2017 г. № 827//<https://adilet.zan.kz/rus/docs> (дата обращения: 15.05.2023 г.). План мероприятий утратил свою силу постановлением Правительства РК от 17.05.2022 г. № 311.

5. Об образовании – Закон Республики Казахстан от 27.07.2007 г. № 319-III//<https://adilet.zan.kz/rus/docs>(дата обращения; 15.05.2023 г.).

6. Концепция развития образования на 2022-2026 годы. – Утверждена постановлением Правительства Республики Казахстан от 24.11.2022 г. № 941//<https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000941> (дата обращения: 15.05.2023 г.).

7. Правила организации учебного процесса по дистанционным образовательным технологиям. – Утверждены приказом Министра образования и науки РК от 20.03.2015 г. № 137. С изменениями и дополнениями по состоянию на 25.01.2021 г.//Юридический вестник в Казахстане. - № 7 (151), 2021. – С. 103-108.

8. Жильцов С. В. Методика преподавания юриспруденции в высшей школе: Учебно-методический комплекс. – Тольятти: ТГУ, 2020. – 17 с.

9. Борисова М. В., Серова Т. И. Методика преподавания юриспруденции в высшей школе. – М.: ГУЗ, 2020. – 45 с.

10. Приказ МОН РК «О дополнительных мерах по обеспечению качества образования при переходе на дистанционные образовательные технологии на период пандемии коронавирусной инфекции COVID-19 от 04.05.2020 г. № 179//https://online.zakon.kz/Document/?doc_id37333643 (дата обращения: 11.02.2023 г.).

11. Концепция правовой политики Республики Казахстан до 2030 года. – Утверждена Указом Президента РК К.-Ж. К. Токаева от 15.10.2021 г. № 674//<https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> (дата обращения: 11.02.2023 г.).

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ

Байсымакова Д.С. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, «Құқықтану» кафедрасының аға оқытушысы, e-mail: dana_2274@mail.ru

Бейбитов М.С. – заң ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры, e-mail: beibitov.m@mail.ru

Бижанова А.Р. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының қауымдастырылған профессоры, з.ғ.д., Алматы, Қазақстан, e-mail: Aike_74@mail.ru

Досжанов Б.Б. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, «Құқықтану» кафедрасының аға оқытушысы, з.ғ.к., e-mail: bulat8188@mail.ru

Жетпісбаев Ж.Б. – заң ғылымдарының магистрі, "Құқықтың артықшылығы" заң консультанттары палатасы Төрағасының кеңесшісі, e-mail: zhiger_811@mail.ru

Калкаева Н.Б. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының аға оқытушысы, з.ғ.к., Алматы, Қазақстан, e-mail: nesibeli77@mail.ru

Қасымбек А.О. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, «Құқықтану» кафедрасының аға оқытушысы, e-mail: kassym1407@gmail.com

Меирбекова Г.Б. – Абай атындағы ҚазҰПУ Құқықтану кафедрасының қауымдастырылған профессоры, e-mail: Meirbekova67@mail.ru

Молдахметова Ж.Е. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, «Құқықтану» кафедрасының аға оқытушысы, e-mail: moldaxmetova_zh@mail.ru

Мухамеджанов О.З. – з.ғ.д., Ташкент мемлекеттік университетінің Халықаралық құқық және адам құқықтары кафедрасының профессоры, Өзбекстан, Ташкент қ.

Османова Г. Ж. – PhD, Абай атындағы ҚазҰПУ Құқықтану кафедрасының аға оқытушы, Қазақстан Республикасы, Алматы қ. e-mail: gulaina.78@mail.ru

Рамазан Сауле – Нархоз университеті, 1 курс студенті, Алматы, Қазақстан

Сайлибаева Ж.Ю. – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының қауым.профессоры, з.ғ.к., Алматы қ., Қазақстан, e-mail: zhanel.sailibayeva@mail.ru

Тайторина Б.А. – заң ғылымдарының докторы, Абай ат. Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Тарих және құқық Институты Құқықтану кафедрасының профессоры, e-mail: binur.a@mail.ru

Толеубекова Б.Х. – заң ғылымдарының докторы, Абай ат. Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Тарих және құқық Институты Құқықтану кафедрасының профессоры, e-mail: madina_khv@mail.ru

Тұрлыханқызы Қ. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, «Құқықтану» кафедрасының оқытушысы e-mail: kuralay_turlykhan@mail.ru

Хведелидзе Т.Б. – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының қауым.профессоры, з.ғ.к., Алматы қ., Қазақстан, e-mail: khvedelidze_tima@mail.ru

Шамова С.Б. – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Жаратылыстану және география институтының 2 курс студенті, Алматы, Қазақстан, e-mail: shamovasamal58@gmail.com

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Байсымакова Д.С. – старший преподаватель кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая. г. Алматы, Казахстан. email: dana_2274@mail.ru

Бейбитов М.С. – доктор юридических наук, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, e-mail: beibitov.m@mail.ru

Бижанова А.Р. – доктор юридических наук, асс. профессор кафедры Юриспруденция Института истории и права Казахского национального педагогического университета им. Абая, e-mail: Aike_74@mail.ru

Досжанов Б.Б. – к.ю.н., старший преподаватель кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая. г. Алматы, Казахстан, e-mail: bulat8188@mail.ru

Жетписабев Ж.Б. – магистр юридических наук, Советник Председателя Палаты юридических консультантов «Привилегия права», e-mail: zhiger_811@mail.ru

Калкаева Н.Б. – к.ю.н., асс. профессор кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая. г. Алматы, Казахстан. e-mail: nesibeli77@mail.ru

Қасымбек А.О. – старший преподаватель кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая. г. Алматы, Казахстан. email: kassym1407@gmail.com

Меирбекова Г.Б. – ассоциированный профессор кафедры «Юриспруденция» КазНПУ имени Абая, e-mail: Meirbekova67@mail.ru

Молдахметова Ж.Е. – старший преподаватель кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая. г. Алматы, Казахстан. email: moldaxmetova_zh@mail.ru

Мухамеджанов О.З. – доктор юридических наук, профессор кафедры Международного права и прав человека Ташкентского государственного университета, г. Ташкент, Узбекистан

Османова Г.Ж. – PhD, старший преподаватель КазНПУ имени Абая, e-mail: gulaina.78@mail.ru

Рамазан Сауле – Университет Narхоз, студентка 1 курса, Алматы, Қазақстан

Сайлибаева Ж.Ю. – к.ю.н., асс. профессор кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая. г. Алматы, Казахстан. e-mail: zhanel.sailibayeva@mail.ru

Тайторина Б.А. – доктор юридических наук, профессор кафедры Юриспруденция Института истории и права Казахского национального педагогического университета им. Абая, e-mail: binur.a@mail.ru

Толеубекова Б.Х. – доктор юридических наук, профессор кафедры Юриспруденция Института истории и права Казахского национального педагогического университета им. Абая, e-mail: madina_khv@mail.ru

Турлыханкызы К. – Институт истории и права КазНПУ имени Абая, Преподаватель кафедры «Юриспруденция», e-mail: kuralay_turlykhan@mail.ru

Хведелидзе Т.Б. – к.ю.н., асс. профессор кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая. г. Алматы, Казахстан. email: khvedelidze_tima@mail.ru

Шамова С.Б. – КазНПУ имени Абая, Студентка 2 курса Института ЖГИ, Алматы, Қазақстан, e-mail: shatovasamal58@gmail.com

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Baisymakova D.S. – Institute of History and Law of KazNPU named after Abai, Lecturer at the Department of Jurisprudence, e-mail: dana_2274@mail.ru

Beibitov M.S. – Doctor of Law, Professor of the L.N.Gumilyov Eurasian National University, e-mail: beibitov.m@mail.ru

Bizhanova A.R. – Doctor of Law, Professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of History and Law of the Abai Kazakh National Pedagogical University, e-mail: Aike_74@mail.ru

Doszhanov B.B. – Candidate of Law, Institute of History and Law of KazNPU named after Abai, Lecturer at the Department of Jurisprudence, e-mail: bulat8188@mail.ru

Kalkayeva N.B. – Candidate of Law, associate professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of history and law KazNPU named after Abai. Almaty, Kazakhstan. email: nesibeli77@mail.ru

Kassymbek A.O. – Institute of History and Law of the Abai Kazakh National Pedagogical University, Lecturer at the Department of Jurisprudence, e-mail: kassym1407@gmail.com

Khvedelidze T.B. – Candidate of Law, associate professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of history and law of the Abai Kazakh National Pedagogical University. Almaty, Kazakhstan. email: khvedelidze_tima@mail.ru

Meirbekova G.B. – Associate Professor, Department of Jurisprudence, Abai KazNPU, e-mail: Meirbekova67@mail.ru

Moldakhmetova Zh.E. – Institute of History and Law of the Abai Kazakh National Pedagogical University, Lecturer at the Department of Jurisprudence, e-mail: moldaxmetova_zh@mail.ru

Mukhamedzhanov O.Z. – doctor of Law, Professor of the Department of International Law and Human Rights, Tashkent State University, Tashkent, Uzbekistan

Osmanova G. – PhD, Senior Lecturer of the Abai Kazakh National Pedagogical University e-mail: gulaina.78@mail.ru

Ramazan Saule – Narxoz University, 1st year student, Almaty, Kazakhstan

Sailibayeva Zh.Yu. – Candidate of Law, associate professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of history and law of the Abai Kazakh National Pedagogical University. Almaty, Kazakhstan. e-mail: zhanel.sailibayeva@mail.ru

Shamova S.B. – Chemistry-biology 2nd course Kazakh National Pedagogical university named after Abai, Almaty, Kazakhstan, e-mail: shamovasamal58@gmail.com

Taitorina B.A. – Doctor of Law, Professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of History and Law of the Abai Kazakh National Pedagogical University, e-mail: binur.a@mail.ru

Toleubekova B.Kh. – Doctor of Law, Professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of History and Law of the Abai Kazakh National Pedagogical University, e-mail: madina_khv@mail.ru

Turlykhanqyzy K. – Institute of History and Law of the Abai Kazakh National Pedagogical University, Lecturer at the Department of Jurisprudence, e-mail: kuralay_turlykhan@mail.ru

Zhetpisbayev Zh.B. – master of Laws, Advisor to the Chairman of the Chamber of Legal Consultants "Privilege of Law", e-mail: zhiger_811@mail.ru

АБАЙ АТЫНДАҒЫ ҚАЗҰПУ ХАБАРШЫСЫ
«ЮРИСПРУДЕНЦИЯ» СЕРИЯСЫ
(nesibeli77@mail.ru)

Құрметті авторлар!

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Тарих және құқық институты «Хабаршы/Вестник», Юриспруденция Сериясына 2023 ж. №3 шығарылымына заң ғылымдары бойынша ғылыми мақалаларды қарастырып, жариялауға қабылдайды.

Көлемі 10 беттен аспайтын мақаланы жариялау құны – 5000 теңге (пошта шығынынан бөлек). Мақаланың жарияланатындығы туралы шығарылған редколлегия алқасының шешімінен кейін сіздің электрондық поштаңызға реквизиттер бойынша қосымша мәліметтер жіберіледі.

Мақаланың қабылдану мерзімі – 2023жылдың 1 қыркүйек дейін.

Мақала жариялауға қатысты тапсырысты <https://bulletin-jurisprudence-kaznpu.kz/index.php/home/login?source=%2Findex.php%2Fhome%2Fsubmissions> сайтқа тіркелу арқылы жүктей аласыз.

Тапсырыс нысаны:

№	Автор туралы мәлімет	
1	Аты-жөні (толық) + фото: 70x95	
2	ИИН (төлем жасау үшін)	
3	Ғылыми дәрежесі	
4	Ғылыми атағы	
5	Жұмыс орны	
6	Қызметі	
7	Индексі көрсетілген поштаның мекен-жайы (журнал жіберу үшін)	
8	Электрондық пошта адресі, байланыс телефондары	

Мақала тапсырыс парағына қоса тіркеледі. Мақаланың жазылу тәртібі төмендегідей рәсімделеді:

- ӨӘЖ (индекс) Сол жақ бұрышқа бас әріптермен–ӨӘЖ, FTAMP*;
- Бір жолдан кейін мақала атауы ортада БАС ӘРІПТЕРМЕН(қою шрифтпен);
- Бір жолдан кейін ортада автордың аты-жөні, ғылыми дәрежесі, атағы, жұмыс орны;
- Бір жолдан кейін аңдатпа (от **80** до **100** сөздерден) – үш тілде (қазақша, орысша және ағылшын);
- Бір жолдан кейін кілт сөздер (10-12 сөздерден немесе сөз тіркестерінен);
- Бір жолдан кейін мәтін;
- Бір жолдан кейін әдебиеттер тізімі (курсивтік шрифтпен);
- Мақала көлемі–10 бет (минималды көлем–5 бет, ерекше жағдайда – 15-17бет);
- Мәтін Word97-2003 редакторы бойынша терілуі тиіс;
- Шрифт Times New Roman;
- Кегль –14;
- Жол аралық интервал1,0;
- Парақ параметрі: жоғары және төменгі – 20мм, сол – 30мм, оң – 15мм.

Сілтеме: дәйексөз тәртібі қатарымен – [1,с.15] –1– дәйексөз қайнар көзі тәртібі, **156** .– бетін және оның номерін көрсету.

*FTAMP – Ғылыми-техникалық ақпараттың мемлекет аралық рубрикаторы.

Ескерту!

Мақала мәтіні былай құрылымдалған болуы керек: Кіріспе (өзектілігі, мақсаты және міндеттері, әдістемесі/зерттеуәдісі); сондай-ақ, негізгі бөлім бірнеше құрылымдық құрамдас элементтерден құрылуы тиіс; негізгі тұжырымдар(қорытынды).

**ВЕСТНИК КазНПУ ИМ.АБАЯ
СЕРИЯ «ЮРИСПРУДЕНЦИЯ»**

Уважаемые авторы!

Институт истории и права Казахского национального педагогического университета имени Абая принимает к рассмотрению и опубликованию научные статьи по юридическим наукам в №3, 2023 г. издания «Хабаршы/Вестник», Серия «Юриспруденция».

Стоимость публикации объемом не более 10 страниц–5000 тенге (без учета почтовых расходов). Реквизиты счета для производства оплаты сообщаются дополнительно на ваш электронный адрес после принятия редколлегией решения об опубликовании присланной статьи.

Крайний срок представления статей–до 1 сентября 2023 г.

Вы можете загрузить заявку на публикацию статьи через регистрацию на сайте

<https://bulletin-jurisprudence->

[kaznpu.kz/index.php/home/login?source=%2Findex.php%2Fhome%2Fsubmissions](https://bulletin-jurisprudence-kaznpu.kz/index.php/home/login?source=%2Findex.php%2Fhome%2Fsubmissions)

Форма заявки:

№	Сведения об авторе	
1	Ф.И.О. полностью + фото: 70x95	
2	ИИН (для оформления счета на оплату)	
3	Ученая степень	
4	Ученое звание	
5	Место работы	
6	Занимаемая должность	
7	Почтовый адрес с указанием индекса (для пересылки журнала)	
8	Адрес электронной почты, контактный телефон	

К заявке прилагается статья. Порядок оформления статьи см.ниже:

- Влевым верхнем углу прописными буквами – УДК, МРНТИ*;
 - Через строку название статьи по центру ЗАГЛАВНЫМИ БУКВАМИ (полужирным шрифтом);
 - Через строку ФИО автора, ученая степень, ученое звание, место работы – выравнивание по левому краю с отступом в 6 символов;
 - Через строку аннотация (от **80** до **100** слов) – на трех языках (казахском, русском и английском);
 - Через строку ключевые слова (не более 10-12 слов или словосочетаний);
 - Через строку текст;
 - Через строку список литературы (шрифт-курсив);
 - Объем статьи – до 10 страниц (минимальный объем – 5 страниц, в исключительных случаях – 15-17 страниц);
 - Текст должен быть набран в редакторе Word97-2003;
 - Шрифт Times New Roman;
 - Кегль – 14;
 - Междустрочный интервал 1,0;
 - Параметры страницы: верхний и нижний – 20мм, левый – 30 мм, правый–15мм.
- Оформление ссылок: последовательно в порядке цитирования – [1,с.15] – **1** – порядковый номер источника цитирования, **с.15** – указание на страницу и ее номер.

*МРНТИ – Межгосударственный рубрикатор научно-технической информации.

Внимание!

Текст статьи должен быть структурированными состоять из: Введение (актуальность, цели и задачи, методология, метод исследования); основная часть, которая также может содержать несколько структурных составляющих элементов; основные выводы (заключение). Предпочтение редакционная коллегия будет отдавать статьям, в которых имеются ссылки на статьи, опубликованные в ранее изданных номерах настоящего Вестника. Не рекомендуется применять в тексте не установленные синтаксисом языка знаки препинания, а также знаки, используемые в рекламных целях, например: птички, жирные точки вместо тире или дефиса и т.п.

УДК 323.28
МРНТИ11.25.41

Үлгі/Образец

ОБРАЗЕЦ

Кубашев А.Т.¹

¹д.ю.н., профессор, Института истории и права при КазНПУ им. Абая,
г. Алматы, Казахстан, e-mail: yermek-a@mail.ru

АКТУАЛЬНОСТЬ БОРЬБЫ С КИБЕРПРЕСТУПНОСТЬЮ

Аннотация

В нынешнее время в условиях высокого развития ИКТ террористические организации, а также различные объединения экстремистского толка, берущие за основу догмы и положения религии ислам, получили своеобразный информационно-технологический «бонус» в виде различных социальных сетей и сообществ в Интернете. Данное обстоятельство позволяет им все более активно нести свою разрушительную идеологию и вербовать в свои ряды все больше и больше последователей в различных точках мира.

В данной статье рассмотрены некоторые проблемы распространения не только открытого призыва к террористическим действиям, но и предпосылок религиозного экстремизма, выражающихся в видео-проповедях сомнительного характера в таких широко используемых информационных ресурсах, как Youtube и социальная сеть «В Контакте» на территории РК. В работе также проанализирована доступно стypодобных видео материалов и групп для казахстанского сегмента пользователей выше указанного видеохостинга и социальной сети.

Ключевые слова: информационное пространство, Интернет, социальные сети, идеология, интернет-сообщества, угроза, радикализм, религиозный экстремизм, терроризм, салафизм, Казнет

А.Т. Кубашев¹

¹з.г.д., Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институтының профессоры,
Алматық., Қазақстан, e-mail: yermek-a@mail.ru

КИБЕРҚЫЛМЫСПЕН КҮРЕСУДІҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

Аңдатпа

Бүгінгі таңда ақпараттық технологиялардың кең етек жайып, әлдеқайда озық дамуының арқасында кейбір террористік және экстремистік сипаттағы ұйымдардың қолына әлеуметтік желі мен видеохостингтер сияқты түрлі Ғаламтор құралдары түсіп, олардың ислам дінінің негізгі қағидаларымен догмалары негізінде бұрмаланып жасалған деструктивті идеологиясының әлдеқайда кең таралып, жаһанның түкпір-түкпіріне жетуіне өз үлесін қосып отыр.

Бұл мақалада террористік актілерге бүгінде желіде кеңінен таралған «В Контакте» атты әлеуметтік жүйесі арқылы ашық тікелей шақыру мәселесі ғана емес, сонымен қатар, терроризмнің анық бастамаларының бірі ретінде саналатын діни экстремизм алғышарттарының желідегі Youtube видеохостингі арқылы таралуы және де күмән тудыратын видео және аудиоматериалдардың, экстремизм идеяларын алға тартатын түрлі ғаламтор қауымдастықтарының мәселесі де қарастырылады.

Түйін сөздер: ақпараттық кеңістік, ғаламтор, әлеуметтік желілер, ғаламтордағы қауымдастық, идеология, радикализм және діни экстремизм, терроризм және салафизм, Казнет

A.T. Kubashev¹

¹Doctor of Law, Professor, Institute of History and Law at Abai KazNPU, Almaty, Kazakhstan, e-mail: yermek-a@mail.ru

RELEVANCE OF THE FIGHT AGAINST CYBERCRIME

Abstract

At present, in the context of the high development of ICTs, terrorist organizations, as well as various extremist associations based on the dogma and position of Islam religion, have received a kind of information technology "bonus" in the form of various social networks and communities on the Internet. This fact allows them to increasingly actively carry their destructive ideology and recruit more and more followers in various parts of the world.

This article considers the problems of spreading not only an open call to terrorist actions, but also the prerequisites of religious extremism, expressed in video sermons of a dubious nature in such widely used information resources as Youtube and the social network "Vkontakte" in the territory of the Republic of Kazakhstan.

The work also analyzed the availability of similar video materials and groups for the Kazakhstan segment of users above the specified video hosting and social network.

Keywords: information space, Internet, social networks, ideology, Internet communities, threat, radicalism, religious extremism, terrorism, Salafism, Kaznet

Текст статьи

Список использованной литературы:

- 1 Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность. Послание Президента РК от 31 января 2017г. – Алматы: Казахстанская правда, 2017. – С.3.
- 2 Карин, Е. Что произошло в Актобе и Алматы? Специфика радикализма в Казахстане [Электрон. ресурс]. – 2016. – URL: <http://caa.network.org/archives/7386> (дата обращения: 15.02.2017)
- 3 Сколько людей "сидят" в соцсетях в Казахстане? [Электрон. ресурс]. – 2016. – URL: <https://tengrinews.kz/internet/skolko-lyudey-sidyat-v-sotssetyah-v-kazahstane-288639/> (дата обращения: 15.02.2017)
- 4 Каратаева Л. (ИГИЛ)ДАИШ подкрался виртуально [Электрон. ресурс]. – 2015. – URL: <http://kisi.kz/ru/categories/regional-naya-i-nacional-naya-bezopasnost/posts/igil-daish-podkralsya-virtualno> (дата обращения: 14.02.2017)
- 5 Votobekov, U. ISIS and Central Asia: AS hifting Recruiting Strategy [Электрон. ресурс]. – 2016. – URL: <http://thediplomat.com/2016/05/isis-and-central-asia-a-shifting-recruiting-strategy/> (дата обращения: 17.02.2017)
- 6 Шингалиева А.К., Симтиков Ж.Ж. Салафизмнің Қазақстанға ықпалы // Вестн. КазНПУ. Сер. Международная жизнь и политика. – 2016. – №4. – С.74.